

SÜSBD
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sinop University
Journal of Social Sciences

Cilt (Volume): V Sayı (Issue): 2 Yıl (Year): 2021

Sinop Üniversitesinin 40. Bilimsel Yayımıdır.

ISSN 2547-989X

SİNOP ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
SİNOP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt (Volume): V Sayı (Issue): 2 Yıl (Year): 2021

ISSN 2547-989X

Yayın Türü | Publication Type
Sürelî Yayın | Periodical

Sahibi | Publisher
Sinop Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on behalf of Sinop University

Prof. Dr. Nihat DALGIN
Rektör | Rector

Genel Yayın Yönetmeni | Editor in Chief
Prof. Dr. Serkan YAZICI

Editörler | Editors
Dr. Öğr. Üyesi Cenk DEMİR- Doç. Dr. Nuriye ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Hülya KARAÇALI TAZE

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor
Öğr. Gör. Dr. Mehtap Demirtürk

Teknik Editör | Technical Editor
Arş. Gör. Yusuf KILIÇ

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Şimşek	İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
Prof. Dr. Ceylan Gazi Uçkun	Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO İktisadi ve İdari Programlar Bölümü
Prof. Dr. Çavuş Şahin	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
Prof. Dr. Dominique Kassab Tezgör	Bilkent Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Prof. Dr. Ercümen Ersanlı	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
Prof. Dr. Gökmen Özmenteş	Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü
Prof. Dr. Hakan Yavuz Atar	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
Prof. Dr. İbrahim Şirin	Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Prof. Dr. Krzysztof Boroda	Bialystok University Faculty of History and Sociology History and Sociology of Science
Prof. Dr. M. Öcal Oğuz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü
Prof. Dr. R. Pars Şahbaz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Reh. Böl.
Prof. Dr. Serkan Güzel	Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı	Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Prof. Dr. Ümit Kılıç	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Doç. Dr. Irene Strazzeri	Salento University
	Sinop Üniversitesi
	Fen Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Süleyman Tekir	Tarih Bölümü
	KTO Karatay Üniversitesi
	Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Döne Ayhan	Sosyoloji Bölümü
	Sinop Üniversitesi
	Eğitim Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Karaman	Eğitim Bilimleri Bölümü
	Sinop Üniversitesi
	Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Yağmur Sağlam Liman	Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü
	Selçuk Üniversitesi
	Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Dr. Burcu Başaran	Moda Tasarımı
	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
	İletişim Fakültesi
Dr. Hülya Anakız Ertürk	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık
	SOAS University of London
Dr. Philipp Wirtz	History

Alan Editörleri | Section Editors

Doç. Dr. Aziz Erkan	Sinop Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü
Doç. Dr. Kibar Aktın	Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Prof. Dr. Özgür Sarı	Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Doç. Dr. Semra Uçar	Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Adem Orakçı	Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Doğan Fırıncı	Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Erataş Sönmez	Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin	Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Barlak	Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Bayram Dalkılıç	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Kaya	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Conevery Bolton Valencius	Boston College
Prof. Dr. Fethi Kerim Kazanç	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Gülbadi Alan	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Uşaklı	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Hanefi Palabıyık	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kutay Oktay	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yavuz Eler	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Kadioğlu	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Roberta L. Wollons	University of Massachusetts Boston
Prof. Dr. Saffet Köse	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Servet Karabağ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Takaoğlu	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar Düzenli	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat Akdemir	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Uşaklı	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Keskin	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Vafa Savaşkan	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hazar Kaba	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim Karabela Şermet	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sezen Özek	Sinop Üniversitesi

Sayı Hakemleri | Referees on This Issue

Prof. Dr. Ergün Laflı	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Şirin	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül Gürsoy	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder Ayçin	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsüm Polat	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Özdemir	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Halim Demiryürek	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Hikmet Zeki Kapcı	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Samar	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Sami Patacı	Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. Taner Bilgin	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Turgay Alakurt	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep Çakmakçı	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem Doğan	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemil Liv	Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Demet Akarçay Ulutaş	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra Dil	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Erataş Sönmez	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz İnanan	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Canpolat	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pembe Güçlü	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Timuçin Yalçınkaya	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğra Karademir Coşkun Sinop Üniversitesi

Dizinler | Indexes and Platforms

	Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)
	İdeal Online
	Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)
	Crossref Metadata Search (Crossref)
	The Directory of Open Access scholarly Resources (ROAD)
	TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
	Journal Abstracting and Indexing Service (ROOTINDEXING)
	Academic Resource Index (ResearchBib)
	Directory of Research Journals Indexing (DRJ)
	Google Scholar

Redaksiyon | Redaction

Arş. Gör. Emrah MARAL

Arş. Gör. Fırat KÜSKÜ

Arş. Gör. Muazzez GÜNDÜZ OĞUL

Arş. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ

Arş. Gör. Ömer Ferit İMLAK

Arş. Gör. Şerife Sena GÜNER

Arş. Gör. Serhat ALTUNKAYNAK

Arş. Gör. Yusuf KILIÇ

Baskı Yeri ve Tarihi | Publication Place and Date

Sinop, Kasım 2021

Baskı | Printing

Şimal Ajans / Camikebir Mah. Karantina Sk. No:7/B Sinop

Sertifika No: 21439

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (SÜSBD), yılda iki kez matbu ve elektronik olarak yayımlanan hakemli, bilimsel ve süreli bir yayının organıdır. Makaleler, ithenticate programı ile intihal taramasına tabi tutulur. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

İletişim | Communication

Korucuk Köyü Trafo Mahallesi No: 36 57000 | SİNOP | TÜRKİYE

Tel: +90 (368) 2715757-58-59-60 | Faks: +90 (368) 2715763

<http://dergipark.gov.tr/sinopusd> | e-posta: sbd@sinop.edu.tr

İÇİNDEKİLER | CONTENT

Editörden | Editorial

Makaleler | Articles

Durmuş ERSUN	Araştırma Makalesi
Matiate (Midyat) Yeraltı Şehri A-1 ve A-4 Mekânlarının İşlevine Yönelik Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on the Function of Matiate (Midyat) Underground City's A-1 and A-4 Places</i>	191-220
Arif ATALAY	Araştırma Makalesi
Sarf Akdinde Gerçekleşen İşlemlerin Fıkhi Durumu <i>Fiqial Status of Transactions in Exchange Contract</i>	221-246
Nazmiye YOZGAT & Cengiz KARTIN	Araştırma Makalesi
Arap Bürosu'nun Gizli Raporları: Arap Bülteni <i>Confidential Reports of The Arab Bureau: Arab Bulletin</i>	247-286
Cem KOTAN	Araştırma Makalesi
Postmodern Siyasal Eşitlik Sorunu: Kimlik-Farklılık İlişkisi ve Demokratik Siyaset <i>Postmodern Political Equality Problem: Identity-Difference Relationship and Democratic Politics</i>	287-316
Erdi DEMİR	Araştırma Makalesi
Çalığışu Romanı: Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Kadın Kimliği İnşasının Toplumsal Cinsiyet Normları Bağlamında Yorumlanması <i>Çalığışu Novel: Interpretation of The Construction of Female Identity of Teachers in The Republican Period in The Context of Gender Norms Method</i>	317-340

Ruziye ÖZSOY & Cengiz KARTIN

Araştırma Makalesi

Sir Mark Sykes'in Ortadoğu İzlenimlerine Kısa Bir Bakış

A Brief Overview of Sir Mark Sykes' Middle East Impressions

341-364

Ayşe ÇAYLAK TÜRKER

Araştırma Makalesi

Byzantine Glazed Ware from Sestos-Akbaş in the Thracian Chersonesos

Trakya Khersonesos 'undaki Sestos- Akbaş 'dan Bizans Dönemi Sırlı

Seramikleri

365-385

Kitap Değerlendirmesi | Book Reviews

Selma PEHLİVAN

Dr. Mahmut Pehlivan, Hayaşa

386-389

Handan ACAR

Robert Kolej'in Kızları, Hester Donaldson Jenkins

390-395

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular

2021 yazı başında Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin editörlük görevi üniversitemiz yönetimi tarafından tarafıma verildi. Sinop Üniversitesi'ndeki akademik yaşamımın henüz başında böylesine önemli bir görevle beni onurlandıran sayın rektörümüz Prof. Dr. Nihat Dalgın'a ve değerli yardımcılarına teşekkür ederim. Bu görevi devraldığımda 2017 yılından bu yana düzenli olarak yayınlanmakta olan Sosyal Bilimler Dergisi'nin Doç. Dr. Emrah Dindi ve Dr. Öğr. Üyesi Doğan Fırıncı'nın gayretleri ile ciddi bir okuyucu kitlesine ulaşarak değerli bilimsel eserleri akademik camianın ilgisine sunduklarını memnuniyetle gördüm. Her iki hocama da ancak özellikle okumakta olduğunuz bu sayısının hazırlanmasında büyük bir samimiyetle katkı sunan, deneyimlerini paylaşan Doğan Fırıncı hocama bu değerli mirası bize aktardıkları için gönül dolusu teşekkürü borç biliyorum.

Dergi editörlüğü ile ilgili önceki deneyimlerimden bu zorlu mesainin dinamik ve öğrenmeye açık bir ekip gerektirdiğini biliyordum. Bu noktada Doç. Dr. Nuriye Çelik, Dr. Öğr. Üyesi Cenk Demir ve Dr. Öğr. Üyesi Hülya Karaçalı Taze'yi yol arkadaşlarım olarak seçtim. Oldukça kısa bir süre zarfında olgunlaşan bu sayının hazırlanmasında gösterdikleri çaba bana editör kurulu konusunda ne kadar doğru bir tercih yaptığımı da göstermiş oldu. Başta onlara olmak üzere alan editörlüğü, yayın ve danışma kurulları, dil editörlüğü ve redaksiyon kurulu gibi alanlarda paydaşımız olmayı içtenlikle kabul eden tüm değerli bilim insanlarına da bir teşekkür borcumuz var. Her biriyle bu dergi vasıtasıyla uzun ve başarılı bir akademik yolculuk yapmayı diliyorum.

Derginin devir teslimi ve sonrasında sevgili Doğan Fırıncı hocayla keyifli toplantılar yaptık. Bunlar esnasında kendisi derginin eksik yönlerini işaret etmişti. Gerek bu bilgilerden yola çıkarak gerekse ekip halinde yaptığımız analizler sonunda bir dizi değişiklik yaptık. Derginin statüsünü ulusaldan uluslararasına çevirmek, İn-

gilizce ara yüzünün hazırlanması, yayın takviminin Mayıs-Kasım olarak benimsenmesi gibi temel dönüşümleri hızlı bir şekilde gerçekleştirdik. Dergimizi izlemekte olan TR Dizin tarafından daha önce yapılan derginin yerel kalması, daha çok kurum çalışanlarının çalışmalarına yer vermesi gibi temel eleştirilerin yanında DOAJ, SCOPUS, Index Islamicus ve Web of Science gibi saygın indekslerin dergilerden beklentilerini göz önünde bulundurarak kurum içinden sınırlı sayıda yayın kabul etmeyi, makalelerin değerlendirilmesinde kurum dışından geniş bir hakem havuzu oluşturmayı, yayın ve danışma kurullarını yerli-yabancı geniş bir bilimsel yelpazeden oluşacak şekilde güncellemeyi önceledik ve bu sayımızdan itibaren geçerli kıldık. Daha önce yayın ve danışma kurullarımızda yer alan bazı kıymetli hocalarımızın yerine yenilerinin konması sebebiyle artık kurullarımızda olmayan değerli hocalarımıza katkıları için teşekkür ediyor, kurullarımıza katılan hocalarımıza da hoş geldiniz diyorum.

Sinop Üniversitesi gibi saygın bir kurumun saygın indekslerce taranan dergileri olması gerektiğine gönülden duyduğumuz inançla koyduğumuz hedeflere kısa zamanda ulaşmayı umuyor, bu sayımızı siz değerli okuyucularımızın ilgisine sunuyoruz.

Prof. Dr. Serkan YAZICI
Sosyal Bilimler Dergisi
Baş Editörü

MATİATE (MİDYAT) YERALTI ŞEHİRİ A-1 VE A-4 MEKÂNLARININ İŞLEVİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME*

Durmuş ERSUN**

Öz

Mardin iline bağlı Midyat ilçesi antik dönemde Matiate olarak isimlendirilmektedir. Tur Abdin bölgesinde konumlanan Matiate kenti ismine Asur kralı II. Assurnasirpal ve III. Salmannassar Dönemlerine tarihlenen metinlerde rastlanmaktadır. Matiate Yeraltı Şehri Midyat'ın Estel olarak isimlendirilen kısmında konumlanmaktadır. A-1 ve A-4 mekânları yeraltı şehrinin 1. alanında yer almaktadır. 1. alanda kazı ve temizlik çalışmaları 2020 ve 2021 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Yapılan kazı ve temizlik çalışmalarıyla her iki mekânın işlevine yönelik sonuçların elde edilmesi amaçlanmıştır. A-1 mekânında üzüm işliği düzeneğiyle birlikte depolama amacıyla kullanılan silolara yer verilmiştir. A-4 mekânında da depolama amacıyla kullanılan 7 adet mimari yapı elemanına yer verilmiştir. Çalışmada her iki mekânın üretime dayalı işlevi ve şirahane olarak kullanımını irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeraltı Şehri, Bağcılık, Şarap Üretimi, Silo, Şirahane.

* Kazı çalışmaları T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Midyat Belediyesi, Mardin Müze Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. Adı geçen kurumlara desteklerinden dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, ersundurmus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9559-8313> Mardin, Türkiye.

An Evaluation on the Function of Matiate (Midyat) Underground City's A-1 and A-4 Places

Abstract

Midyat district of Mardin province was called Matiate in the ancient period. The city of Matiate is located in the Tur Abdin region and the name of the city is found in texts dating to the Assyrian king Ashurnasirpal II and Shalmaneser III periods. Matiate Underground City is in Estel and it is part of Midyat. A-1 and A-4 are located in the 1st area of the underground city. In this area, excavated and cleaning works were carried out in 2020/21. This study aims to obtain results for the function of both areas. Grape workshop and silos used for storage are located in A-1 area. There are also seven architectural building elements used for storage purposes in the A-4 area. In the study, it is revealed that both areas based on production and their functions as winery have been examined.

Keywords: Underground City, Viticulture, Wine Production, Silo, Winery.

Giriş

Mardin iline bağlı Midyat ilçesini (Harita 1-2) günümüzde güneyde Nusaybin, batıda Ömerli, kuzeydoğuda Dargeçit, kuzeybatıda Savur, kuzeyde Gercüş (Batman) ve doğuda İdil (Şırnak) çevrelemektedir (Sevindi ve Daşdemir, 2011: 135). Antik Dönemde ise Midyat (Matiate) Kaşyari Dağı bölgesinin kenti olarak geçmektedir. Tur Abdin çivi yazılı belgelerde Kaşyari olarak karşımıza çıkmaktadır (Erkanal, 2007:1-16). Kaşyari adı ilk olarak Akadça kaleme alınan Hitit Devri'ne ait bir Boğazköy metninde tespit edilmiştir. Bu çivi yazılı metinde bir gümüş kabın bu dağda kaybedilmesi dile getirilmektedir.

Yine Hitit kralı Şuppiluliuma tarafından imzalanan bir antlaşmada Kaşyari adı iki kez geçmektedir (Yaklaşık MÖ. 1370). Aynı ad Hurri dini metinlerinde de görülmektedir (Erkanal, 2007: 1-16). Günümüz Mardin iline bağlı Midyat ilçesi Asur yazılı kaynaklarında Tur Abdin bölgesine atfedilmekte ve ismi Matiate ya da

Matiyatı olarak geçmektedir (Kessler, 1978/79: 102, dn. 29; Hirsch ve Hunger, 1981/82: 322; Bryce, 2009: 338; Laneri, 2018: 228).

Mardin ili Midyat ilçesi merkez olmak üzere, batıdan Mazıdağı ile güneyden Nusaybin ilçeleri, doğuda Şırnak ilinin Cizre ilçesi ve kuzeyden ise Dicle Nehri arasında kalan kısım Tur Abdin bölgesi olarak tanımlanmaktadır (Ernest ve diğ. 1973: 280; Çevik, 2007: 107; Korkut ve Elyiğit, 2018: 35). Mardin eşiği ismiyle tanınan dağ sırasının önemli bir özelliği Doğu Anadolu'yu Mezopotamya'dan ayıran bir özelliği sahip olmasıdır (Olmstead, 1918: 229, dnp. 45). Daha çok kireç taşından oluşan bu doğal engel, Klasik Çağ'da Masius, Orta Çağ'da ise Tur Abdin adıyla anılmaktadır (Erkanal, 2007: 1; Çevik, 2007: 106; Comfort, 2017: 181). Tur Abdin farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış ve tarih sahnesinde stratejik öneme sahip bir bölge olarak varlık göstermiştir. Stratejik önem ekonomik açıdan değil, Assurluların bu dağı aşarak kolayca Dicle vadisine ulaşmasından kaynaklıdır (Laneri ve diğ. 2015: 534). Bu vadi kullanılarak kolayca Assurlular Doğu Anadolu'ya ulaşabilmekteydi (Erkanal, 2007: 2). Yükseltinin güney kenarında batıdan başlayarak Edessa (Urfa), Resaina (Ceylanpınar), Tella (Viranşehir), Kızıltepe, Nisibis (Nusaybin) ve Cizre üzerinden Dicle'ye bir dizi kent sırası uzanmaktadır. Antik Dönem boyunca bu istikamet önemli bir ticaret rotasıdır. Bu ticaret rotası Fırat ile İran bağlantılı, özellikle Zeugma, Antakya ve Akdeniz ile bağlanmaktaydı (Comfort, 2017: 181-182). Matiate'nin ticaret rotası üzerindeki konumu kentin istilaya uğramasında önem teşkil etmektedir.

Matiate (Midyat) kentini de içerisine alan Tur Abdin bölgesinde Assurlulardan sonra İskit (MÖ. 653-625), Med (MÖ. 625-550) ve Pers (MÖ 550-331) hakimiyeti sırasıyla yaşanmıştır. Takriben bölge MÖ 331 yıllarında Büyük İskender'in hakimiyeti altına girmiştir. Büyük İskender'in ölümünün ardından Seleukoslar'ın yönetimine geçen bölge, MÖ 140 yıllarından itibaren Parth (Arsakid), MÖ 85-69 yıllarında ise Armenia kralı Büyük Tigran'ın hakimiyetine girmiştir. Ancak Tigran hakimiyeti de uzun sürmemiş, kısa süre sonra bölge, Saka saldırılarını bertaraf ederek tekrar güçlenen Parthlar/Pers ile onları Suriye ve dolayısıyla Akdeniz üzerindeki çıkarları için en büyük engel olarak gören Romalılar arasında sık sık el değiştiren bölge

her iki uygarlık arasında büyük mücadelelere sahne olmuştur. Bu çekişmeler onların halefleri olan Geç Roma/Bizans-Sasani Dönemlerinde de devam etmiştir (Çevik, 2007: 112; Güneş, 2012: 74).

Matiate kenti MS 4.-7. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu ile Sasani Persleri arasındaki savaflara sahne olmuştur (Comfort, 2017: 181). Galerius ve Diocletianus, MS 297’de Sasani Pers kralı Narses’in yenilgisinin ardından bölgede sıkı kontrolü ele geçirmiş ve Suriye’de Constantinus yönetiminde Mezopotamya’ya kadar uzanan bir süreçte etkin rol oynamıştır (Comfort, 2017: 182).

Özellikle MS 363 yılında Iulianus’un ölümünden sonra Roma uygarlığının Amida’yı koruma zorunluluğu ortaya çıktı ve doğu’da Fırat nehrine ve Suriye’ye yaklaşıldı. Bu süreçte Matiate Antik Kentini içerisine alan Tur Abdin bölgesinde çok sayıda manastır ve kiliseler inşa edilmiştir. Bölgenin Hristiyanlaştırılması Roma işgalinden daha erken başlamıştır ve burada ikamet edenler Yunanca ve Latince değil de Aramice konuşmaya devam etmiştir (Comfort, 2017: 182). Bölgedeki ünlü yapılardan birisi olan Mor Gabriel manastırının kuruluşuna ilişkin muhtemel tarih MS 396 olarak verilmektedir (Palmer, 1990: 55-57). Mor Gabriel manastırı bölgedeki Hristiyan karakterini güçlendirmek için önemli bir adım olarak göze çarpmaktadır. Palmer, manastıra “Arcadius, Honorius, Theodosius II ve Anastasius tarafından bağış yapıldığını” aktarmaktadır (Palmer, 1990: 49-52). Nero Döneminden başlayarak Roma da yaklaşık MS 4. yüzyıl ortalarına kadar Hristiyanlara karşı bir katliam ve kıyım politikası başlamıştır. Hayırseverlik faaliyetleri Roma’nın yaşanan kıyımların ardından bölgede hoşgörü politikası sergilediği ve bölge sakinleriyle dostça ilişkiler kurmak istediği şeklinde yorumlanabilir. Bizanslılar, Sasaniler ile aralarındaki çekişmelerin neticesi olarak Matiate antik kentini de içerisine alan Tur Abdin Bölgesini daha korunaklı bir alan haline getirmek amacıyla Rhabdion Kalesini inşa etmiştir (Honigmann, 1970: 10). Bu kale günümüzde aynı zamanda Hatem-i Tai Kalesi olarak bilinmektedir (Comfort, 2017: 217, fig. 41-42).

1. A-1 Mekânı

Alana giriş günümüzde A-1 mekanından sağlanmaktadır (Çizim 1). A-1 mekanına giriş Estel'in günümüz sakinleri aracılığıyla duvar örülmesi ve kapı yapılmasıyla ahır ya da depo olarak kullanılmıştır. 1. alanın ana girişi yapılan kazılar ile A-5 mekanında ortaya çıkarılmıştır. A-5 mekanı yapının güneybatı kısmında yer almaktadır. 1. alana giriş güneybatı mekanından sağlanmaktaydı. A-5 kısmından A-4 mekanına geçilmekteydi. Sonrasında ise ulaşılan alan A-1 mekanıdır. A-1 mekanına giriş günümüzde güneydeki basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. A-1 mekanı güney-kuzey yönlü uzanmakta olup dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. İçerisinde işlik düzeneğinin yanı sıra 7 adet silo bulunmaktadır. Mekan güney-kuzey uzantısında 8,20 m, doğu batı uzantısında 3,50 m genişliğinde ve 2,20 m yüksekliğindedir.

A-1 mekanında koridorun en uç güney kısmında işlik düzeneğine yer verilmiştir (Çizim 2). İşlik düzeneğinde öncelikli olarak ham maddenin depolandığı bir siloya yer verilmiştir (Şekil 1). Silonun ağız çapı 70x50 cm ölçülerinde olup derinliği ise 120 cm'dir. Sonrasında silonun ağız kısmından başlayarak zemine açılan yapı elemanı (kanal) presleme alanında şu an günümüzde mevcut olmayan muhtemelen ahşaptan yapılmış olan düzenek aracılığıyla ezilmekteydi. Ahşap bir ekipman vasıtasıyla üzümün işlenmesi olgusu Tlos antik kenti canlandırılmalarından bilinmektedir (Uygun ve diğ. 2015: res. 11). Zemine açılan kanalın pres alanına olan uzaklığı 2,20 metredir. Presleme alanının ağız çapı 40x30 cm, derinliği ise 30 cm'dir. Akabinde ise yine zemine açılan kanal yardımıyla elde edilen şıra siloya aktarılmaktaydı. İşlenmiş malzemenin depolandığı silonun ağız çapı 74x74 cm'dir. Silonun derinliği ise 2,20 metredir. Günümüze yakın bir döneme kadar silo su kuyusu olarak kullanılmaktaydı (Şekil 2). Günümüzde içerisinde halen su mevcuttu. Ağız kısmı günümüzde su kuyusu işlevine yönelik olarak iki sıra taş ile örülmüştür ve örgü üzerine kare beton bir blokla kapatılmıştır. Pompa yardımıyla kuyu içerisindeki su boşaltılmış olup, zeminde balçık kıvamında bir toprak tabakası ile karşılaşmıştır. Balçık kıvamındaki toprak kurumaya bırakılmış ve sonrasında boşaltılmıştır.

K-1 sıvalı olup tabanı düz bir biçimde bırakılmıştır. Geçmişte silo olarak kullanılmıştır. Silonun ağız çapı 122x117 cm ölçülerindedir. Silonun derinliği ise 1,80 metredir. K-2 yapı elemanı da sıvalı olup tabanı düz bırakılmıştır. Silo amacıyla kullanım görmüştür. Silonun ağız çapı 115x104 cm ölçülerindedir. Silonun derinliği ise 1,70 metredir. K-3 yapı elemanı da diğer silolarda olduğu gibi sıvalıdır ve depolama amacıyla kullanılmıştır. Ağız çapı 100x100 cm ölçülerindedir. Derinliği ise 1,62 metredir. Mekânın son depolama amacıyla kullanılan silosu A-2 mekânı girişine açılmıştır. Silo sıvalı olup tabanı düz bir biçimde bırakılmıştır. Silonun ağız çapı 73x72 cm ölçülerindedir. Derinliği ise 1,70 metredir (Çizim 2). A-1 mekânında kuzeyden güneye doğru öncelikli olarak ışık alanına yer verilmiştir.

Presleme alanının bitişiğinde K-1, K-2, K-3 ve K-4 kuyularının olduğu koridora bir basamaklı merdivenle geçilmektedir. Merdivenin genişliği 2,08 metre, genişliği 50 cm, derinliği ise 22 cm'dir. Basamaklı alandan *dromos*'lu mezar girişine kadar olan bölümün uzunluğu 6 metre, genişliği 3,50 metre ve yüksekliği 2,20 metredir (Şekil 3-4). *Dromos*'lu mezar alanında 19, giriş bölümündeki alanda ise 9 adet kayaya oyulmuş kline bulunmaktadır. Kayaya oyulmuş klineler kare formludur. Klinelerin en küçüğü 89x22 cm olup, en büyük boyutta olanı 132x54 cm ölçülerindedir. Kline pervazlarının derinliği yaklaşık 11 cm civarında ve pervazlarında kırıklıklar mevcuttur. Mezar içerisinde bulunan ve mezar boşluğu olarak isimlendirilen bölüm, mezar merkezinin önemli bir kısmını kaplamakta ve tavan seviyesinden oldukça aşağıda yapılmıştır. Klinelerin boyutunun küçük olması nedeniyle olasılıkla ölüler hocker tarzda gömülmekteydi. Günümüze yakın bir döneme kadar yeraltı şehrinin kaçak kazılarla tahrip edilmesi nedeniyle insan iskeletine rastlanmamıştır. Yeraltı şehrinde gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmalarında klineler boş olarak ortaya çıkartılmıştır. *Dromos*'lu alana da bir basamaklı merdiven ile çıkılmaktadır. *Dromos*'lu alanın girişinden park alanındaki çıkış bölümüne kadar olan uzaklık 45,70 metre, geçişin yaklaşık yüksekliği ise 1,70 metredir.

2. A4 Mekânı

Estel mahallesi 545 ada 6 parsel içerisinde alana güneyden kemerli açıklıkla girilen giriş bölümünün hemen güney batısında yer alan oda A mekânı olarak isimlendirilmiştir. A mekânının birden fazla sayıda odası olduğu için her mekân farklı bir sayıyla numaralandırılmıştır. A-4 mekânında kazısı tamamlanan mimari yapı elemanları K-5, K-6, K-7, K-8, K-9, K-10 ve K-11'dir (Çizim 3). Yapı elemanlarının yanı sıra duvarlarda 4 adet niş ve 3 adet *kline*'ye yer verilmiştir. A-4 mekânında sırahane olarak öngörülen alanda ezilmek üzere üzümün depolandığı 7 adet siloya yer verilmiştir. Siloların hepsi sıvalı bir biçimdedir ve tabanı düz bir biçimde bırakılmıştır. Mekân ana kayaya dairesele yakın bir formda oyulmuştur. Güney-kuzey doğrultuda 9,60 m doğu-batı uzantıda 8,90 m ölçülerindedir. Yerden yüksekliği ise 2,25 metredir.

K5 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanının ağız genişliği 80x69 cm'dir (Şekil 5.1, 2). 100 cm derinlikte 33x14 cm ölçülerinde yaban domuzu kafatası ele geçirilmiştir. 2,30 metre derinlikte taban seviyesine ulaşılmıştır. Kazısı tamamlanmış mimari yapı elemanlarından K5'in öncesinde silo, sonrasında ise su kuyusu olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Hemen yan bölümde A-1 mekânında yer alan su kuyusuna tahliye kanalları açılarak bağlandığı tespit edilmiştir. Kazılar sırasında atılan balçık kıvamındaki toprak kalıntısı da su kuyusu işlevini destekler niteliktedir.

A4 mekânı K6 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanının ağız genişliği 81x70 cm ölçülerinde olup, yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda günümüze ait kalıntılara (metal kürek, poşet, endüstriyel atık vb.) rastlanmıştır (Şekil 5.3, 4). Bu durum mimari yapı elemanının günümüz insanları tarafından çöp çukuru olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Yaklaşık 60 cm derinlikte K7 ile bir bağlantı tespit edilmiştir. K6 kuyusundaki kazı çalışmaları 1,50 m derinlikte taban seviyesine ulaşılmamasıyla sonlandırılmıştır. Taban seviyesine ulaşıldığında işlik olarak kullanımına ilişkin bir yapı elemanı tespit edilmemiştir. Tabanı düz bir biçimde sıvanmıştır. Bu durum da burasının silo olarak üzümün depolanması amacıyla kullanıldığını göstermektedir.

A4 mekânı K7 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanının ağız genişliği 78x72 cm ölçülerinde olup, kazı çalışmalarında K6 yapı elemanında olduğu gibi günümüz çöpleriyle karşılaşmıştır (Şekil 5.5, 6). Günümüz insanı aracılığıyla burasının çöplük niteliği kazandığı ve insan müdahalesine maruz kaldığı anlaşılmaktadır. 1.40 metre derinlikte taban seviyesine ulaşılmıştır. Taban seviyesinin düz sıvalı oluşu burasının da silo (depolama) amacıyla kullanıldığına işaret etmektedir.

A4 mekânı K8 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanı bir diğer kazısı gerçekleştirilen bölümdür (Şekil 5.7, 8). Yapı elemanının üzeri aralarında herhangi bir sıva olmayan düzensiz taşlarla kapatılmıştır. Taşlar belgelendirilmiş ve kaldırılmıştır. Taşların kaldırılmasının akabinde 45 cm derinlikte bir boşlukla karşılaşmıştır. 45 cm derinlikten itibaren kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Yapı elemanının sıvası oldukça iyi durumda korunmuş halde ele geçirilmiştir. 1,40 metre derinlikte 7x5,3 cm ölçülerinde bir adet ağırşak/ağırlık ele geçirilmiştir. K8 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanında taban seviyesine 1.86 metre derinlikte ulaşılmıştır.

A-4 mekânı K-9 mimari yapı elemanı çalışmaların sürdürüldüğü bir diğer silodur (Şekil 6.1, 2). Kuyunun ağız çapı 74x70 cm'dir. 1.40 metre derinlikte 10x7,6 cm ölçülerinde bir adet kandil ele geçirilmiştir (Fotoğraf 1). Alt ve üst kalıpların birleştirilmesiyle oluşturulmuş bu tipteki kandillerde gövde yayvan ve basık bir formdadır. Kulp kısmı küçük tutamak biçimli olup diskus bölümü düz ve iç içe geçen iki daireden oluşmaktadır. Bu tipteki kandillerde Geç Roma Döneminde sık karşılaşılan unsurlardan birisi ışın kabartmalarıdır. Işın kabartmaları birbirini takip eder biçimde betimlenmektedir. Andriake kazılarında bu tipteki örneklerin varlığı bilinmektedir (Özdilek, 2015: 101, fig. 31). Miltner, bu tipteki örnekleri "Küçük Aya Üretim" örnekleri olarak sınıflandırmaktadır (Miltner, 1937: lev. 7, 1266, 1289, 1291). 1.48 metre derinlikte taban seviyesine ulaşılmıştır. Taban sıvalı olup, düz bir biçimde bırakılmıştır. İşliğe yer verilmemiştir. Bu durum mimari yapı elemanının depolama amacıyla kullanıldığına işaret etmektedir.

A4 mekânında K10 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanının ağız kısmı aralarında sıva olmayan düzensiz taşar ile örülüydü (Şekil 6.3, 4). Kazı çalışmalarında 1,70 metre derinliğe inilmiştir ve çok sayıda günümüze ait çöp niteliğindeki malzeme ile karşılaşmıştır. Bu durum günümüze yakın bir dönemde insan müdahalesi olduğunu göstermektedir. Amorf nitelikteki seramik buluntularıyla karşılaşmakla birlikte kayda değer bir buluntuya rastlanmamıştır.

K-10 olarak isimlendirilen mimari yapı elemanında düzensiz bir biçimde kuyunun ağız kısmına sıvasız olarak yerleştirilen taş sırası öncelikli olarak numaralandırılmıştır. Numaralandırmanın ardından taş sırası belgelenmiş ve kaldırılmıştır. Yerleştirilen taş sırası mimari yapı elemanının son dönemlerinde su kuyusu niteliğinde kullanıldığına işaret etmektedir. K-10'da çok sayıda profil vermeyen amorf niteliğe sahip seramik parçalar ve günümüze ait çöp kalıntıları ele geçmiştir. Günümüze ait çöp niteliğindeki artıklar kuyunun yakın bir dönemde kapatıldığını göstermektedir. Mimari yapı elemanının ağız çapı 74x65 cm ölçülerinde olup, 2,15 metre derinlikte taban seviyesine ulaşılmıştır. Taban sıvası korunmuş durumdadır.

K-11 kazı çalışmaları gerçekleştirilen bir diğer mimari yapı elemanıdır (Şekil 6. 5, 6) Yapı elemanının ağız çapı 67x66 cm'dir. 0,50 cm derinlikte bir adet 10x7 cm ölçülerinde kandil ele geçirilmiştir (Fotoğraf 2). Ele geçen kandil Geç Roma Dönemine tarihlendirilmektedir. Walters bu tipteki kandilleri düz burunlu ve yekpare kulplu olarak tanımlamaktadır ve Geç Roma Dönemi tipi olarak isimlendirmektedir (Walters, 1914: 198). Bu tipteki kandiller alt ve üst kalıpların birleştirilmesiyle oluşturulmuş, yayvan basık bir gövdeye sahiptir. Burun kısmı gövdenin bir parçası şeklinde ve üçgen bir formda şekillendirilmiştir. Kulplu kısmı kırık olsa da küçük bir tutamak şeklinde yapılmıştır. Geç Roma Döneminin bu tipteki kandillerinde bezeme olarak çizgisel bezekler, geometrik şekiller ya da floral bezemeler ile sıklıkla karşılaşmaktadır (Özdilek, 2015:101). K-9 da ele geçen kandil ile çağdaştır. Bu nedenle Geç Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. 1,25 m derinlikte de Geç Roma Dönemine tarihlendirilen bir grup seramik ele geçirilmiştir (Fotoğraf 3-6). 1,80 m derinlikte taban seviyesine ulaşılmıştır. Taban sıvalıdır.

Sonuç

Matiate yerleşimi konum olarak Doğu Anadolu Bölgesine açılan kapı niteliğindedir ve stratejik bir öneme sahiptir. Ticaretle ise kent sakinleri şarapçılık ve bağcılık faaliyetlerini etkin bir biçimde yürütmekteydi. Konumu ve üretimiyle ekonomisini ayakta tutan bir kent modellenmesine sahiptir.

Antik Dönem’de olduğu gibi günümüzde de Midyat, Tur Abdin bölgesinin büyük yerleşim yerlerinden birisidir. Matiate ya da Matiyatu adıyla anılan kent siyasi anlamda stratejik bir öneme sahiptir. Kentin konumu birinci planda önem arz ederken ekonomik yönü ikinci planda kalmaktadır. Siyasi olarak önemi Matiate kenti insanları yenilseler dahi Assurlulara güçlü karşılıklar vermiştir. Matiate ya da Matuyatu halkları tarihi kayıtlarda Assurlular için zorlu bir düşman rolünü üstlenmiştir. Assurlular için kentin asıl önemi Dicle vadisine ulaşılmasında kilit bir rol üstlenmesiydi. Dicle vadisine ulaşan Assurlular buradan Doğu Anadolu’ya ulaşmaktaydı.

İpek Yolunun önemli bir güzergahı olan Tur Abdin bölgesi erken dönemlerden itibaren önemli yerleşimlere ev sahipliği yapmış ve bir geçiş özelliğine sahip bir yerleşim olarak tarih sahnesinde kendine yer bulmuştur (Korkut ve Elyiğit, 2018: 35). Geçiş güzergahı olması nedeniyle ticaret ağının yönetiminde de bölge kentleri etkin bir rol üstlenmekteydi.

Geçiş güzergahının getirdiği stratejik önemin dışında kentin ekonomisi büyük oranda bağcılık ve şarapçılık faaliyetlerine dayanmaktaydı. Tur Abdin 5000 yıllık tarihleri olan Süryani olarak adlandırılan etnik kültür için Kudüs kadar önemli bir bölgedir (Dikçınar Sel ve Yazgan Gül, 2009: 81). 5000 yıllık bir tarihleri olan Süryaniler, Orta Çağ’dan bu yana Hristiyan Süryani toplumlar ve onlara ait manastırlar ile bölgede varlık göstermektedir (Laneri ve diğ. 2018: 232). Şarap üretimi ve ticaretinde de halen büyük çoğunluğu Hristiyan Süryani topluluğunun tekelinde gerçekleşmektedir. Hem Mardin merkezli hem de Midyat’da ikamet eden Süryaniler bağcılık ve buna bağlı şarap üretim faaliyetlerine geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedirler. Günümüzde de geçmişte olduğu gibi bağcılık ve buna bağlı şarap üretimi önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bu durum geçmişten gelen ve günümüzde de devam ettirilen ekonomik faaliyetlerin devamlılığına işaret etmektedir.

Antik Dönem’de şarap ile ilgili enstrümanlara elitler olarak tabir edilen sınıf ve çoğunlukla da ritüel sahnelerinde rastlanmaktadır. Bu durum MÖ 4. binyılda antik Mezopotamya’da başlamıştır (Laneri, 2018: 225). Mezopotamya ve çevre kültürlerde üretilen şarap ithalatı yüksek bir değerdi. Tur Abdin bölgesi de konumu itibarıyla bu değerün üretiminde ve ticaretinde kilit bir rol üstlenmiştir. Üretim Tur Abdin bölgesindeki yerleşik toplumların sosyo-ekonomik faaliyetlerinin bir parçasıydı. Matiate (Midyat) Mezopotamyalı elitler tarafından ithal edilen en yüksek kalitedeki şarabı üretmekteydi (Forlanini, 2006: 148). Bu durum şarap üretimi ve ticaretinde Mezopotamya ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi arasında güçlü ticari ilişkiler olduğunu göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önemli antik kentlerinden birisi olan Karkamış da yüksek kaliteli şarabın üretim ve ticaretinde etkin rol oynamaktaydı (Laneri, 2018: 228). Mezopotamyalı elitler ya da tüccarlar hem Karkamış hem de Matiate aracılığıyla ticari faaliyetler sürdürmekteydi.

A-1 mekânında yapı elemanı olarak 7 adet depolama amacıyla siloya yer verilmiştir. Siloların yanı sıra presleme alanına yer verilmiştir. Presleme de kullanılan düzeneğe ahşap olduğundan korunagelmemiştir. Ancak yer tabanına açılan ve korunan düzeneğin oturtulduğu temel korunmuştur. Benzer üretime dair örneklerin varlığı Adıyaman Perre ve Tlos yerleşimlerinden bilinmektedir. Tlos antik kenti düzeneğiyle birlikte verilen çizimle presleme düzeneğinin işlevi burada canlandırılmıştır (Şekil 9).

A-4 mekânında kazısı tamamlanan mimari yapı elemanları K-5, K-6, K-7, K-8, K-9, K-10 ve K-11’dir. Kazısı tamamlanan 7 adet mimari yapı elemanının tümü sıvalı bir biçimde korunmuştur. Mekânda yer alan mimari yapı elemanlarının silo amacıyla kullanıldığı anlaşılmıştır. Yapı elemanlarından hareketle mekânın geçmiş dönemlerde depolama amacına hizmet ettiği ön görülmektedir. Ele geçen buluntular *in situ* niteliğe sahip değildir.

Mimari yapı elemanlarına günümüz insanları aracılığıyla müdahale edildiği ele geçen çöp niteliğindeki toprağa karışmış bir biçimde ele geçen atıklardan anlaşılmıştır. *In situ* niteliğe sahip olmayan eserler ile eldeki mevcut verilerle mekânda Geç Roma Dönemine kadar geriye gidildiği gözlemlenmiştir. Yapı elemanlarından balçık kıvamında çıkan toprak ile su kuyusu ve yapının duvarlarına açılan hayvan

bağlama yerlerinden hareketle ise son döneminde ahır olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Geçmiş dönem sakinlerince 1. Alana giriş A-5 aracılığıyla sağlanmaktaydı. A-5 bir avlu niteliği göstermektedir. Akabinde A-4 ve A-1 mekânlarına geçilmektedir. A-4 ve A-1 mekânlarındaki mevcut mimari yapı elemanlarının varlığı “Şirahane” olarak kullanımına işaret etmektedir.

A-1 mekânının dromos’lu geçişi kadar olan kuzey kısmında kayalara oyulmuş klinelere yer verilmiştir. Bu durum yeraltı şehrinin bir katakomp mimarisine sahip olduğunu göstermektedir. Katakomp, Roma’nın İmparatorluk Döneminde Hıristiyanlığın yayıldığı ilk yıllarda yeraltı galerileri şeklinde inşa edilmiş gömü alanlarıdır. Yeraltına inşa edilen mezarlıklar antik bir şehrin nekropol alanları ile benzer bir işleve sahiptir. Yeraltı mezarlık alanlarında erken dönem Hıristiyanlarının ölüm yıldönümlerinde yemekli ritüeller (refrigerium) düzenlemekte ve gömülü kişiler yâd edilmekteydi. Serin’in aktarımından “Efsanelerden bilindiği kadarıyla İmparator Nero (54-68) zamanında başlayarak Diocletianus’a (284-305) kadar uzanan süre boyunca Roma İmparatorlarının Hıristiyanlara karşı sürdürdükleri katliam ve kıyımlardan kaçarak bu mekânlara sığınan ilk Hıristiyanlar, katakomplarda sadece defin gereksinimlerini ve ilgili dini ritüelleri yerine getirmekle kalmıyor, yaşamlarını burada geçirdikleri” bilinmektedir (Serin, 2019: 287). Roma İmparatorluk Döneminde üç katliamın varlığı bilinmektedir. Bunlar sırasıyla MS 3. yüzyılın ortasından başlayarak MS 4. yüzyıl başına kadar sürmüştür. Dönem olarak İmparator Decius (249-351), Valerianus (253-360) ve Diocletianus’un yönetim yıllarına denk gelmektedir (Serin, 2019: 288). MS 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar olan süreçte Geç Roma İmparatorluğu ile Sasani Persleri arasındaki savaşların varlığı bilinmektedir (Comfort, 2017: 181). Galerius ve Diocletianus, MS 297’de Sasani Pers kralı Narses’in yenilgisinin ardından bölgede kontrolü ele geçirmiş ve Suriye’de Constantinus yönetiminde Mezopotamya’ya kadar uzanan bir süreçte etkin rol oynamıştır (Comfort, 2017: 182). Diocletianus’un bölgedeki varlığı ve gerçekleştirmiş olduğu katliam politikaları insanları daha korunaklı alanlarda iskân etmeye zorunlu kılmış olmalıdır. Bu nedenle katakomp türünde alanlar inşa edilmiş ve iskân sağlanmış olmalıdır. Matiate Yeraltı Şeh-

rinde ele geçen arkeolojik buluntular da MS 3-4 ve 7. yüzyıllar arasını destekler niteliktedir. Kent bu haliyle galerileri bulunan dromoslu mezarlık alanı, şirahane, depolama alanları, konutlar ve tapınım alanlarıyla katakomp mimarisinde inşa edilmiştir.

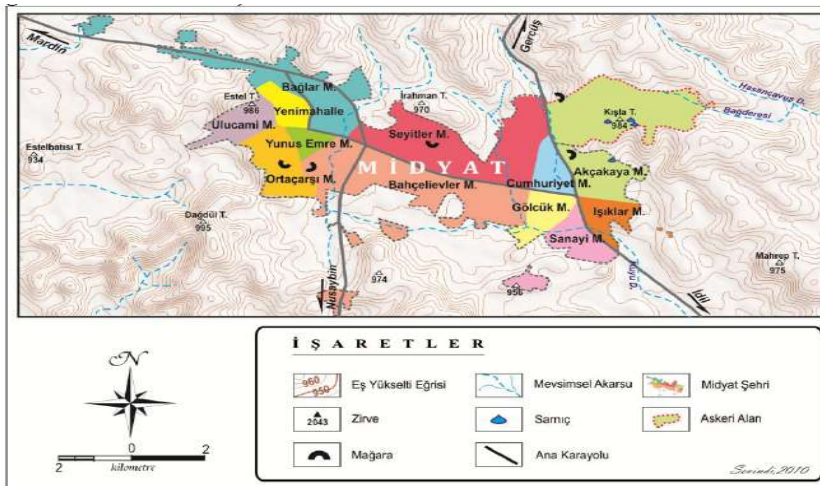
Kaynakça

- Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*. London and New York: Routledge.
- Comfort, A. (2017). Fortresses of the Tur Abdin and the confrontation between Rome and Persia. *Anatolian Studies*, 67, 181-229.
- Çevik, A. (2007). İlkçağlardan Orta çağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)'nin Tarihi Coğrafyası. (Ed. İbrahim Özcoşar), *Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya* (105-140) İstanbul: İmak Ofset Basım.
- Dikçınar S. B. – Yazgan G. A. (2009). Kentsel Mekanların Aynılaşması: Midyat Örneği/Uniformification of Urban Spaces: The Midyat Case. *MEGARON*, 4 (2), 79-89.
- Erkanal, A. (1985). Mardin Yöresinden Yeni Assur Dönemi Mühürleri. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, 379-388.
- Erkanal, H. (2007). Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin. *Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya* (1-16). İstanbul: İmak Ofset Basım.
- Ernest, J. W. H.- Mundell, M. C. – Mango, C. (1973). The Mosaics of the Monastery of Mar Samuel, Mar Simeon and Mar Gabriel near Kartmin with A Note on the Greek Inscription. *Dumbarton Oaks Papers*, 27, 279-296.
- Forlanini, M. (2006). Étapes et itineraries entre Assur et l'Anatolie des marchands Paléo-Assyriens: Nouveaux documents et nouveaux probléms. *KASKAL*, C. 3, 147-175.
- Güneş, H. (2012). Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 71-101.
- Hirsch, H. – Hunger, H. (1981/82). Assyriologie: Register. *Archiv für Orientforschung*, 28, 286-364.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. (Çev. Fikret Işıltan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kessler, K. (1978/79). Nawala und Nabula. *Archiv für Orientforschung*, 26, 99-103.

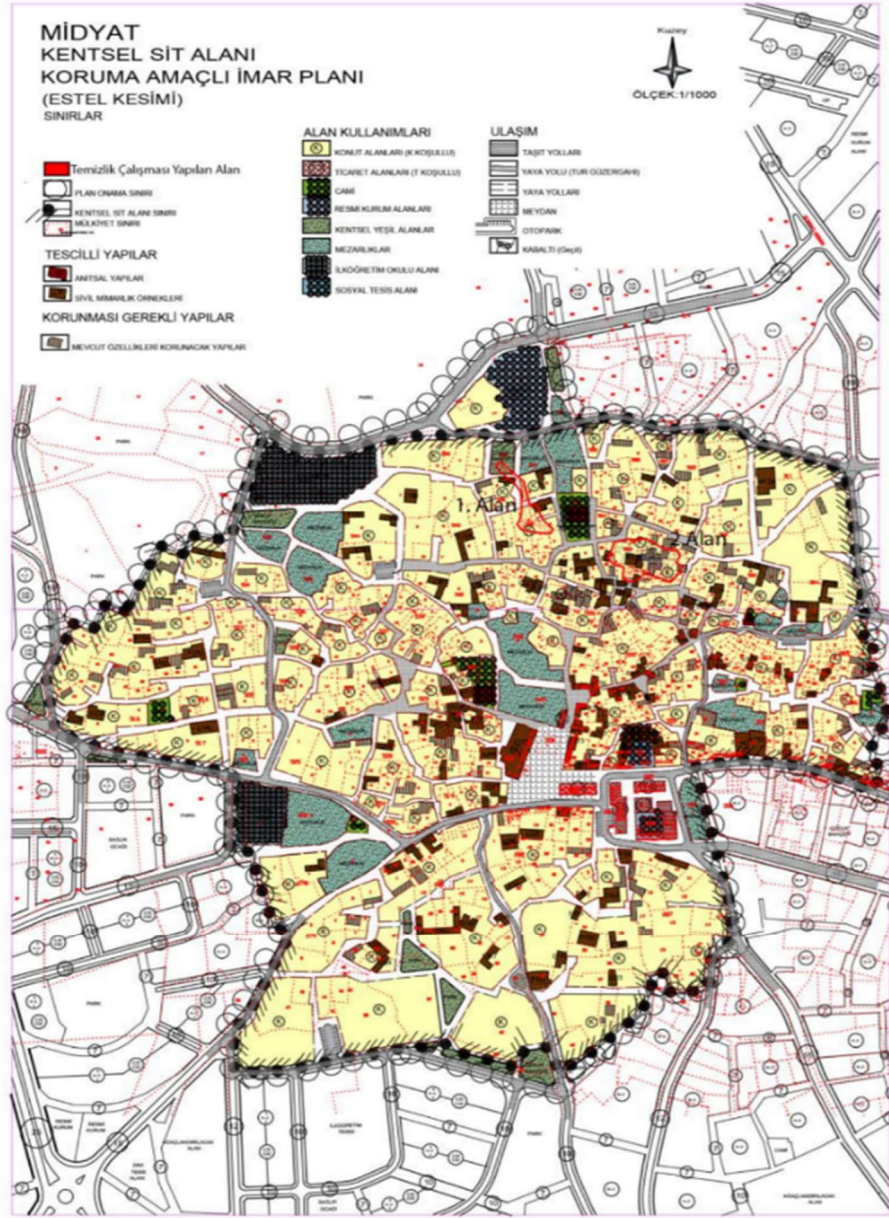
- Korkut T. – Elyiğit U. (2018). Günümüz Süryani Dini Mimarisi Araştırmaları, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (6), 35-47.
- Laneri, N. – Schwartz, M. – Ur, J. – d’Agostino, A. – Berthon, R. (2015). Ritual and Identity in Rural Mesopotamia: Hirbemerdon Tepe and the Upper Tigris River Valley in the Middle Bronze Age. *American Journal of Archaeology*, 119 (4), 533-564.
- Laneri, N. (2018). The Impact of Wine Production in the Social Transformation of Northern Mesopotamian Societies during the Third and Second Millennia BCE. *Die Welt des Orients*, 48 (2), 225-237.
- Miltner, F. (1937). Das Cömeterium der sieben Schlafer. *Forschungen in Ephesos*, 7 (2), 1-227.
- Olmstead, A. T. (1918). The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal. *Journal of the American Oriental Society*, 38, 209-263.
- Özdilek, B. (2015). Andriake Sinagogu’ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış. *Cedrus*, III, 89-117.
- Palmer, A. (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reade, J. E. (1982). Reviewed Work(s): Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausends v. Chr. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B Nr. 26 by Karlheinz Kessler. *Die Welt des Orients*, 13, 146-147.
- Serin, U. (2019). Erken Hıristiyanlıkta Ritüel, Simge ve Kimlik: Mekansal Bir Çerçeve Olarak ‘Katakomb’lar. Topoğrafya, Mimari ve İkonografya Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Arkeoloji’de Ritüel ve Toplum TAS*, 5, 285-318.
- Sevindi, C. – Daşdemir, D. (2011). Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Açısından Midyat Şehri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (46), 135-182.
- Uygun, Ç. – Özdemir, B. – Sezgin, K. (2015). Zeytin ve Şarap İşlikleri. Korkut, Taner (Ed.). *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu* (496-501). Ankara: Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları.
- Walters, H. B. (1914). *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*. London.

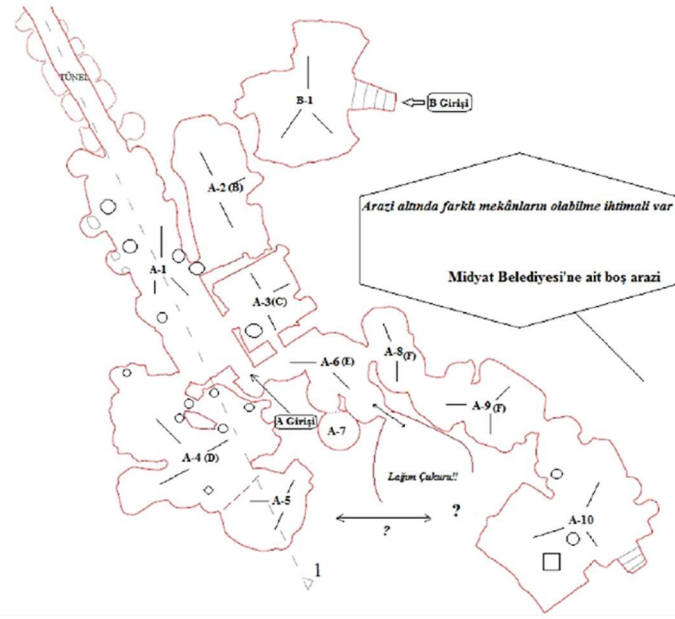
Harita 1. Midyat'ın Konumu (R. Saygılı).

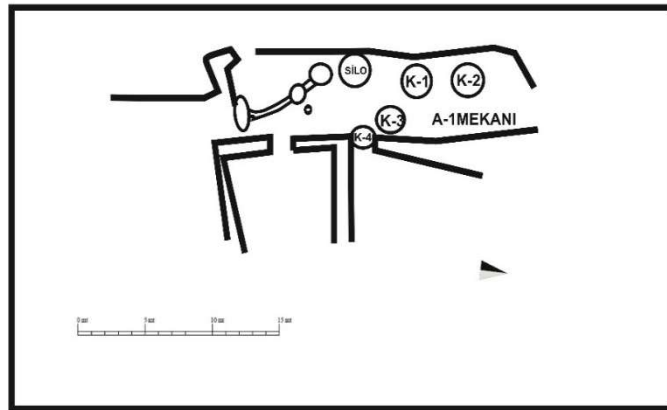
Harita 2. Matiate Yeraltı Şehri 1. Alan Estel Mahallesini Gösteren harita (Sevindi ve Daşdemir, 2011: 137, no. 2).

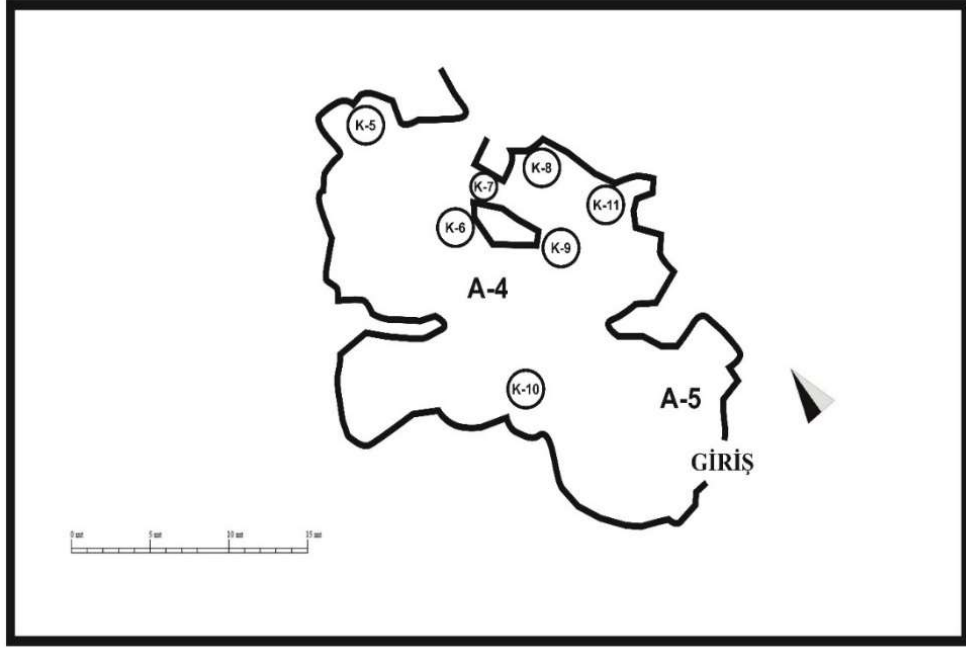
Harita 3. *Matiate Yeraltı Şehri 1. Alanın Koruma Amaçlı İmar Planı Üzerinde Konumu (Kazı Arşivi).*

Çizim 1. 1. Alanının Genel Planı (Kazı Arşivi).

Çizim 2. A-1 Mekanı Planı (D. Ersun).

Çizim 3. A-4 Mekânı (D. Ersun).

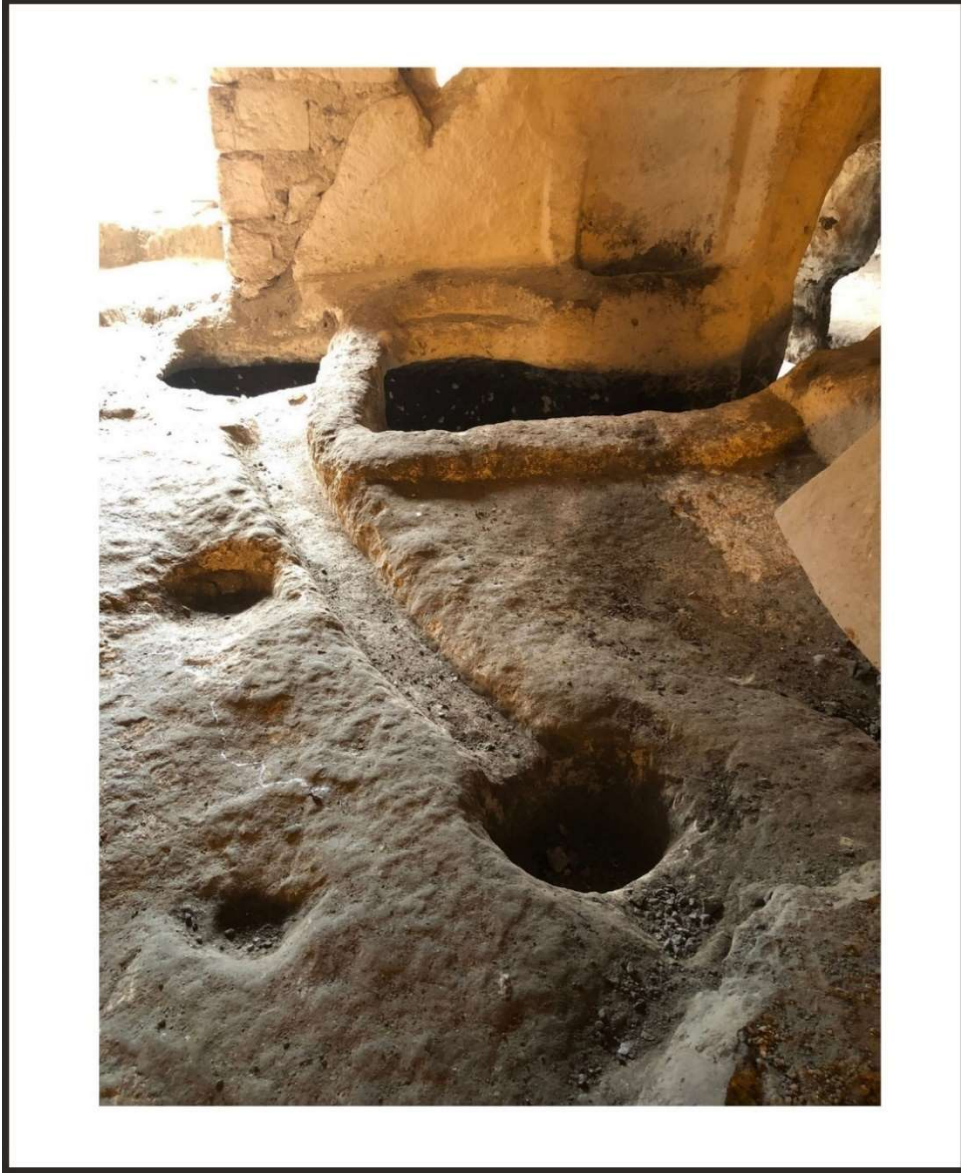
Fotoğraf 1. K-9 Buluntusu, Geç Roma Dönemine Ait Kandil (Kazı Arşivi).

Fotoğraf 2. K-11 buluntusu, Geç Roma Dönemine ait kandil (Kazı Arşivi).

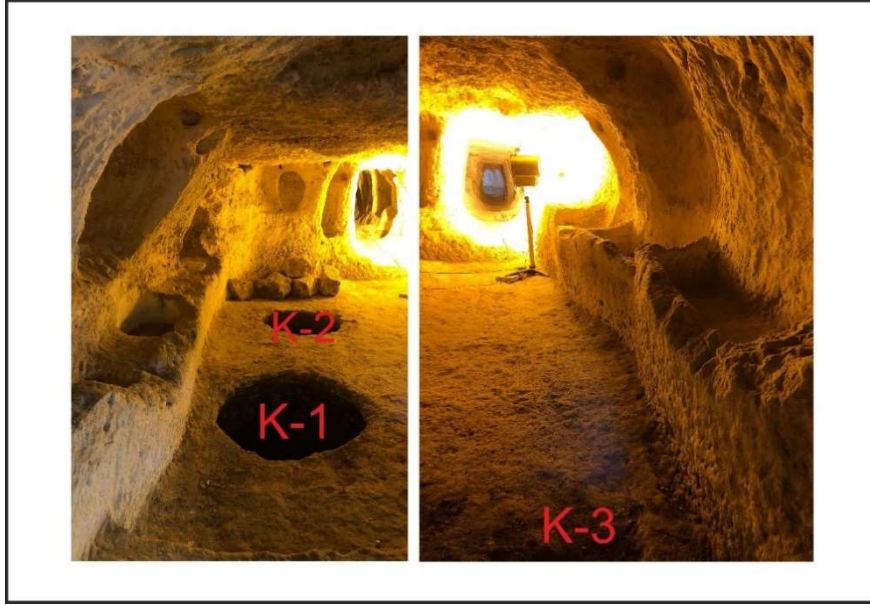
Fotoğraf 3-6. Geç Roma Dönemi Seramik Buluntuları (Kazı Arşivi).

Şekil 1. A-1 Mekânı İşlik Düzeneği (Kazı Arşivi).

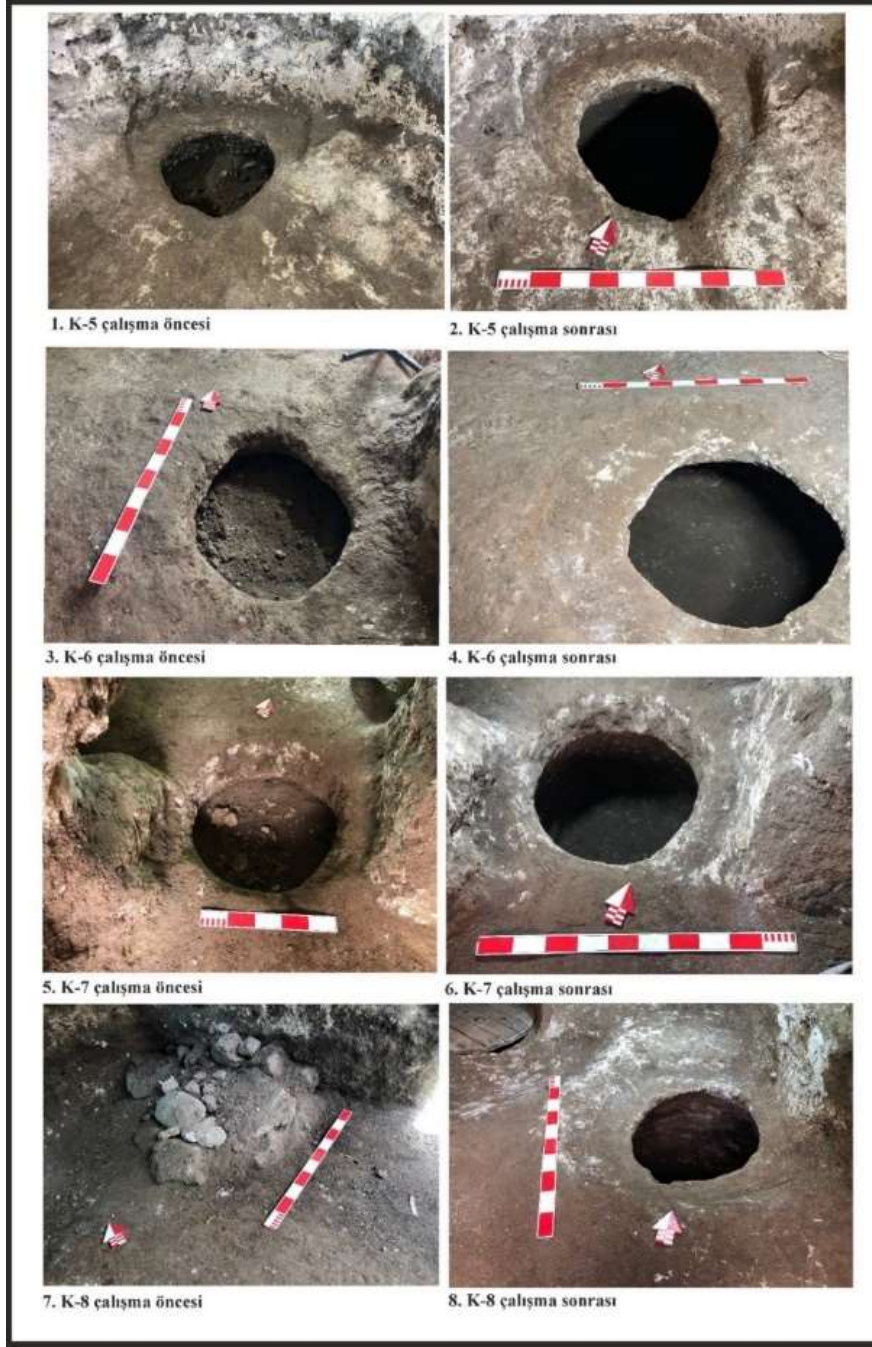
Şekil 2. A-1 Mekâmi Günümüzde Su Kuyusu Olarak Kullanılan Silo (Kazı Arşivi).

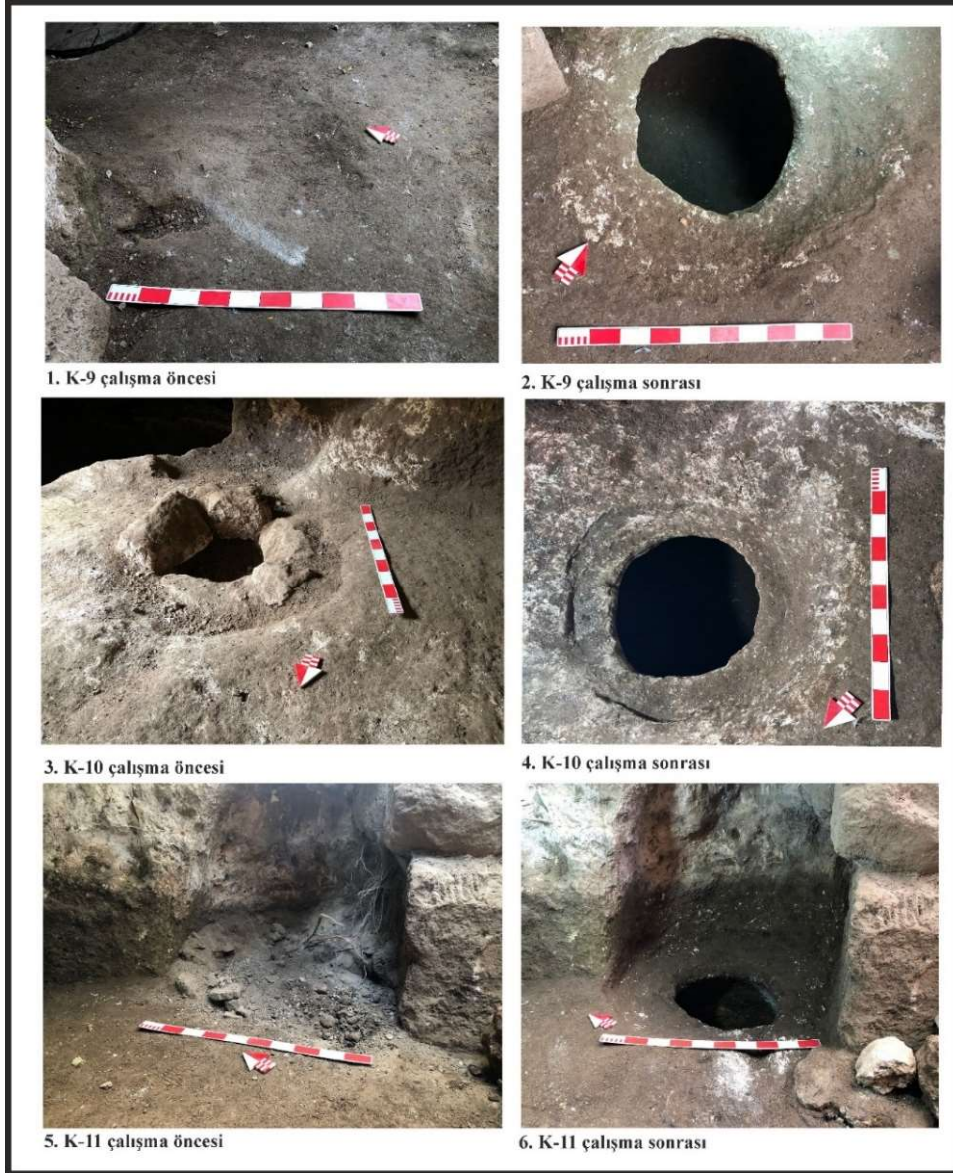
Şekil 3. Dromoslu Geçişe Açılan A-1 Mekanının Kuzey Bölümü (Kazı Arşivi).

Şekil 4. Dromos Geçişi ve Mezar Ayrıntılarını Gösteren Fotoğraflar (Kazı Arşivi).

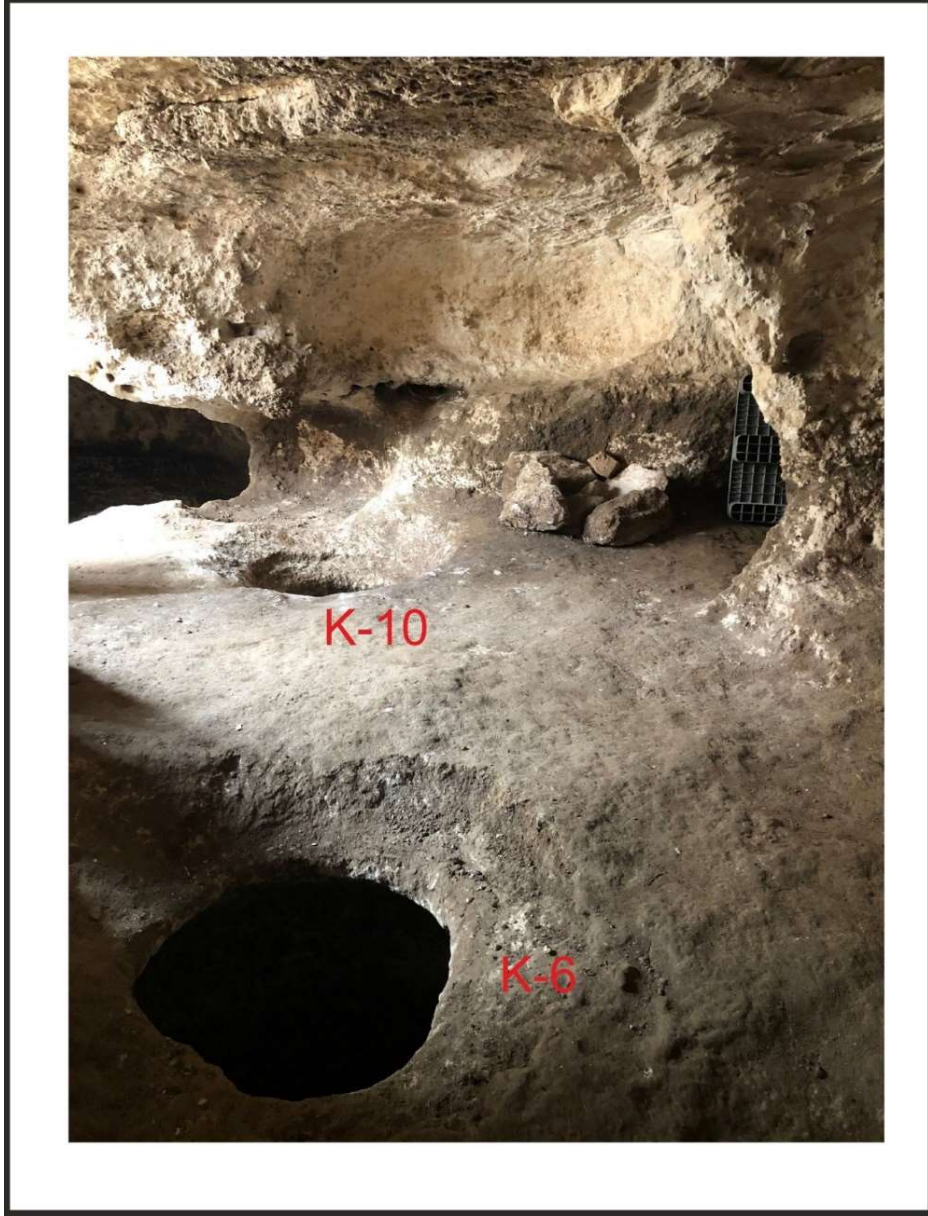
Şekil 5. A-4 Mekânı Siloların Öncesi ve Sonrası Durumlarını Gösteren Fotoğraflar (Kazı Arşivi).

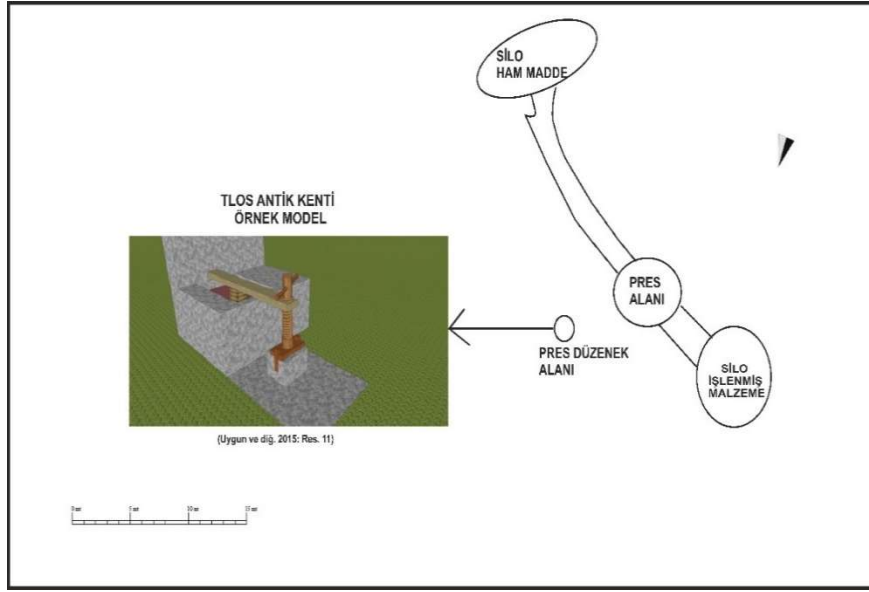
Şekil 6. A-4 Mekân Siloların Öncesi ve Sonrası Durumlarını Gösteren Fotoğraflar (Kazı Arşivi).

Şekil 7. A-4, Mekân İçi Depolama Alanını Gösteren Fotoğraflar (Kazı Arşivi).

Şekil 8. A-4, Mekân İçi Depolama Alanını Gösteren Fotoğraflar (Kazı Arşivi).

Şekil 9. A-1 İşlik Düzenegini Gösteren Fotoğraf, Çizim Ve Canlandırma (Çizim. D. Ersun).

Extended Abstract

Midyat district of Mardin province was called Matiate in the ancient period. The city of Matiate is located in the Tur Abdin region and the name of the city is found in texts dating to the Assyrian king Ashurnasirpal II and Shalmaneser III periods. Midyat is the centre and the area between Mazıdağı in the west and Nusaybin (Ancient Nisibis) in the South, Cizre district of Şırnak province in the east and the Tigris River in the North is defined as the Tur Abdin region. The mountain range is known as the Mardin threshold, and it has a feature that distinguishes Eastern Anatolia from Mesopotamia. Tur Abdin has hosted different cultures and has existed as a strategically important region in the historical period. The strategic importance is not due to the economic point of view, but to the fact that the Assyrians crossed this mountain and reached the Tigris valley easily. Using this valley, the Assyrians could easily reach Eastern Anatolia. Starting from the west, a series of city lines extend to the Tigris

via Edessa, Resaina, Tella, Dunaysır, Nisibis and Madiate. During antiquity, this direction was an important trade route. This trade route was connected with the Euphrates and Persia.

Madiate Underground City is in Estel and it is part of Midyat. A-1 and A-4 are located in the 1st area of the underground city. In this area, excavated and cleaning works were carried out in 2020/21. This study aims to obtain results for the function of both areas. Grape workshop and silos used for storage are located in area A-1. The entrance to the area is provided from the A-1 place in the present. This entrance was created by today's people and the door was added. It has been used as a barn or warehouse by today's people. The main entrance to the area is provided from A-5. A grape workshop is located in the south part of the corridor in A-1. Silo was originally included in the grape workshop and raw material should have been stored there. The mouth diameter of the silo is 70x50 cm and its depth is 120 cm. Then, starting from the mouth of the silo, it was crushed by the structural element opening to the floor, through a mechanism made of wood, which is not available today, in the pressing area. The processing of grapes through a wooden plant is known from the re-enactment of the ancient city of Tlos. The distance of the channel opening to the ground to the pressing area is 2.20 meters. The rim diameter of the press area is 40x30 cm and the depth is 30 cm. Afterwards, the material obtained with the help of the channel was transferred to the silo. The mouth diameter of the silo where the processed material is stored is 74x74 cm. The depth of the silo is 2.20 meters. Until recently, the silo was used as a reservoir. Silos (K-1, 2, 3 and 4) are located in the continuation of the grape workshop and the corridor is accessed through a step ladder. The width of the staircase is 2.08 meters, its width is 50 cm, and its depth is 22 cm. The section from the stepped area to the tomb entrance with the dromos is 6.00 meters long, 3.50 meters wide and 2.20 meters high. There are nineteen rock-cut klines in the tomb area with dromos and nine in area at the entrance. The area with dromos is also accessed by a step ladder. The distance from the entrance of the dromos area to the exit in the parking area is 45.70 meters and the approximate height of the passage is 1.70 meters. There are 7 storage silos as building elements in the area A-1. In addition to the silos, there is a pressing area. Since the mechanism used in pressing is wooden, it has not been preserved. However, the foundation on which the device was placed was preserved. The existence of examples of similar products is known from Perre and Tlos settlements. The pressing mechanism, together with the ancient city of Tlos, is animated here.

There are also seven architectural building elements used for storage purposes in the A-4 area. In the study, it is revealed that both areas based on production and their functions as winery have been examined. The room located just south-west of the entrance section, which is entered into the area from the south with an arched opening, is named room A. Since place A has more than one room, each place is defined with a different number. Architectural elements whose excavations have been completed. All the seven architectural building elements whose excavations were completed and were preserved in a plastered form. It is clear that the architectural building elements in the place were used as a silo. Based on the building elements, it is predicted that the place served the purpose of storage in the past. The finds are not in situ. It is understood from the wastes mixed with the soil in the form of garbage that the architectural building elements were intervened by today's people. It has been observed that the artifacts that do not have in situ quality and the available data in the place go back to the Late Roman Period. It is understood that the clay-like soil from the building elements was used as a water tank and a barn through the holes drilled in the walls of the building. Access to area 1 by past residents was via the A-5. A-5 shows the nature of a courtyard. Afterward, it is passed to the A-4 and A-1 places. The presence of existing architectural building elements in places A-4 and A-1 points to its use as a wine production center.

Matiate settlement was the gateway to the eastern Anatolia region and had strategic importance. In trade, the inhabitants of the city were actively engaged in wine production and viticulture. It had a city model that kept its economy alive with its location and production. As in the ancient period, Midyat is one of the largest settlements in the Tur Abdin region. The city, which was called Matiate or Matiyatu had strategic importance in the political sense. While the location of the city is of primary importance, its economic aspect remains in the background. Even if the people of the city of Matiate, who were politically important, were defeated. They gave strong responses to the Assyrians. The Assyrians, who reached the Tigris valley, were reaching eastern Anatolia from here. Tur Abdin region, which is an important route of the Silk Road, has hosted important settlements since early times and has found its place in the history scene as a settlement with a transition feature. Since it was a transit route, the cities of the region played an active role in the management of the trade network. Apart from the strategic importance brought by the transit route, the economy of the city was mainly based on viticulture and winemaking activities. Today, as in the past, viticulture and wine

production are important sources of income. This situation indicates the continuity of economic activities from the past and it continues today.

In the northern part of the corridor with dromos in room A-1, there are klines carved into the rocks. This shows that the underground city has catacomb architecture. The Catacombs are burial areas built in the form of underground galleries in the first years of the spread of Christianity in the Imperial Period of Rome. The cemeteries built underground have a similar function to the necropolis areas of an ancient city. In the underground burial grounds, on the death anniversaries of the early Christians, food rituals (refrigerium) were held, and buried people were commemorated. From the time of emperor Nero (54-68) to Diocletian (284-305) the first Christians, who escaped from the massacres carried out by the Roman emperors against Christians and took refuge in these places, not only fulfilled their burial requirements and related religious rituals in the catacombs but also lived here. It is known that there were three massacres in the Roman period. These continued from the middle of the 3rd century AD until the beginning of the 4th century AD, respectively. It coincides with the years of rule of emperor Decius, Valerianus and Diocletian. It is known that there were wars between the late Roman Empire and the Sassanid Persians in the period from the 4th to the 7th century AD. Galerius and Diocletian took control of the region after the defeat of the Sassanid Persian king Narses in 297 AD and played an active role in Syria under the rule of Constantine, extending to Mesopotamia. The massacre policies of Diocletian must have forced people to settle in more sheltered areas. Therefore, it must have been inhabited in catacomb-type areas. Archaeological finds unearthed in the Matiate Underground City also support the period between the 3-4th and 7th centuries AD. In this state, the city was built in the catacomb architecture with the cemetery area with the dromos with its galleries, winery, storage areas, residences, and worship areas.

SARF AKDİNDE GERÇEKLEŞEN İŞLEMLERİN FIKHİ DURUMU

Arif ATALAY*

Öz

Toplum canlı bir varlıktır, sürekli bir hareketlilik içindedir ve bu canlılığı sağlayan önemli unsurlardan biri de ekonomidir. Ekonomiyi hareketli kılan can damarlarından birisi de piyasadaki para akışı yani *sarf akdinde gerçekleşen işlemlerdir*. Sarf akdinde gerçekleşen işlemlerin akümülatörü de paradır. Paranın özellikleri; bütün toplumlarda yapılan mübadelelerde herkes tarafından kabul edilebilen, kendisine has özellikleri ve itibari değeri olan bir değişim aracı olmasıdır. Aslı itibariyle para toplumda mal ve hizmet satın alma işlemlerinin daha kolay ve hızlı sağlanması sebebiyle genel itibariyle kabul görmüştür. Paranın piyasaları canlandırma, iktidar sahibi olma, gelir dağılımını etkileme ve benzeri birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Para; homojen, kolayca taklit edilemeyen, herkes tarafından tanınabilen, küçük parçalara bölünebilen, zahmetsizce el değiştirebilen, dayanıklı maddelerden yapılan, herkes tarafından kabul edilen, doğada yeterli miktarda ham maddesi bulunan, rahatlıkla standardize edilebilen özellikte olmalıdır. Paranın parayla satılması işlemine sarf akdi denilir. Sarf akdiyle ilgili olarak iki temel unsur önem arz etmektedir. Bunlardan biri; miktarların “*mislen bimislin*” yani eşit miktarlarda ve “*yeden bi yedin*” yani peşin olarak satılmasıdır. Böylece sarf akdi “*bat bir akid*” olmuş olur. Bir diğer unsur da “borcun borçla satışı” konusudur. Sarf akdi yapan tarafların akid meclisinden ayrılmadan önce bedelleri kabzetmeleri sarf akdinin sıhhati bakımından şart koşulması nas ve icma ile sabittir. Aksi halde akid batıl olur. Zira zimmettekinin zimmettekiyle –borcun borçla- satışı olur. Sarf akdinde her iki bedel de hazır

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi aatalay@agri.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4765-455X> Ağrı, Türkiye.

bulunmalıdır. Bu bağlamda günümüzde gerçekleşen sarf işlemlerinden “forex” ve “kaldıraçlı (marjlı) forex işlemleri hakkında da bir değerlendirmede bulunmak önem arz etmektedir. Araştırmamız yapılırken; “karşılıklı rızanın gerçekleşmesi,” “alışverişin helal, faizin haram olması” ilkeleri ve gerçekleştirilen işlemlerin dünyevi karşılığıyla birlikte uhrevi cezasının da bulunduğu dikkate alınmıştır. Araştırmamızın ilk bölümünde *paranın tanımı, paranın özellikleri ve fonksiyonları*, ikinci bölümünde *sarf akdi ve sarf akdinde gerçekleşen işlemler* ele alınarak *sonuç* bölümüyle makalemiz son bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Para, Sarf akdi, Döviz İşlemleri, Nesie, Borç.

Fiqul Status of Transactions in Exchange Contract

Abstract

Society is a living entity, it is in constant motion, and one of the important elements that provide this vitality is the economy. One of the lifebloods that keep the economy active is the money flow in the market, that is, the transactions that take place in the currency sales transactions. The accumulator of transactions is realized in the contract of currency sales transactions. The most prominent features of money; It is a medium of exchange that can be accepted by everyone in exchanges made in all societies, has its characteristics and nominal value. The money; It is possible to define it as “a tool accepted by the general public that measures the value of goods and services, facilitates their exchange and serves to store wealth.” Money has many functions such as stimulating markets, gaining power, influencing income distribution, and so on. The object that will be money must have some properties; It should be homogeneous, not easily imitated, recognizable by everyone, be able to be divided into small pieces, easily changed hands, made of durable materials, accepted by everyone, the raw material should be in sufficient quantity in nature, it should be easily standardized. The process of selling money for money is called a sarf contract. There are two basic elements of importance regarding the consumable contract. It is the sale of the amounts as "mislen bimislin", that is, in equal amounts, and "yeden bi yedin", that is, in cash. Thus, the contract of sarf becomes a "confirmed contract". Another important element is the issue of “sale of debt with debt”. It is stipulated in terms of how and the validity of the consumption contract

with the consensus and agreement that the parties making a consumption contract must collect the costs before leaving the contracting council. Otherwise, the contract will be invalid. Because the embezzler can be sold with the embezzler. Both costs must be present in the contract of consumption. In this context, it is important to assess "forex" and "leveraged (margin) forex transactions, which are among the consumption transactions realized today. The principles of "actualization of mutual consent", "the fact that shopping is halal and interest is haram" and the otherworldly punishment are taken into account along with the worldly equivalent of the transactions. In the first part of our research, the definition of money will be explained, in the second part, the transactions that are permissible in the spending contract will be evaluated, in the third part, the transactions that are prohibited in the spending contract will be discussed and our article will end with the conclusion part.

Keywords: Money, Consumables, Foreign Exchange Transactions, Nesie, Debt.

Giriş

Dünyanın her yerinde ve hangi zamanda olduğuna bakılmaksızın bütün çağlarda sarf işlemleri gerçekleşmiştir. İlk dönemlerde; eşya ile eşyanın değişimi olarak tezahür ederken sonraki dönemlerde altın ve gümüş, dinar ve dirhem, günümüzde de döviz işlemleri gibi olarak farklı formatlarda kendini göstermektedir. Elektronik ticaretin yaygın olduğu bu günlerde de hesapta temsil edilerek gerçekleşen sarf işlemleri ileriki dönemlerde dijital bir yapıya bürünerek devam etmesi durumunda da daha farklı bir formatta işlem görebilir. Ancak sarf işlemleri kendi temel prensipleri dairesinde vaz geçirmezliğini koruyacaktır.

Her toplum bir diğerinden farklıdır, dolayısıyla ekonomik aktivitelerinde ana unsur olan para birimleri de farklıdır. Zira her toplum kendi varlık ve kültürlerini temsil eden ve iktisadi güçlerini yansıtan para birimleri kullanmaktadır; buna bağlı olarak da etkin olan ekonomik gücü ellerinde bulundurma gayretindedirler. Hangi toplumun ekonomik gücü dünyaya hâkim olursa sarf işlemlerinde gerçekleşen işlemlerin de prensiplerini o toplumun ekonomik yapısı belirler. Şayet İslam ekonomisi güçlü olursa klasik ya da elektronik hangi ortam olursa olsun piyasadaki sarf işlemlerindeki prensiplerde İslam'ın ekonomik yapısı etken olur.

Her para birimi ait oldukları toplumun siyasetinin, teknolojisinin ve ekonomisinin güçlü olduğu kadar güçlüdür. Kıymeti ona göre artar ya da azalır. Paranın farklı para birimleriyle yapılan döviz işlemleri İslam hukukunda “sarf akdi” olarak değerlendirilmektedir (Çeker, 2016: 129). Döviz işlemleri bir başka deyişle sarf akdi işlemleri İslam’ın diğer alanlarında olduğu gibi başı boş bırakılmamış birtakım esaslar dahilinde disipline edilmiştir. Bu disiplininin sınırları daha çok İslam hukukunun ikinci ana kaynağı olan sünnet tarafından belirlenmiştir. Konuyla ilgili bütün hadislerde sarf akdiyle ilgili olan cevazlar ve yasaklamalar aynı zamanda döviz işlemlerinde teslim ve tesellümün nirengi noktasını oluşturmaktadır.

Gümüz küresel dünyasında kaçınılmaz olarak ticari işlemler de küreselleşmiştir. Bu şartlar hızlı bir şekilde para mübadelelerini yani sarf akdini de beraberinde getirmektedir. Bu tür değişim işlemleri kimi zaman anlık olarak meydana gelmektedir. Bu sebeple içinde bulunduğumuz sürecin nesnel dinamikleri iyi tahlil edilmezse İslam hukuku dinamiklerinin günümüzle buluşturulması sıkıntıya düşer.

İslam hukukunda parayla paranın satışının *بِأَيِّ* “yeden bi yedin” olarak derhal gerçekleşmesi ilkesinin önemi günümüzde daha büyük anlam kazanmaktadır. Çünkü günümüz küresel para piyasalarında paranın değeri anlık olarak yükselmekte veya düşmektedir. Bir saniye önce üç liraya almış olduğunuz yabancı para birimi bir saniye sonra beş liraya çıkabilir; ya da tam tersi bir saniye önce üç liraya almış olduğunuz yabancı para birimi bir liraya düşebilir. Bu durumda ilerleyen konularımızda ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi “yeden bi yedin”, “mislen bi mislin” olmanın önemi daha da belirgin hale gelmektedir.

Sarf akdinin temel nesnesi olan paranın mahiyetini, özelliklerini ve fonksiyonlarını ortaya koymamız konunun izahı açısından önem teşkil etmektedir.

Konu hakkında Orhan Çeker’in 1994 Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde “*Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz*” çalışmamıza benzer ve çalışmamızda atıfta bulunduğumuz bir makalesi bulunmaktadır. Cemil Liv’in Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde 2019 yılında ya-

yınlanmış “*İnternet Bankacılığı Aracılığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*,” ve M. Hadi Turan’ın 2017 tarihli e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi’nde “*İslam Hukukuna Göre Sarf Akdinde Banka Kartlarının Kullanımı*” isimli bir makale bulunmakla birlikte içerik olarak çok farklı bir yapıdadır. Bütün bunlarla birlikte içerik bakımından bizim çalışmamıza uygun müstakil bir esere rastlanmamıştır. Bu çalışmanın yukarıda ismini zikrettiğimiz çalışmalardan farkı banka veya bankacılık işlemleri kapsamında değerlendirilmemesidir. Bununla birlikte bir yüksek lisans ve doktora tezi gibi geniş de tutulmamıştır. Araştırmanın konusu klasik kaynaklarda sarf akdi farklı pek çok yerde bulunmakla birlikte bu çalışma geçmişin tekrarıdır ibaret değildir. Zira adı ve uygulanış şekli farklı olmakla birlikte günümüz modern ekonomik unsurlarının prensipleri İslam hukukunda da bulunmaktadır. Çünkü İslam ve dolayısıyla İslam hukuku evrensel bir yapıya sahiptir. Ancak örf ve adetlere dayanan uygulamalar ve hükümler evrenselliğin dışında mahalli olabilirler ve zamanın değişmesiyle de değişime tabi olurlar. Evrensellik ilkesi, ilerleyen konularımızda somut olarak görüleceği gibi, sarf akdinde gerçekleşen işlemler için de söz konusu olan bir durumdur.

1. Para

İktisatçılar, taşıması gereken özellikleri ve fonksiyonları dikkate alarak farklı para tanımları yapmışlardır. Paranın en belirgin özelliği bütün toplumlarda yapılan mübadelelerde herkes tarafından kabul edilebilen (Kefrâvî, ty.: 13; Üstünel, 1975: 17; Orhan, Osman Z. & Seyfettin Erdoğan, 2007: 7), kendisine has özellikleri ve itibari değeri olan bir değişim aracı olmasıdır (Kefrâvî, ty.: 13). Para ya da nakit; Euro, Dolar, Dinar, Riyal, Dirhem, altın, gümüş gibi bütün paraların genel ismidir (Çeker, 1994: 100). İster deniz kabuğu ister taş ister altın isterse kâğıt formunda olsun her ekonomide paradan hesap birimi, değişim aracı ve değer saklama aracı olma fonksiyonlarını taşıması beklenir (Frederich S. Mishkin, 2001: 50). Para, mal ve hizmet karşılığı yapılan ödemelerde ya da borçların geri ödenmesinde kullanılan herkes için değerli olan bir nesnedir (Mishkin, 2001: 48). İtibari değeri olan; senet, çek ve

pullar da ödeme aracı olarak kullanılması hasebiyle para kapsamında değerlendirilir. (Çeker, 1994: 100)

Paranın birçok tanımı yapılmış olmakla birlikte burada genel kabul görmüş olan parayı; “*mal ve hizmetlerin değerlerini ölçen, bunların değişimini kolaylaştıran ve servet saklamaya yarayan, toplumun geneli tarafından kabul görmüş bir araç* (Tunay, Kâşif Batu, 2014: 92),” şeklinde tanımlamak mümkündür.

1.1. Paranın Fonksiyonları

Paranın fonksiyonları hakkındaki bilgiler klasik İslam hukuku kaynaklarında açıkça yer almamaktadır. Ancak bu, paranın tanımı olmadığı anlamına gelmez; ilerleyen konularımızda da yeri geldikçe değineceğimiz gibi paranın fonksiyonları dolaylı ve farklı ifadelerde geçmektedir.

Paranın piyasaları canlandırma, iktidar sahibi olma, gelir dağılımını etkileme (Parasız, İlker, 2005: 9) ve benzeri birçok fonksiyonu olmakla birlikte belli başlı fonksiyonlarını üç ana başlık altında toplamamız mümkündür.

1.1.1. Değer Ölçüsü ve Hesap Birimi Olması

Para hakkında öteden beri bilinen en temel fonksiyon; sorumlulukların, mal ve hizmetlerin ölçüldüğü sayısal bir ölçü birimi olmasıdır. Para cinsinden mal ve hizmetler için ortaya konulan değere de “fiyat” denilir (Özyurt, Hasan, 2003: 29). Paranın hesap birimi olma fonksiyonundan maksat; mal ve hizmetlerin fiyatlandırılmasında ölçünün bir para birimi olmasıdır. Para bu şekilde bir ödeme aracı görevini gören, malların mallarla fiyatının belirlenmesinde kullanılan bir ölçüdür (Ertuğrul, 1994: 4).

1.1.2. Mübadele Aracı Olması

Paranın mübadele aracı olması, mal ve hizmetlerin sağlıklı bir şekilde alımının para vasıtasıyla yapılacağını ifade etmesi (Öçal ve Çolak, 1999: 4) paranın ilk ve asli fonksiyonudur. Böylece para insanoğlunun ihtiyacını gidererek mal ya da hizmetlerin elde edilmesinde bir değişim aracı rolünü üstlenir. Paranın kullanımıyla birlikte bir mal veya hizmetin başka bir mal veya hizmetle trampasına dayalı bir ödeme

şeklinin sebep olacağı karmaşanın yaşanması önlenmiş olur. Bu tür bir uygulama da onun herkes tarafından kabul edilmesiyle mümkün olur (Mishkin, 2001: 49).

1.1.3. Değer Saklama Aracı Olması

Paranın değer saklama aracı olabilmesi için etken olan durum kendisinin değer kaybetmemesidir. Paranın değerini koruması veya değerini yükseltmesi değer saklama aracı olması bakımından dikkate alınması gereken bir durumdur.

Bireyler ihtiyaçlarından daha fazla paraya sahip oldukları ya da gelecekte daha iyi bir yaşam sürmeyi hedefledikleri zaman mevcut ihtiyaçlarını erteleyerek ellerindeki parayı bugün tüketmek yerine tasarruf etmeyi tercih edebilirler (Orhan, & Erdoğan, 2007: 7). Tek bir mala hesap birimi fonksiyonunun yüklenmesi bilgi düzeyinde büyük bir tasarrufa yol açar. Bireylerin mallarını parayla değiştirmeleri ve bu parayı hemen harcamayarak ellerinde tutmaya başlamaları sonucu paranın değer saklama fonksiyonu ortaya çıkmıştır. Paranın bu şekilde tutulması bir satın alma gücü depolaması demektir (Paya, 2002: 16). Diğer taraftan paranın vadeli işlemlerde de bir ödeme aracı işlevini görebilmesi için zaman içinde değerinde önemli oynamaların olmaması ve değerini muhafaza etmesi esastır (Jevons, William Stanley, 2018: 13). Ancak İslam hukukunda para için vadeli işlemler söz konusu değildir; tarafların akid meclisinden ayrılmadan önce bedelleri karşılıklı teslim etmeleri nas ve icma ile sarf akdinin sıhhati açısından şarttır (İbn Kudâme: IV/354; VI/113; Şâfî, 1961: III/30; Tesûlî, 1991: II/54; Adevî, ts.: II/129).

1.2. Paranın Özellikleri

Paranın sahip olması gereken birtakım özellikler vardır. Bu özellikleri maddeler halinde kısaca aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

- 1) Para olarak kabul edilen değerlerin tamamının homojen olması gerekir.
- 2) Para kolayca taklit edilememelidir. Para olarak kullanılan ödeme araçları herkes tarafından tanınabilir nitelikte olmalıdır. Böylece sahte ödeme araçlarının önüne geçilmiş olmalıdır.

3) Para en küçük birimdeki alışverişlerde dahi kullanılacağından, küçük parçalara bölünebilmelidir. Böylece her tür satın alma işini yürütebilecek kabiliyette olmalıdır.

4) İyi bir paranın taraflar arasında zahmetsizce el değiştirebilmesi, kolayca taşınabilir olmasına bağlıdır.

5) Fiziksel kullanım için tasarlanan paranın uzun süre kullanılabilir nitelikte dayanıklı maddelerden yapılması gerekir. Çünkü dayanıksız maddelerden yapılan ödeme aracı birçok defa ticari işlemlerde kullanılamaz (Orhan ve Erdoğan, 2002: 5-6; Mishkin, 2001: 50).

6) Paranın ekonomik işlemlerde kullanılabilmesi herkes tarafından kabul edilmesine bağlıdır.

7) Para olarak kullanılacak ham madde doğada yeterli miktarda olmalıdır.

8) Paranın değerinin saptanmasını kolaylaştırmak için rahatlıkla standardize edilebilmesi gerekir (Mishkin, 2001: 50).

2. Sarf Akdi

Fıkıhta satım akdinin bir türü olarak değerlendirilen sarf akdi (Serahsi, 1983: XIV/2) sözlükte; değiştirmek, çevirmek, fazlalık anlamlarına gelir. Mecelle md. 121’de ise sarf; “nakdi, nakde bey’ etmektir ki, Türkçe “akçe bozmak” tabir olunur” (Ali Haydar Efendi, I/224), şeklinde tanımını bulmaktadır. Yani sarf akdi; paranın parayla satılması işlemidir (Mevsilî, 1951: II/39).

Ekonomide fiyat farkıyla para bozan; altın, gümüş ve benzeri değerli maddeleri alıp satan kimselere sayrafî ya da sarraf denilir (Bayındır, 2005: 33). Sarraflar İslam tarihinde bir çeşit bankacılık görevini yerine getirmişlerdir. Tacirler, ülkeler ve yerleşim merkezleri arasında güvenli olarak para naklinin yapılmasını sağlamakta ve bunun için de “süftece” uygulamasından faydalanmaktaydılar (Salih, 1953: 264). Süftece ise; yol tehlikesinden emin olmak için başka bir yerleşim yerinde teslim almak üzere verilen borcu temsil eden evraktır (Mevsilî, 1951: II/33; Bilmen, 1986: IV/287).

Sarf akdiyle ilgili olarak iki temel unsur önem arz etmektedir. Bunlardan biri; miktarların misli misline yani eşit miktarlarda ve “yeden bi yedin” yani peşin olarak satılmasıdır. Böylece sarf akdi “kesinleşmiş bir akid” olmuş olur. Bir diğer önemli konu da “borcun borçla satışı”dır. Bu her iki konu aynı zamanda ribevî malların alışverişinde de dikkate alınan temel ölçü birimidir (Ribevî malların alışverişini ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kudâme, 1992: IV, 136; İbn Hazm, ty.: IX/502, 503; İbn Rüşd, 1997: II/157, 158; İbn Nüceym, 1311: VI/136, 137; Senhûrî, 1990: III/178-182).

2.1. Bedellerin Eşit Miktarlarda ve Peşin Olması

Sarf akdi bağlayıcı olan bir akittir (İbn Nüceym, 1967: 210). Yani tek taraflı olarak bozulamaz. Para karşılığında para satışının caiz olmasının temeli Resulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen Bâki hadisine dayandırılmaktadır. Bu hadiste Abdullah b. Ömer şöyle demektedir: “*Biz Bakîde deve satıyorduk. Dinar karşılığında satıp dirhem alıyorduk; dirhem karşılığında satıp dinar alıyorduk. Bu konu hakkında Nebiye (s.a.v) sordum: Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: Ayrılırken aranızda alacak verecek kalmamak üzere, günün fiyatı ile (dinar veya dirhem) almanda bir sakınca yoktur*” (Ebû Dâvud, “Buyû ve'l-İcâre”, 14; Nesâî, “Buyû”, 52; Şevkânî, 1993: V/156).

Sarf akdinin sıhhati için taraflar akit meclisinden ayrılmadan önce bedellerin teslim alınması zorunluluktur (Serahsî, 1983: XIV/3; Nevevî, 2003: X, 100); aksi halde bu akid batıl olur (Nüceym, 1993: 210). Zira zimmettekinin zimmetteki ile – borcun borçla- satışı olur. Borcun borçla satışı olmaması için sarf akdinde her iki bedel de hazır bulunmalıdır (Mevsilî, 1951: II/41; İbnü'l-Hümâm, ty.: VI/524; Haskafi, ty.: II, 47; Sübeytî, 1990: 652, 653). Çünkü konu sarf akti olunca bu akitte, her iki semen de karşılıklı verilmediği zaman, zimmettekinin zimmettekiyle yani borcun borçla satışı olur ki “نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّمَ) عَنْ بَيْعِ الْكَالِي بِاَلْكَالِي” (Dârekutnî, 1996: III, 71; Hâkim, 2000: III, 882; Beyhakî, 1356: V, 290.); *Rasulullah (s.a) veresiye karşılığında veresiyenin satışını yasaklamıştır*. Çünkü semen tayin ile teayyün etmez, seminin teayyünü kabz iledir. Her iki bedelin teslim ve tesellümü peşin olarak aynı

mecliste olmalıdır. Bedellerden birinin hazır olmaması durumunda kabz gerçekleşmez (Kudûrî, 1271: II, 11; Serahsî, 1983: XIV, 3; Nevevî, 2003: el-Mecmu‘, X, 100). Hanefî, Mâlikî, Şâfî, Hanbelî ehlisünnet mezheplerinin hepsi sarf aktinde her iki bedelin karşılıklı kabzetmesi konusunda ittifak etmişlerdir (Kâsânî, V, 215; İbn Cüzey, s. 251; Şirbinî, ty.: II, 25; Buhûfî, 1982: III, 266).

Bu hükmün temeli konu hakkında Ebû Minhal şöyle demektedir: “Zeyd b. Erkam ve Bera b. Âzib’e sarf hakkında bir soru sordum, onlar da Peygamber (s.a.v) altının gümüşle veresiye satışını yasaklamıştır, dediler.” (Buhari, Buyû’, 2180; Müslim, Musâkât, 1589) Aynı konu hakkında Ebû Sâid el-Hudrî (r.a)’dan rivayet edildiğine göre: “Resulullah (s.a.v); altını altınla, gümüşü gümüşle eşit miktarda olmadıkça satmayınız ve birini diğerine tercih etmeyiniz. Bu ikisinden peşin olanı veresiye olarak satmayınız,” buyurmuştur. (Buhari, Buyû’, 2177; Müslim, Musâkât, 1584). Yine Ebû Minhal şöyle demektedir: “Ortağım hac mevsimine kadar veresiye gümüş satıp sonra da gelip bana bu yaptığımı söyledi ve ben de ona yaptığı bu satış işleminin doğru olmadığını söyledim. Ortağım bu satış işini pazarda yaptım bana kimse itiraz etmedi dedi. Ben, Berâ b. Âzib’in yanına gidip konuyla ilgili olarak ona sordum, o da dedi ki; Peygamber (s.a.v) Medine’ye geldiğinde biz bu şekilde alışveriş yapıyorduk, Peygamber (s.a.v) peşin olarak olduğunda bir sakınca yoktur, vadeli olduğu zaman faizdir, demiştir. Sen Zeyd b. Erkam’ın yanına git, çünkü o benden daha büyük tüccardır, dedi. Ben de Zeyd b. Erkam’ın yanına gidip konuyla ilgili olarak ona sordum; Zeyd b. Erkam da Berâ b. Âzib’in söylediği gibi söyledi...” (Müslim, Kitâbu’l-musâkât, 1589). Sarf aktinde -dövizler de buna dahil- cinsleri aynı olanların biri diğerinden fazla ya da vadeli olarak satılması caiz değildir. Sarf aktinin konuları (akdin mahalline konu da denilir) farklı cinsten olduğu zaman fazlalık caizdir, vadeli satışları caiz değildir (Mevsîlî, 1951: II, 41; İbnü’l-Hümâm, ty.: VI, 524; Haskefî, ty.: II, 47; Sübeytî, 1990: 652, 653).

İbn Rüşd, İbn Kudâme gibi birçok fakih bu konuda icma olduğunu söylemişlerdir (ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kudâme, 1972: IV, 354; VI, 113). İbn Münzir: “Bedelleri almadan önce sarf akdi yapan tarafların akid meclisinden ayrılmaları

durumunda yapılan akdin fasit olacağı konusunda ilim ehli ittifak etmiştir,” demektedir. (İbn Kudâme, 1972: IV, 354; VI, 113; Şâfiî, 1961: III, 30; Tesûlî, 1991: II, 54; Adevi, ty.: II, 129; Hammad, 1978: 113, 114)

Burada satıcı ve müşterinin icab ve kabulde bulunduktan sonra akid meclisinden ayrılmadıkları sürece karşılıklı bedellerin teslimi; akdin mahalli ile semeni ele, cebe, cüzdana, çantaya ve benzerlerine bırakmak suretiyle gerçekleşebilir (Bilmen, 1986: XI, 91). Bu konuda yaptığımız geniş çaplı araştırmalar ve ehli sünnet mezheplerinin kaynak eserlerinden edindiğimiz birikime dayanarak bizim kanaatimize göre; bu uygulamada “bedenen bir diğerinden ayrılmadan önce” deniliyor ancak akid meclisinin mantığına baktığımızda, burada meclis birliğinden kastedilen; “mekânın ve zamanın da içinde bulunduğu süreçtir,” şeklinde tanımlamamız gerekir kanaatindeyiz. Çünkü birisi Pekin’de olan diğeri de İstanbul’da olan akıdeyn arasında icab ve kabulde bulunmaları devam ettikleri *sürece* akid meclisi bozulmaz; yani ittihad-ı meclis devam eder. Diğer taraftan “*meclis dağınıkları toplar*” (Kâsânî, ty.: VI/137; İbnü’l-Hümâm, ty.: VI/253) ve “*yazmak konuşmak hükmünde ve mektubun açıldığı her mekân akid meclisi hükmündedir,*” (Kâsânî, ty.: VI/254) genel prensipleri akid meclisini sadece bedenen olmakla sınırlandırmıyor. Bu ilkeler günümüze de hitap ederek ve sınır ötesindeki mekanları ve zamanları da toplayarak akid meclisini akdin başlayıp devam ettiği *bir süreç* olarak ortaya koymaktadır. Ancak akid meclisinin hiçbir husumete ve tartışmaya mahal bırakmayan en ideal olanı bedenen, aynı mekân ve zamanda bulunmaktır. Çünkü bilindiği gibi coğrafyalar arasındaki saat farkı döviz kurları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte hadisi şerifte geçen *يَدًا بِيَدٍ* olma noktasında anlık iletiler ve hesaba kaydetmeler de bu saat farkı noktasında husumete mahal bırakmamaktadır.

Zira Bakî’ hadisinde anlatılan olayda Hz. Peygamber İbn Ömer’e, günün raiç kurunun esas alınması şartıyla, zimmete bulunan bedel yerine başka cins bir para verilmesinde sakınca olmadığını ifade etmiştir. Böyle bir durumda Hz. Peygamber (s.a.v) taraflar ayrılmadan işlemin tamam olmasını şart koşmuştur. Bu tür bir muamele, zimmette sarf niteliğindedir. Zimmette sarf işlemi de uluslararası küresel ticari işlemlerde akid meclisinin bir süreç olması gerektiğini desteklemektedir.

2.2. Borcun Borçla Satışı

Sarf akdinde iki bedelin ertelenmesi -akid sarf akdi olmasa bile- nas ve icma ile haram kılınan borcun borçla satışı kapsamına girer. Borcun borçla satışı da İbn Ömerden (r.ahm)'in: “تَبَيَّنَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَنْ بَيْعِ الْكَالِيِّ بِالْكَالِيِّ” “*Peygamber (s.a.v) borcun borçla satışını yasaklamıştır.*” (Beyhakî, 1355: V/290; Hâkim, 2000: II/65; Dâra-kutnî, 1966: III/71; Tahavî, 1968: IV/21) rivayeti gereği caiz değildir. İbn Münzir de borcun borçla satışının caiz olmadığı konusunda fukahanın icması olduğunu belirtmektedir (İbn Kudâme, 1972: IV/186). Çünkü semen tayin ile teayyün etmez, ancak teslim edildiğinde teayyün eder. Her iki bedel de hazır olmalıdır; karşılıklı teslim edilmedikçe kabz gerçekleşmez (Kudûrî, 1271: II/11; Serahsî, 1983: XIV/3; Nevevî, 2003: X/100).

Sarf akdinde bedellerin karşılıklı olarak teslimi; altın ile altının, gümüş ile gümüşün, Euro ile altının, Dolar ile gümüşün, Türk Lirası ile altının satışı da olsa bütün para birimleri için gereklidir. Bu konuda ehl-i sünnet mezheplerinin ittifakı bulunmaktadır (Kâsânî, ty.: V/215; İbn Cüzey, ty: 251; Şirbinî, ty.: II/25; Buhûtî, 1982: III/266).

Görüldüğü gibi Şâri' sarf akdinde her bir bedelin akid meclisinde kabzedilmesinin gerekli olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde altını çizdiği altın ve gümüşü bir kenara bırakın semeni olan her şeyde borcun borçla satışını yasaklamıştır. Altın ve gümüş semenî olmakla birlikte aynı zamanda ribevî mallar sınıfına da girmektedir (Cessâs, 1917: II/467; Havhate, 1993: 119; Hammad, 1978: 127).

Borcun borçla satışı denildiği zaman modern işlemlerden menkul kıymetlerde “takas merkezi” gündemimize gelmektedir. Menkul kıymetlerin teslimi Takas Merkezi eliyle yapılmakta olup, satılan menkul kıymetler ve bunların bedelleri de takas merkezinden alınmaktadır. Buğday borsasında satılan buğday, alıcısı tarafından fiilen teslim alınır ve sanayide tüketilir; malî piyasalarda ise alınıp satılan kıymetler tüketilmezler. Malî piyasa kıymetleri ya da bunların bir bölümü olan menkul kıymetler tüketilmeyen; elden ele dolaşan metalardır. Bu sebeple alım-satım sonucunda bunların fiilen teslimi gerekmediği gibi, fiili teslim gereksiz külfet oluşturur

(Karslı, 1994: 269). Dolayısıyla takas merkezinde yapılan işlemde bir gecikme söz konusudur. Ancak buradaki gecikme paranın parayla satışı konusunda değildir; menkul kıymetlerin alım satımındaki gecikmedir, dolayısıyla alım satımın sıhhatine hiçbir zarar vermez. Akid varlık kazanmıştır, kabz gerçekleşmediği için sadece tamamlanması gecikmiştir.

Takas merkezindeki bu gecikme sarf akdi/forex işlemleri konusunda olmuş olsaydı hadiste ifadesini bulan “هاء و هاء” gerçekleşmediği için gerçekleştirilen bu sarf akdi veya forex işlemi caiz olarak kabul edilmez. Zira Mâlik b. Evs’ten rivayet edilen hadise göre; Mâlik b. Evs 100 dinar bozdurmak ister, Talha b. Abdullah bu parayı bozmak ister. Yapılan pazarlık sonunda elindeki altınları 100 dinara vermek üzere anlaşılır. Talha b. Abdullah altınları almak üzere hurmalığa gider. Hz. Ömer bu olayı duyunca, karşılıklı bedeller alıncaya kadar akid meclisinden ayrılmamaları gerektiğini söyler. Resulullah (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: “الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رِبًا، إِلَّا هَاءُ وَ هَاءُ *altın altınla peşin peşin olmadıkça faizdir*, (Buharî, “Buyû”, 76; Müslim, “Müsâkât”, 17.) Ömer (r.a) ve İbnü’l-Esir “إلا هاء و هاء” ifadesini tarafların meclisten ayrılmamaları olarak değerlendirmiştir (Malik b. Enes, “Buyû”, 17; İbn Kudâme, 1972: VI/112, 113; Askalânî, ty.: IV/378). Burada Hz. Ömer 15-20 metrelik bir mesafeye bile müsaade etmemiştir. Ancak akıdeynin her ikisi de henüz pazarlık bitmeden altınların olduğu yere kadar birlikte giderlerse yukarıda zikrettiğimiz gerekçeler nedeniyle akid meclisi bozulmamış olur.

Yani “müşterinin hesabına *vedîa* olarak bırakılan banka çekinin daha sonra çekin ait olduğu diğer bankadan kıymetini tahsil işleminin *takas odasındaki* gerçekleşmesi (Karadâğî, 1990: 590) esnasındaki gecikme إلا هاء و هاء kapsamında değerlendirilir. Ancak toplumun kaçınılmaz ihtiyacı sebebiyle arâya akdi¹ müzabene akdinin aksine caiz olmuştur (Askalânî, ty.: 173; Schacht, 1986: 60). Oysa Resulullah (s.a.v) kuru hurma karşılığında taze hurma satmayı yasaklamış ve “*bu ribadır, bu müzabenedir*,” (Müslim, “Buyû”, 14; Makdisî, 1984: 161; Askalânî, ty.: 173) buyurmuştur. Bu şekilde zaruret olmadığı halde toplumun buna ihtiyacına binaen istihsanen caiz olan bir durumda uluslararası ve çok yüksek meblağlardaki miktarlarında takas odasındaki gecikmesi istihsanen caiz görülebilir.

Kaldı ki “süftece de” caiz görülen ve Peygamber (s.a.v) tarafından yasaklanmayan bir uygulamadır. İslâm tarihinde bir nevi bankacılık işlevi de görmekte olan sarraflar, şehirler ve ülkeler arasında paranın güvenli olarak naklini sağlıyorlar; bunun için de süftece uygulamasından faydalanıyorlardı. Bu uygulamada İbn Abbâs ve Abdullah b. Zübeyr tacirlerden Mekke’de gümüş para alıyor, sonra da durumu ifade eden belgeyi onlara Basra ve Kûfede’ki işaret ettikleri kimselere gönderiyorlardı. Tacirler bu şekilde ödedikleri meblağları tarif edilen yerde tahsil ediyorlardı (Salih, 1953: 264; Bayındır, 2005: 14). Haliyle süftece yapılan belgede yazılı olan paranın teslim edilmesi hayli bir zaman almaktadır. Kanaatimizce İslam toplumunun iktisadi faaliyetlerini devam ettiren, ticari faaliyetlerini canlı tutan ve “Beyu’l-arâyâda” olduğu gibi toplumun ihtiyacını gideren bu tarz gecikmeler de caiz olarak kabul edilmelidir. Zira sınırların ortadan kalktığı küresel bir dünyada, güçlü sermaye akışlarının olduğu ticari bir ortamda bulunduğumuz unutulmamalıdır. Böyle bir ortamda bu tür gecikmelerin بَيْعُ الْكَالِي بِالْكَالِي kapsamında değerlendirilmeyeceği kanaatindeyiz. Aksi halde önceki konularda da izah ettiğimiz gibi yerel ya da küresel hareketliliklerin sürekli canlı olması sebebiyle paranın değeri artacak ya da azalacaktır ve mutlaka taraflardan birine karşılıksız fayda sağlayacaktır.

Kaldıraçlı (marjlı) forex işlemleri/*el-Bey’u bi’l-hâmiş* (Samar, 2014: 1183) konusuna gelince; bu işlem, bir sözleşme kapsamında bankanın müşteriye, yatıracağı teminat miktarının belirli bir katı kadar döviz alıp satma limiti tanınması olarak tanımlanmaktadır. Nitekim kaldıraçlı/marjlı döviz satım işleminde spot döviz (sarf akdi) işlemlerinin aksine yatırımcıların ellerindeki para miktarından çok daha fazla miktarda döviz alıp satma limiti tanınması söz konusudur. Buna göre kaldıraçlı/marjlı forex işleminde aracı kuruluş (banka vs.) müşteriye, yatırdığı teminat miktarının belirli bir katına kadar döviz alım satımında bulunma limiti tanınmaktadır. Ancak müşteriye ne hesaba yatırmak suretiyle ne de elden hiçbir şekilde ödeme yapmaz. Müşteri kendisine tahsis edilen limit çerçevesinde kâr ve zararı kendi hesabına olmak üzere forex işlemi yaptıran kuruluşa döviz alması veya satması hususunda talimat verebilmektedir. Kâr etmesi durumunda kazanç miktarı yatırdığı teminata

eklenir. Zarar ederse, zarar miktarı yatırdığı teminat miktarıyla sınırlı olmak kaydıyla teminattan düşülür. Banka ise yapılan işlem başına komisyon adı altında belirli miktarda ücret alır (Öztop, 2013; Durmuş, 2014). Burada bankanın komisyon adı altında almış olduğu para *karşılığı olmayan bir fazlalıktır*; bu da bir nevi sarf akdi olan marjlı forex işlemi faize dönüştürmeye yeterlidir. Çünkü İslam hukukunda uygulanagelen, hadis olduğu kesin bilinmemekle birlikte faizle ilgili olan hadislerin mantığıyla da tutarlı olan ve hadis olarak da kabul gören *كُلُّ قَرْضٍ جَرٌّ نَفْعًا فَهُوَ رَبًا* (Mevsîlî, 1951: II/33; Alauddin el-Hindi, 2012: VI/238) kaidesi gereğince ribadır yani faizli bir işlemdir. Kaldı ki yapılan bir işlemde riba şüphesi bile bulunuyorsa riba olarak kabul edilir (Mevsîlî, 1951: II/32). Diğer taraftan emisyonunda da olmayan, piyasada da bulunmayan ve yatırılan teminattan 50 kat 100 kat fazlası kredi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bir kimsenin kabzında bulunmayan parayla işlem yapılmıştır. Resulullah (s.a.v) hükmen veya hakiki olarak kabzedilmeyen malın satışını yasaklaması (Buhârî, “Buyû”, 55; Müslim, “Buyû”, 8) sahip olunmayan parayla tasarrufta bulunmanın da yasak olmasına bir delildir. Zira bir kimsenin satın aldığı bir şeyi kabzdan önce satması caiz olmadığı gibi; mülkiyetini tevliye ve işrak yoluyla devretmesi de câiz değildir. Çünkü tevliye, sahip olduğu şeyin mülkiyetini sahip olduğu maliyetten bir başkasına devretmektir. İşrak ise sahip olduğunun miktarınca sahip olduğu şeyin miktarının yarısının mülkiyetini başkasına devretmektir (Serahsî, 1983: XIII/8). Diğer taraftan kaldıraçlı forex kuruluşuyla yapılan anlaşmadan sonra yatırılan teminatın kat kat fazlasının kullanılması içinde aldatma bulunan veya aldatmaya götüren bir alışveriştir; yani beyu'l-garardır (Nemlî, 2000: VI/454). Çünkü yatırımda bulunan kimse sahip olduğu, yatırdığı teminat 50-100 katını kullanarak işlemler gerçekleştirmektedir. Her yapılan işlemde zarar da edilse kâr da edilse banka veya forex kuruluşu komisyon almaktadır; bu da bir beyu'l-garardır; Peygamber (s.a.v) de beyu'l-gararı yasaklamıştır (Müslim, Kitâbu'l-buyu', no: 1513). Kaldıraçlı (marjlı) forex'in durumu; bir kimsenin fiyatı 12 bin TL olan kayıp ineğini satmaya niyetlenip de bir başkası da ondan söz konusu bu malı 8 bin TL'ye satın almak istemesine benzer. Bu işlem gararlı veya riskli alım satımlardan

biridir. Şayet müşteri olan kimse kayıp ineği bulsa mal sahibi 4 bin TL zarar edecek; müşteri kayıp ineği bulamazsa 8 bin TL zarardadır. Diğer taraftan müşteri kaybolan şeyi bulunduğu anda onun artmış ya da eksilmiş veya onda başka bir ayıbın ortaya çıkmış olacağını da bilemez. İşte bu en tehlikeli alışverişlerdendir (Nemli, el-2000: VI/454).

Zira beyu'l-garardaki yasak bey' akdinin önemli konularından biridir. Bu konunun içine; kaçan kölenin, ma'dumun, belirsiz şeylerin, teslimi mümkün olmayanın, satıcının mülkiyetine girmemiş olanların, denizdeki balıkların, memedeki sütün, ana karnındaki yavrunun satışı gibi birçok mesele girer. Bu sayılanların hepsinin satışı batıldır. Çünkü bunlar bir aldatma satışdır (Nevevî, 2004: III/1153). Kaldıraçlı (marjlı) forex işlemleri de özellikleri itibariyle bu satışın içine girmektedir. Bu tür bir işlem *karşılığı olmayan yüksek miktarlarda kredi kullanılarak* Allah Teâlâ'nın ayetle haram kıldığı kumara benzemektedir. Kumarın haramlığı konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”* (Maide, 5/90) ayetiyle de örtüşmektedir. Zira yapılan işlemlerden –bir an için caiz olduğunu düşünsek- zarar edildiği takdirde bankaya veya forex kuruluşuna yatırılan teminat o zararı karşılayamadığı gibi telafisi çok zor borçlara da sokacaktır. Bankaya veya forex kuruluşu yapılan her işlem için almış olduğu komisyonla her durumda kazanmaktadır. Zaten kumar da uğraşan kimsenin kaybetmesi ya da kazanması aldığı riske dayalı olan muamelelerin hepsini içine alır (TCK, Madde 228) Kumar: *“kumar, tarafların ortaya koydukları bir malı veya menfaati, baştan kimin kazanacağı, kimin elde edeceği belli olmayan bir iş ve işlem sonunda -taraflardan- birinin kazanması, alması, kendine mal etmesidir,”* (hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0447.htm) şeklinde tanımlanmaktadır. Çünkü döviz fiyatının yükselmesinde ya da düşmesinde -belki dövizin erimesinde- tarafların herhangi bir rolü ve müdahalesi yoktur. Tarafların her biri döviz satış kendisinin kazanması ihtimaliyle kaldıraçlı forex işlemlerine girmiştir. Yani kumarın tanımda olduğu gibi *“kimin elde edeceği belli olmayan”* bir özelliktedir. Bir çeşit kumardır. Bu tarz belirsizliklerin de sarf akdinde yeri yoktur; çünkü sarf akdinde bedellerin tamamının *يَدًا بِيَدٍ مِّثْلًا بِمِثْلٍ* yani *“peşin olarak ve eşit*

miktarlarda” kabzı gerekmektedir. Rıbe'n-nesie kapsamına girmemesi için bedellerin bir kısmını geciktirmek bile caiz değildir.

Yine bu konuda Abdullah b. Ömer'in babasından rivayetle o şöyle demiştir:

”عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ : لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الْوَرَقَ بِالْوَرَقِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الْوَرَقَ بِالذَّهَبِ، أَحَدُهُمَا غَانِبٌ، وَالْآخَرُ نَاجِرٌ، وَإِنْ اسْتَنْظَرْتَ إِلَى أَنْ يَلِجَ بَيْتُهُ فَلَا تُنْظِرُهُ، إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ الرَّمَاءَ وَالرَّمَاءُ هُوَ الرِّبَا“

Altını altın ile misli misline olmadan satmayınız ve fazlalaştırmayınız. Sikke (gümüş para) ile sikkeyi misli misline olmadan satmayınız ve fazlalaştırmayınız. Altını sikke (gümüş para) ile biri mevcut diğeri yokken satmayınız, evine gidip gelene kadar izin istese buna müsaade etmeyiniz. Muhakkak ki ben sizin hakkınızda ramadan/fazlalıktan korkuyorum, rama da/fazlalık da ribâdır (Beyhakî, 1994: V/284; Zeylaî, 1973: IV/56); buyurmuştur. Zaman unsurunun önemine binaen Efendimiz (s.a.v) eve gidip gelmeye bile müsaade etmiyor ki bu zaman farkı ribe'n-nesiedir. Bir diğer unsurda “biri mevcut diğeri yokken” satış yapmaya izin vermiyor ki izin vermemesi ribe'n-nesie olduğunu göstermektedir. Bir diğeri de para birimlerinden birinin diğeri fazla olmamasıdır ki bu da ribe'l-fadl olarak tanımlanır. Bu üç temel prensibin ihlal edildiği her türlü sarf akdi caiz olarak kabul edilmez. Bu üç temel prensibin üçü de *kaldıraçlı (marjlı) forex* işlemlerinde ihlal edilmektedir.

Sonuç

Bütün sarf işlemlerinde semen olan veya semenilik özelliği taşıyanlar işleme tabi oldukları zaman aranacak iki temel unsur bulunmaktadır. Bütün paralar semendir, havale, süftece, çek ve benzeri kıymetli evraklar da semenilik özelliği taşır. Trampa da ise önce verilen semendir. Çünkü semen tayinle teayyün etmeyip ancak kabz ile teayyün eder. Bunlardan kuvvet bakımından öncelikli olanı “مِثْلًا بِمِثْلٍ” olmasıdır. Çünkü Peygamber'in (s.a.v) veda hutbesinde “*kaldırdığım ilk faiz de Abdulmutallib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir,*” ifadesiyle faizin ana unsuru olan karşılıksız fazlalığa yani ribe'l-fazla vurgu yapılmıştır. Ona göre kuvvet derecesi bakımından ikinci sırada geleni “يَدًا بِيَدٍ” olmasıdır. Bu her iki

unsur da dün de bu gün de ve gelecekte de ihlal edildiği zaman husumete, nizaya yol açacak özelliğindedir ve İslam ekonomisine vereceği zararların da pek çok boyutu bulunmaktadır. Kumarda, faizde, tefecilikte de her iki taraf anlaşılabilir, o anda niza olmayabilir, ama bu tür işlemler her zaman niza, husumet ve kavgalara kabiliyetli işlemlerdir. Zira para ve parasal işlemler kervanlarla ticaret yapıldığı dönemde de itibari değere sahiptir, internetten elektronik ortamda alışveriş yaptığımız bu dönemde de itibari değere sahiptir.

Bu iki özelliği ihlal eden hangi işlem olursa olsun faiz gerçekleşmiş olur ve hukuki bakımdan sonuç doğurmaz ve böyle bir akid geçersiz olur. Zira biri ribe'n-nesieye/veresiye faizine, diğeri de ribe'l-fadla/fazlalık faizine sebep olmaktadır. Adı ne olursa olsun, kaldıraçlı (marjlı) forex de olsa, döviz satma vaadi de olsa bu iki unsuru barındırdığında faiz, garar, zarar gerçekleşir ve yapılan sarf işlemleri caiz olmaz. Herhangi bir husumet neticesinde mahkemeye başvuru yapıldığı zaman muhatap alınmaz. Ribe'l-fadl söz konusu olduğu zaman burada yapılan işlem bir bey'akdi olması hasebiyle aslı itibariyle caizdir, alınan fazlalık faizdir. Bu fazlalık akdi fasit kılar ancak fazlalık iade edilirse akid sahihe dönüşür.

Diğer taraftan ticari işlemlerin kaçınılmaz unsuru olan çek ve benzeri değerli kağıtlarla sarf işlemleri gerçekleştirildiğinde bankaların takas odalarında bekletmesi ve zaman bakımından gecikme söz konusudur. Bu gecikme de yukarıda zikredilen naslar gereği ribe'n-nesieye yol açmaktadır, ancak burada küresel ticaretin gereği İslam toplumunun da gerçek manasıyla ihtiyacı söz konusudur. Bu durumda tıpkı Resulullah (s.a.v)'in "beyu'l-arâya'ya" toplumun ihtiyacı sebebiyle (ribe'l-fazl gerçekleşmesine rağmen) istihsanen cevaz vermesinde olduğu gibi takas odalarında gerçekleşen gecikmelere de istihsanen cevaz aranır. Çünkü milyarlarca ödemenin söz konusu olduğu bir işlemde araya sahte paranın girmesi, parayı saymanın zaman alması, çalınma ve kaybetme riski gibi birçok sıkıntı ihtimal dahilindedir. Kanaatimize göre; bu ve buna benzer içinde kasıt barındırmayan, faiz niyeti olmayan, husumete yol açmayan, İslam ekonomisini dumura uğratmayan her türlü küresel sarf işlemlerinde "*toplumun ihtiyacı*" dikkate alınmalıdır.

Sonnotlar

Müzâbene, ağacın üzerindeki miktarı belli olmayan meyveyi, miktarı belli olan kuru veya olgun meyve ile mübadele etmektir. Bunda taraflardan birinin aldanma riski bulunduğu için yasaklanmıştır. Ancak ticari amaçla olmaksızın, sadece aile fertlerinin yemesine yönelik, az miktardaki mübadeleye izin verilmiştir buna da beyu'l-arâya denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Döndüren, Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, İstanbul 1993, s. 397.

Kaynakça

- Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerrmillah es- Saidî. Hâşiye alâ Kifâyeti't-talibi'r-rabbânî. Beyrut: Darü'l-fikr.
- Ali Haydar Efendi (1330). Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm. İstanbul: Hukuk Matbaası.
- Askalânî, İbn Hacer Ebü'l-fazl Şehabeddin Ahmed. Fethu'l-Bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî. Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- _____, Buluğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm. Beyrut: Darü'l-muktebes ty.
- Bayındır, Servet (2005). İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (1356). es-Sünenü'l-kübrâ. Haydarabad: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmaniyye.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1986). Hukuku İslâmiyye ve Istilâhtât-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus (1982). Keşşâfu'l-kınâ' 'an metni'l-iknâ'. Beyrut: Dârü'l-fikr.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (1917). Ahkâmu'l-Kur'ân, yy.: Matbaatü'l-evkâfi'l-İslâmiyye.
- Çeker, Orhan (1994). "Mecelle'de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz". Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 5, Sayı: 5, Konya.
- _____(2016). *Fıkıh Dersleri 1*. Konya: Tekin Kitabevi 2016.
- Dârekutni, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (1966). Kahire: Dârü'l-mehasin.
- Ertuğrul, Ahmet (1994). Para Teorisi. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- Hakim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed Hakim en-Nisaburi (2000). el-Müstedrek ale's-Sahihayn. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.

- Hammad, Nezhir Kemal (1978). el-Hıyaze fi'l- ukûd fi'l-fıkhı'l İslâmî. Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-beyân.
- Haskefî, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî. ed-Dürü'l-muhtâr fi şerhi Tenviri'l-ebşâr. yy.
- Havhâte, İzzeddin Muhammed (1993). Nazariyyetü'l-akd fi fıkhı'l-İslâmî. Cidde.
- Hindî, Ali el-Muttaki b. Husamuddin (2012). Kenzu'l-ummâl. Beyrut: Darü'r-risaletü'l-alemiyye.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. el-Kavaninü'l-fikhiyye, Beyrut: Dârü'l-kalem.
- İbn Hazm, Muhammed Ali b. Ahmed. el-Muhallâ bi'l-âsâr. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (1992). el-Muğnî. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabi.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrahim b. Muhammed Mısırî (1993). el-Eşbah ve'n-nezâir. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (1997). Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid. Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin Muhammed b. Abdi'l-vâhid es-Sivasî (ty.). Fethu'l-kadîr, Beyrut: Dâru'l-fıkr.
- Jevons, William Stanley (2018). Money ve The Mechanism of Exchange. New York: D. Appleton ve Co, www.econlib.org/library/YPDBooks/Jevons, (erişim tarihi: 16.08.2021).
- Karadâğî, Ali Muhyiddin (1990), “el- Kabz”, Mecelletü Mecmer' Fıkhı'l-İslami, sy. VI/1, Mekke: Munazzamatü mu'temeri'l-İslami.
- Kâsânî, Alauddin Ebü Bekir b. Mes'ud. Bedâi'u's-sanâî fi tertibi's-şeraî'. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye.
- Kefrâvî, Avf Mahmûd. en-Nukûd ve'l-mesârif fi'n-nizâmi'l-İslâmî. İskenderiye: Dârü'l-câmiati'l-Mısriyye.
- Kudûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed (1271). el-Kitab, İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire.
- Makdisî, Ebü Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Müflih b. Muhammed İbn Müflih (1984). el-Muharrer fi'l-hadîs. Beyrut.
- Mevsilî, Ebü'l- Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdud (1951). el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr. İstanbul: Mektebetü'l-İslamiyye.

- Mishkin, Frederich S. (2001). The Economics of Money, Banking & Financial Markets, Toronto.
- Nemlî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber (2000). el-İstiskâr. Beyrut: Dâru'l-kutubu'l-ilmîyye.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri (2003), Kitâbu'l-mecmu' şerhi'l-Mühezzeb. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb.
- _____ 2004. Şerhu'n-Nevevi ala sahihi Müslim. Riyad: Mektebetü'r-rüşd.
- Orhan, Osman Z. & Seyfettin Erdoğan (2007). Para Politikası. Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Öçal, Tezer & Ömer Faruk Çolak (1999). Finansal Sistem ve Bankalar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özyurt, Hasan (2003). Para Teori ve Politikası. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Parasız, İlker (2005). Para, Banka ve Finans Piyasalar. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paya, M. Merih (2002). Para Teorisi ve Para Politikası. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Salih, Ahmed Ali (1953). et-Tanzimâtu'l-ictima'îyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Basra. Bağdad: Matbaatü'l-maârif.
- Samar, Mahmut (2018). "Yatırım Aracı Olarak Kaldıraçlı/Marjlı Forex İşlemi ve Fıkhî Değerlendirmesi. Çukrova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 18, Sayı: 2, Temmuz-Aralık.
- Schacht, Joseph (1986). An Introduction to Islamic Law. (Çev. Dağ, Mehmet/Şener, Abdulkadir). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed (1990). Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî. Kahire: Camiatü'd-devli'l-Arabîyye.
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (1983). el-Mebsût. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sübeytî, Suud b. Mes'ud (1990). "Kabz", Mecelletü mecmai' fıkhi'l-İslami. Mekke: Dâru'l-ilm li't-tibâa ve'n-neşr.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (1961), Kitâbu'l-Üm. Kahire.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1993). Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr. Kahire: Daru'l-hadis.
- Şirbinî, Şemseddin el-Hatib Muhammed b. Ahmed el-Kahiri. Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc. Beyrut: ty.

- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısrî (1968). Şerhu Meânî'l-âsâr. Kahire: Matbaatü'l-envari'l-Muhammedi.
- Tesûlî, Ebû'l-Hasan Ali b. Abdusselam (1991). el-Behce fî şerhi't-Tuhfe. Beyrut.
- Tunay, Kaşif Batu (2014). Makroekonomi Teori ve Politika. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Üstünel, Besim (1975). Makro Ekonomi. Ankara: Kurtuluş Matbaası.
- Zerkeşî, Bedreddin (1998). en-Nüket 'alâ Muqaddimeti İbni's-Şalâh. Riyad: Edvâü's-Selef.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (1973).
- Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye. yy.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye. <http://hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0447.htm> (erişim tarihi: 28.08.2021)

Extended Abstract

Foreign exchange transactions of money in different currencies are considered as "Sarf Akdi" in Islamic law. Currency transactions, in other words, "sarf contract" transactions, are disciplined within some principles that are not left unattended, as in other areas of Islam. The boundaries of this discipline are mostly determined by the sunnah, which is the second of the main sources of Islamic law. The importance of the principle of immediate sale of money for money as *مَثَلًا بِمَثَلٍ* in Islamic law gains greater significance today. Because in today's global money markets, the value of money rises or decreases instantly. We need to reveal the nature, properties and functions of money which is the main object of the sarf contract.

As the most distinctive feature of money, it is considered a medium of exchange that can be accepted by everyone in all societies and so it has its characteristics and nominal value. Money is an object of value to everyone, used to pay for goods and services or repay debts. Although money has many functions such as stimulating markets, gaining power, influencing income distribution, and so on, it is possible to gather certain functions under three main topics: being a measure of value and a unit of account, being a medium of exchange, being a store of value.

On the other hand, there are five properties that money should have. These; portability, durability, divisibility, homogeneity, and inimitability. Its portability feature provides ease of use, making it easy to carry money and transfer it to different payment points. The durability feature comes from the necessity of the physical durability of the commodity used

as money. Divisibility is a property that arises from the need for money to be divided in such a way as to handle any purchase. Homogeneity means that the means of payment used as money are homogeneous. The non-imitation feature requires that the means of payment used as money be publicly recognizable. Sarf contract accordingly; is the sale of money for money.

Sarrafs served as a kind of banking in the history of Islam. They ensured the safe transfer of money between countries and settlement centers, and for this, they benefited from the "suftece" application. Two basic elements are important regarding the exchange of money with money. One of these is the sale of the quantities in equal amounts, that is, in cash. Thus, the contract of expenditure becomes a "bad contract". Another important factor is the position of selling the debt on debt.

Consumption contract is binding on both parties. Cannot be broken unilaterally. Money exchange contract (sarf contract). It is stipulated in terms of the validity of the contract of nas and icma, that the parties making a consumption contract must mutually hand over the costs before leaving the contracting council. Otherwise, the contract will be void. Because the embezzler can be sold with the embezzler so the debt with the debt. For the debt not to be sold with debt, both prices must be present in the sarf contract.

The basis of this ruling is the following hadith, which was narrated from Abu Minhal: "Messenger of Allah; Do not sell gold for gold and silver for silver, and do not prefer one over the other. Do not sell one of these two on credit." According to what is narrated from Abu Minhal: "My partner sold silver on credit until the pilgrimage season and then came to me and told me that he had done this, and I told him that the sale he had made was not correct. My partner said that I did this sales job in the market and nobody objected to me. I, Berâ b. I went to Âzib and asked him about the subject, and he said; When the Prophet (pbuh) came to Madinah, we were shopping in this way. Sen Zayd b. "Go to Erkam, because he is a bigger trader than me," he said. I also Zayd b. I went to Erkam and asked him about the subject; Zayd b. Erkam also Barâ b. He said as Âzib said."

Here, as long as the seller and the customer do not leave the contracting council after the offer and acceptance, the delivery of the mutual prices can be realized by leaving the place of contract and semen in hand, pocket, purse, bag and the like. In this application, it is said "before separating from one another physically", but when we look at the logic of the contracting council, what is meant by the unity of the assembly is; We need to define it as "the process involving space and time". Because as long as the offer and acceptance between

the parties to the contract, one of which is in Beijing and the other in Istanbul, continues, the contracting council will not be broken, that is, the union will continue. These principles, by addressing the present day and collecting the places and times beyond the borders, reveal the contracting council as a process in which the contract begins and continues.

Because, in the incident described in the hadith of Baki, Hz. The Prophet stated to Ibn Umar that there is no harm in giving another type of money instead of embezzlement, provided that the current market rate is taken as a basis. In such a case, Hz. The Prophet stipulated that the transaction should be completed before the parties separated. Such treatment is consumable in embezzlement. The embezzlement process also supports the need for the contracting council to be a process in international global business transactions.

Postponement of two prices in the contract of exchange of money with money is within the scope of selling the debt made haram by nas and ijma. Selling debt with debt is also Ibn Umar's (r.ahm): "The Prophet (s.a) forbade the sale of debt with debt," it is not permissible according to the narration. Mutual delivery of the costs in the contract of sarf; Required for all currencies, even if it is the sale of gold and gold, silver and silver, euro and gold, dollar and silver, Turkish lira and gold. As it can be seen, the ruler forbade the sale of debt with debt in everything that has semen, let alone gold and silver, which he underlined without leaving any doubt that each price must be collected in the contracting assembly. When it comes to selling debt with debt, the "clearing center" in securities, one of the modern transactions, comes to our agenda. The wheat sold in the wheat exchange is received by the buyer and consumed in the industry; In the financial markets, the assets that are bought and sold are not consumed. Therefore, there is a delay in the transaction at the clearinghouse. However, the delay here is not about the sale of money for money, it is the delay in the buying and selling of securities, so it does not harm the health of the trade. If this delay at the clearinghouse had been about the consumable contract/forex transactions, since the "هاء و هاء" expressed in the hadith did not take place, this consumable contract or forex transaction would not be considered permissible. Because Malik b. According to the hadith reported from Evs; Malik b. Evs wants to exchange 100 dinars, Talha b. Abdullah wants to change this money. At the end of the bargain, they agree to give their gold against 100 dinars. Talha b. Abdullah goes to the date palm to get the gold. Hz. When Omar heard this incident, he said that they should not leave the contracting council until they received mutual fees. The delay during the realization of the bank check deposited as a deposit to the customer's account from

the other bank to which the check belongs, in the clearing house, is considered within the scope of *إلا هاء و هاء*. However, due to the inevitable need of the society, the Araya contract was permissible, unlike the Müzabene contract. However, the Messenger of Allah forbade selling fresh dates in exchange for dried dates and said, "This is riba, this is arguing." In this way, in a situation where there is no necessity but as "istihsan" permissible due to the need of the society, it may be considered permissible to delay in international and very high amounts in the clearing house. In our opinion, such delays that continue the economic activities of the Islamic society, keep its commercial activities alive and meet the needs of the society, as in "Beyu'l-arayada", should also be accepted as permissible. It should not be forgotten that in a global world where borders have disappeared, we are in a commercial environment with strong capital flows. In such an environment, we believe that such delays will not be considered within the scope of *بَيْعُ الْكَالِي بِالْكَالِي*.

As for leveraged (margin) forex transactions/al-Bay'u bi'l-hamis; This transaction is defined as the bank granting the customer a limit to buy and sell foreign currency up to a certain multiple of the amount of collateral to be deposited within the scope of a contract. In leveraged/margin forex transactions, the intermediary institution (bank, etc.) gives the customer a limit to buy and sell foreign currency up to a certain multiple of the amount of collateral deposited. However, it does not make any payments to the customer either by depositing it into the account or by hand. The customer can instruct the forex trading institution to buy or sell foreign currency, with profit and loss for his account, within the limits allocated to him. In case of making a profit, the amount of profit is added to the collateral he deposited. In case of loss, the amount of loss is deducted from the guarantee provided that it is limited to the amount of collateral deposited. The bank charges a certain amount of fee under the name of the commission per transaction. Here, it is an excess of money that the bank has received under the name of commission, which is sufficient to convert the margin forex transaction, which is a kind of sarf contract, into interest. Because, it is a transaction with interest under the rule of *كُلُّ قَرْضٍ جَزُ نَفْعًا فَهُوَ رِبَاٌ*, which is applied in Islamic law, consistent with the logic of hadiths related to interest, and accepted as hadith. 50 times 100 times more than the deposited collateral, which is neither in emission nor in the market, is used as a loan. Therefore, a transaction was made with money that was not in anyone's pocket. The fact that the Messenger of Allah forbade the sale of goods that were not received legally or genuinely is evidence that it is also forbidden to make savings with money that is not owned. On the other hand,

after the agreement with the leveraged forex institution, the use of many times more of the deposited collateral is a trade that involves cheating or leads to cheating, that is, "beyu'l-garar". The status of leveraged (margin) forex; It is like a person intending to sell his lost cow, whose price is 12 thousand TL, while another wants to buy this property from him for 8 thousand TL. This is one of the profitable or risky trades. If the customer finds the lost cow, the owner will lose 4 thousand TL; If the customer cannot find the lost cow, 8 thousand TL is lost. On the other hand, when the lost thing is found, the customer cannot know that it will have increased or decreased or another defect will have appeared on it. This is one of the most dangerous trades. Hence, the parties do not have any role or intervention in the rise or fall of the foreign exchange prices or in the melting of the exchange rates.

ARAP BÜROSU'NUN GİZLİ RAPORLARI: ARAP BÜLTENİ*

Nazmiye YOZGAT**

Cengiz KARTIN***

Öz

Bu çalışma, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz istihbaratının yurtdışı (MI6) kollarından olan Arap Bürosu'nun gizli yayım organı olan Arap Bülteni üzerine bir incelemedir. 1915'te ilan edilen Osmanlı cihadına karşı etkili bir mücadele yöntemine ihtiyaç duyan Londra, savaş süresince Orta Doğu'daki dengeleri elinde tutabilmek amacıyla Mısır Yüksek Komiserliğine bağlı İstihbarat Servisi'nin bir kolu olarak Arap Bürosu'nu kurdu. 1916-20 tarihleri arasında faaliyet gösteren Büro, 1914'ten önce toplanan istihbaratın çoğu için merkezi depo haline geldi ve düzenli olarak basılan Arap Bülteni de dahil olmak üzere çok sayıda materyal üretti. İlgili askeri ve siyasi personele gönderilen Arap Bülteni, Arabistan başta olmak üzere Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki istihbarat raporları, kabile, topografya ve biyografi çalışmaları, şahsiyetler ve bölgesel konular hakkında akademik makaleler, yabancı gazetelerden çeviriler ve editörün yorumlarını içeriyordu. Bülten, Arap Bürosu'nun bütün izlenim ve kaygılarını taşımakta olup, büyük ölçüde bölgedeki istihbarat uzmanlarından alınan rapor ve haberlerden oluşuyordu. Bülten'in müttefiklerce ifşa olması tartışılrsa da Orta Doğu özellikle de Arabistan'daki gelişmelerin anlaşılmasında tarihçilere katkısı tartışmasıdır.

* Bu makale, Nazmiye Yozgat'ın Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında devam eden "Arap Bürosu ve Faaliyetleri 1916-1920" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, nazmiyeyozgat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8106-1790>. Kayseri, Türkiye.

*** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cengizkartin@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3457-6916>. Kayseri, Türkiye.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Orta Doğu, İstihbarat, Propaganda, Arap Bürosu.

Confidential Reports of The Arab Bureau: Arab Bulletin

Abstract

This study is an examination of the Arab Bulletin, the secret publication of the Arab Bureau, one of the overseas (MI6) branches of British intelligence during World War I. London, which needed an effective method of struggle against the Ottoman jihad declared in 1915, established the Arab Bureau as a branch of the Intelligence Service of the Egyptian High Commission to keep the balance in the Middle East during the war. The Bureau, which operated between 1916-20, became the central repository for most of the intelligence gathered before 1914 and produced many materials, including the regularly printed Arab Bulletin. The Arab Bulletin, which was sent to the relevant military and political personnel, included intelligence reports in the Middle East and North Africa, especially in Arabia, tribal, topographic and biography studies, academic articles, translations from foreign newspapers, and the editor's comments. The Bulletin carried all the impressions and concerns of the Arab Bureau and consisted mainly of reports and news from intelligence experts in the region. Although the disclosure of the Bulletin by the allies is debatable, its contribution to historians in understanding the developments in the Middle East, especially in Arabia, is indisputable.

Keywords: England, Middle East, Intelligence, Propaganda, Arab Bureau.

Giriş

20. yüzyılın başlarında Mısır ve Hindistan bölgeleri İngiltere için Doğu'da iki önemli kilit noktası ve muhtemel bir çatışmada korunması gereken bölgelerdi. İngiltere uzun bir askeri ve diplomatik mücadele ile elde ettiği kazanımlarını I. Dünya Savaşı sonunda kaybedebilirdi. Bölgedeki İngiliz hakimiyetini korumak adına İngiliz görevlileri sıkı bir istihbarat ağına sahiplerse de Mısır ve Hindistan'daki İngiliz Genel Valilikleri arasında sistemli bir iş birliği gerçekleştirilemediği gibi Türk ve Alman görevlilerinin propaganda faaliyetleri İngiltere tarafından endişe ile takip edilmekteydi. Panislamizm veya İttihad-ı İslam faaliyetlerine karşı İngiltere tarafından Hindistan, İran, Kuzey Afrika başta olmak üzere cihat ve dinin etkileri

noktasında karşı tedbirler, daha Osmanlı savaşa girmeden Arap şeyhleri ve gizli örgütleri ile görüşmeler şeklinde görülmekteydi.

İngiltere'nin Doğu politikasının şekillenmesinde yetki ve sorumluluk noktasında Londra, Kahire ve Simla (Hindistan) arasında yaşanan mücadelede savaş sırasında Kahire'deki İngiliz görevliler Arap Bürosu ile Yakındoğu'daki İngiliz istihbarat ve propaganda yönetiminin merkezi olma yolunda bir adım öne geçmişlerdi. Arap Bürosu'nun kurulma teklifi ise Sir Mark Sykes'dan gelecektir (Polat, 2010: 103-105).

7 Ocak 1916'da İmparatorluk Savunma Komitesi'nin Whitehall'da yaptıkları toplantıda Arap Bürosu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Mark Sykes tarafından sunulan büronun işleyiş ve fonksiyonlarının yer aldığı rapor da kabul edilmiştir. Kahire'deki Sudan İstihbarat Departmanı'nın devamı olarak kurulması kararı alınmıştır. Dışişleri ile iletişimi ise Kahire'deki Yüksek Komiserlik vasıtasıyla olacaktır (FO 882/2- ARB/15/3; IOR/L/PS/10/576).

Büro, Dışişleri Bakanlığı için küçük bir haber alma merkezi olarak ve savaş kadrosunun düzenlenmesi için kurulmuştur. Genel kurmaylığa bağlı istihbarat birimlerinden biri idi. Masrafları Bahriye Nazırlığı tarafından karşılanmakla birlikte Dışişleri Bakanlığına karşı sorumluydu. Arap ülkelerinde casusluk ve propaganda örgütü olan Arap Bürosu, geniş bir yetkiye ve yetki alanına sahipti. Büro'nun kuruluş amaçlarının Yakındoğu'daki İngiliz politikasını uyumlu hale getirmek; Hindistan Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, CID, Koloniler Bakanlığı ve Hindistan Hükümeti'ni bölgedeki Türk ve Alman politik eğilimleri hakkında bilgilendirmek; Hintli olmayan Müslüman halk arasında İtilaf devletleri ve İngiltere lehine propagandayı koordine etmek ve eşzamanlı olarak Hindistan'ın Müslüman nüfusunun hassasiyetlerini gözlemlemek olduğu görülmektedir (FO 882/2; IOR/L/PS/10/576).

Büro, Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere Aden ve Mezopotamya komutanlarına, İskenderiye'deki istihbarat görevlisine, Mısır Yüksek Komiserine, Hindistan Hükümetine, Sudan Genel Komutanına haftalık rapor hazırlayacaktı. Büro, Londra'daki Basın Bürosu ve tarafsız devletler basınında kullanılmak üzere materyal

temin edecekti. Düzenli istihbarat ve propaganda üretmek ve bu görevi tek elde toplama amacı taşınmaktaydı (FO 882/2; IOR/L/PS/10/576).

Kahire'deki Savoy Hotel'in üç odası büroya tahsis edilecektir. Büro, McMahon-Şerif Hüseyin görüşmeleri ile başlayan süreçteki Türk karşıtı politika ve propaganda üretilmesi ihtiyacını karşılayacaktır. Büro'nun kurulmasıyla sabık Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile iletişim ve Arap hareketinin koordinasyonu da Arap Bürosu aracılığıyla yürütülecekti. Şerif isyanının her türlü teknik alt yapısı burada hazırlanmıştı. Büro, kısa sürede geniş bir coğrafya üzerinde İngiliz politikasının uygulama merkezi haline gelecektir. Bölgedeki Türk ve Alman istihbarat uzmanlarının faaliyetleri hakkındaki bilgileri haftalık raporlar halinde sunmuşlardır. Ortadoğu'nun ünlü İngiliz istihbarat uzmanları da büroya katılacaktır. Arap Bürosu'nun yayın organı olan Arab Bulletin de genellikle sahadaki istihbarat uzmanlarından alınan haberler ile oluşturulmuştur (Çabuk, 2019: 1130-1143).

Arap Bürosu istihbarat uzmanları Thomas Edward Lawrence, Gertrude Bell, David Hogarth vd. Arap aşiretlerinin künyelerini, zafiyetlerini listelediler. Askeri, siyasi ve yerel casuslar vasıtasıyla geniş ölçekli veriler toplayarak İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve askeri politikalarının alt yapısını oluşturmuşlardır. Arap Bürosu yaklaşık dört yıl faaliyet göstermişse de bölgedeki Batılı güçlerin istihbarat ve yönlendirmeleri onunla sınırlı kalmamıştır ve devam etmiştir. Büro faaliyetleri ile neticede Arapça konuşan Osmanlı coğrafyasının yeni sınırlarının belirlenmesinde de etkili olacaktır.

Sınırların çizilmesinde etkili olan Arap Bürosu'nun gizli istihbarat raporları olan Arap Bülteni hakkında tarafımızca yerli yabancı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olup, bu çalışmayla Orta Doğu tarihine etki eden istihbarat bürosu hakkında daha fazla ayrıntıya ulaşılarak dönemin aydınlatılmasına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

1. “Güncel Bilgi Müzesi”

Arap Bürosu, bir istihbarat ve propaganda organı olmanın ötesinde Orta Doğu'daki askeri operasyonlara ve İngiliz politikasına yön verip müdahil olurken

aynı zamanda bölge hakkında tarihi, coğrafi, ekonomik, siyasi, topografik ve epistemolojik veriler toplayan, oluşturan ve yayan bir rolü de üstlenmiştir. George Lloyd, büro için “*güncel bilgi müzesi*” ifadesine yer verirken onun benimsediği bu rolü tanımlamış olsa gerekir (Westrate, 1992: 87).

Savaş öncesinde Osmanlı coğrafyası hakkındaki istihbarat, misyonerler, tüccarlar, büyükelçi ve ateşeler, bilim insanları, maceracılar ve bölgedeki görevli ya da olmayan İngilizler tarafından sağlanmaktaydı. Bununla birlikte 1890’lardan itibaren yarım yüzyıl boyunca Oxford ve Cambridge üniversitelerinden mezun bir grup İngiliz eliti, İngiliz politikasına yön vermeye başlamıştı. İçlerinde Lord Albert Grey, Cecil Rhodes, Arnold Toynbee, Halford J. Mac Kinder gibi isimlerin olduğu bu grup, 1910’da Round Table’ı kurmuştu. 1919’da kurulan Chatham House’un (önceki adıyla The Royal Institute of International Affairs) içinde yapılanan bu grubun amacı, İngiltere’nin Güney Afrika’dan Mısır ve Hindistan’a kadar olan sömürge topraklarını birbirine bağlamaktı (Yılmaz, 2017: 47-48).

İstanbul’da görev yapan İngiliz büyükelçi ve ateşeleri de Osmanlı’nın kadeğinde önemli roller oynayacaklardır. Sir Aubrey Herbert, 1909 ayaklanmasının arkasındaki kişinin kendisi olduğunu yazacaktır. Sir Mark Sykes, Fransızlar ile Osmanlı topraklarını bölen meşhur anlaşmayı yapacaktır. Llyod George ise 1916’da İngiltere başbakanı olacak ve Lozan Barış Konferansı’nda önemli rol oynayacaktır (Yılmaz, 2017: 48).

Londra’da elit bir tabakanın oluşturduğu ilişkiler ağı, İngiliz sömürge topraklarındaki bilimsel çalışmalar ve istihbaratın omurgasını oluşturacaktı. "Keşif kardeşliği" olarak adlandırılan ilişkiler ağının birçoğu, "kardeşliğin" sivil ve resmi üyelerinin etkileşimi için önemli bir gayri resmi kurum sunan topluluğa üyelik için birbirlerini aday gösterdi. Bu topluluğun kişisel ilişkileri yurtdışına yayıldı. Leydi Anne Blunt, Kahire’de Gertrude Bell’in bir arkadaşıydı. The Times için çalışmadan önce P. Graves, Ronald Storrs ile aynı daireyi paylaştığı Kahire Mısır Gazetesi için muhabirdi. Leachman ve Shakespear, 1914’te Konstantinopolis’te buluşmuştu. Bell, Delhi’deki 1902’de Durbar’da Valentine Chirol, John Gordon Lorimer ve Sir Percy

Cox ile tanışmıştı. Orta Doğu'ya ilk yolculuğunu 1905 yılında, Türkiye'deki İngiliz konsolosları arasındaki arkadaşıyla kolaylaştıran Chirol'du. Bell, 1905 yılında Kudüs'te Mark Sykes ile tanışmıştı. Bell'in çocukluk arkadaşı Louis Mallet, Konstantinopolis'te büyükelçiydi (Hamm, 2012: 254).

Osmanlı Devleti ile savaşın başlaması, hızlı ve güvenilir istihbarat ihtiyacını doğurdu. Hiçbir İngiliz askeri Türk topraklarında uygun haritalar olmadan ve yerel Arap şeflerin desteği olmadan hareket edemezdi. Haritacılığın stratejik olarak kullanılması ve yerel Arap şeflerini kendi yanına çekme çabasında Britanya, hem Avrupalı müttefikleri hem de rakipleri karşısında bir avantaja sahipti. Bu avantaj, bilim insanları, maceracılar ve subayların savaş öncesi seyahatlerinin sonucuydu. Almanlar Müslüman dünyasının birçok yerine istihbarat uzmanları göndermiş olsalar da İngilizlerin yıllarca elde ettiği deneyime, uzmanlığa ve somut verilere sahip değillerdi. Ayrıca Türk-Arap ilişkileri zayıflamıştı ve bu durum İngilizlere Arap milliyetçiliğini ve Türk karşıtı duyguları kendi amaçları için kullanma fırsatı sunuyordu (Hamm, 2012: 250).

1914'ten önce toplanan bu bilginin değeri çağdaşlar tarafından iyi anlaşılmıştı. 1927'de Kraliyet Coğrafya Derneği'nin bir toplantısında konuşan, savaş zamanı Kahire'deki askeri istihbarat başkanı Gilbert Clayton, Sir Percy Cox ve David Hogarth da dahil olmak üzere orada bulunanlara bu bilginin önemini hatırlattı: "*Hazırlık [T.E. Lawrence'ın başarıları] çok büyük miktarda bilginin toplanmasını gerektiriyordu. Aslında, Albay Lawrence'ın girişimlerinin başarısının çoğunu, Bayan Bell'in çok geniş bir eli olduğu bilgi ve araştırmaya bağlıyorum.*" Clayton'ın yorumu, Britanya'nın Orta Doğu'daki savaşı için 1914'ten önceki yılların hazırlıklarının önemini altını çiziyor (Hamm, 2012: 252).

1914'ten sonra İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları çok daha dar bir şekilde istihbarat işine odaklandı. Bunun sonuçlarından biri olarak 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisi altında Arap Bürosu'nun kurulması ile düzenli olarak basılan Arap Bültenleri de dahil olmak üzere çok sayıda materyal üretildi. Savaş Bakanlığı materyalleri de daha spesifik hale getirilmiş, günlük ve aylık istihbarat özetleri ve

raporları oluşturulmuştu (Hamm, 2012: 25). Kahire ve Londra'daki yetkililer yeni haritalar oluşturdular, rota raporları derlediler ve dağıtım için bir dizi el kitabı yayınladılar (Hamm, 2012: ii). Arap Bürosu tarafından “*Arabian Handbooks*” adı altında Hicaz, Yemen ve Asir Elkitapları derlendi ve dağıtıldı. Bu elkitapları ile kabileler hakkında daha fazla bilgi edinmek ve Avrupalı seyyahların dahi görmediği ancak kervan ticaretinin gerçekleştiği bilinen yolların tasvirinin derlenmesi mümkün oldu (Arab Bulletin, No. 37, 04 January 1917).

Savaş öncesi bölgede seyahat eden G. Bell, Shakespear ve doğa bilimci, haritacı Douglas Carruthers gibi araştırmacıların kabilelerin dağılımı, şeyhlerin ve savaş dönemi liderlerinin bölge yargı yetkileri ve sadakatlerine ilişkin ayrıntılı araştırma ve kartografik bilgilerin güncellendiği görülmektedir. Savaş sırasında Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nda üretilen harita ve el kitaplarında yer alan bilgiler, Arap Bürosu'nun ve Lawrence'ın başarılarının yanı sıra, Orta Doğu'daki askeri ve siyasi faaliyetlerin de çok daha büyük ölçekte temelini attı. Bu topluluğa bağlı istihbarat uzmanlarının önemli bir kısmı büro ile birlikte hareket etmekteydi. Yani, Kraliyet Coğrafya Topluluğu'ndaki deniz istihbarat ekibi, esasen Arap Bürosu'nun bir şubesi idi (Hamm, 2012: 249).

Büro'nun bir diğer faaliyeti de özellikle Arabistan coğrafyasında mevcut olan haritaları güncellemek ve yenilerini üretmektir. Bu haritaların bir kısmının Bülteni'de yayınlanmış olduğu ve savaş sırasında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Arap Bülteni'nin 1916 tarihli bir sayısı, “Hunter Haritası”nda bulunan bir dizi yere atıfta bulunarak, haritanın Arap Bülteni'ne erişimi olan herkes için hazır olduğunu belirtiyor (Hamm, 2012: 280). Türk ordusunun dağılımı hakkında harita hazırlamakla görevlendirilmiş olan Lawrence'ın hazırladığı haritalar da Arap Bülteni'ne eklenmiştir. Ayrıca Lawrence, 14 Aralık 1917 tarihli mektubunda Arap Bürosu'nun 500 yayını olduğunu ifade etmiştir (Çabuk, 2019: 1142).

Hindistan ile yaşadığı ve Şerif'in karşı karşıya olduğu sorunlara rağmen, Haziran 1916'dan savaşın sonuna kadar Arap Bürosu, yakın dönem bir tarihçinin "ilk

modern istihbarat savaşı" dediği şeyi yürüttü. Arap Bürosu'nun faaliyetlerinin genişlemesi, istihbaratın savaşın taktik ve stratejik yönleri üzerindeki etkisini ve istihbaratın politika oluşturmaya dahil edilmesini temsil ediyordu. Büro üyelerinin bölgesel uzmanlığı bu gelişmenin temelini oluşturuyordu. İlk modern istihbarat savaşının kovuşturulmasına yardımcı olan, çoğu daha sonra Arap Bürosu'na katılan gezginlerden, akademisyenlerden ve subaylardan toplanan savaş öncesi bilgi yığınlarıydı (Hamm, 2012: 252).

2. Arap Bürosu Özetleri

1916 yılı Mayıs ayında kurulan *The Arab Bulletin*, Arap Bürosu'nun gizli istihbarat yayını ve haftalık gizli Ortadoğu politika dergisiydi. Arap Bülteni, Genelkurmay Başkanlığı ile bağlantılı olarak Dışişleri Bakanlığı yetkisi altında genel olarak haftada bir kez yayınlanmasına rağmen olayların temposuna da bağlı olarak ay boyunca birkaç kez yayınlandı. Birçok sayısı iki güne bir basıldı. Diğer taraftan son sayıları ise ayda bir ya da iki ayda bir yayınlandı.

Arap Bülteni'nin ilk sayısında çalışma alanı "*Arap Bürosu Özetleri, Arap hareketini etkileyen Türkiye veya herhangi bir yerdeki herhangi politik olaylar ile ilgili çalışacaktır.*" şeklinde açıklanırken, yayının gizliliği ve düzensiz oluşu da belirtilmiştir: "*Bir seri numarası ile düzensiz olarak yayınlanacaktır. İçerikler sıkı bir gizlilikle tutulmalı, onların ekstraları ve diğer gizli özetler bile yapılmamalıdır. Bu durum Kahire Intrusive'e [Arap Bürosu] kadar bilgi verildi. İlgili aktif subaylar haricindekilere gösterilmemelidir*" (Arab Bulletin, No. 1, 6 June 1916).

Arap Bürosu başkan yardımcısı ve akıl hocası D.G. Hogarth, Bülten'in ortaya çıkış sürecini iki yıl sonrasında şu şekilde anlatmaktadır: "*Genelkurmay Kargâhı, İsmailia'da bir İstihbarat Bülteni yayınladı ve bu "Arap Bürosu Özetleri" nin başlangıçta bunun bir eki olması amaçlanmıştı. İlk önerisi Albay T.E. Lawrence tarafından yapılmıştır. Yarım düzine sayı Roneo ile daktilo edilen Genelkurmay modelini takip etti. Kısa süre sonra, basımında yaşanan aksaklıklar, kısmen sayfaların okunmasını zorlaştıran yeniden üretim sürecinin kusurlu yürütülmesinden, ancak*

daha çok küçük, gizli bir askeri personelin varlığından kaynaklandı. O zamanlar hafif bir işi olan Hükümet Basımevi'ndeki bu personel, Arap Bürosu Özetlerinin basımını asıl görevi olarak üstlenebildi. Bu şekilde basılan ilk sayı için yeni bir isim olan "Arap Bülteni" kabul edildi ve daha önce daktiloyla yazılmış sayılar seti tamamlamak için hemen ardından basıldığında, isim geriye dönük hale getirildi” (Arab Bulletin, No. 100, 20 August 1918).

“Arap Bürosu Özetleri” adıyla yayın hayatına başlayan bülten, Londra ve Orta Doğu'daki ilgili askeri ve siyasi personele ve ayrıca Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz bölgesindeki diğer diplomatik görevlilere gönderildi. 6 Haziran 1916 tarihli ilk baskısı, 25 nüsha basıldı. Dağıtım yapılan kurumlar arasında Mısır Residency, Dışişleri Bakanlığı, Savaş ve Hindistan Bakanlıkları, Amirallik, Londra'daki Askeri İstihbarat Direktörü, Hindistan Dışişleri Bakanı, Hartum ordusunun Serdar'ı, Hindistan'daki Dışişleri Bakanlığı Sekreteri, Aden ve Basra'daki Baş Siyasi temsilci, Somaliland Komiseri, Kıbrıs ve Mısır'da Yüksek Komiserler ve Hicaz bölgesine atanan askeri personel ve istihbarat memurları bulunmaktaydı (Arab Bulletin, No. 1, 6 June 1916).

Arap Bülteni'nin resmi olmayan okuyucu kitlesi çok daha genişti ve bu sayı neredeyse anında önemli ölçüde arttı. Bazı kişiler doğrudan kopya aldı: Albay C.E. Wilson, Ronald Storrs, Sir Percy Z. Cox, Yarbay Alfred Parker, Yarbay Sir Mark Sykes, Tuğgeneral Clayton ve T.E. Lawrence ve diğer bir avuç kişi. Bazı kişilerin ise gizliliği korumak adına kopya almasına izin verilmediği görülmektedir (Westrate, 1992: 104-105).

Ancak kısa süre sonra hangi departmana dağıtılacağı konusunda bir kavga patlak verdi. Bu, Arap Bülteni'nin oynadığı rolün önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. David Hogarth'ın Temmuz 1918'da aldığı imzasız, tamamlanmamış bir mektup, Arap Bülteni'ni alamadığından şikâyet ediyor ve çok dezavantajlı olduğunu söylüyordu. Dolaşımı kısıtlama çabalarına rağmen, Bülten'in yirmi beş adet baskısının ötesine yayılması neredeyse anında başladı. Mark Sykes, Ağustos 1916'da yani ilk sayının basılmasından iki ay sonra, Hogarth'tan fazladan otuz kopya istedi. İlginç bir şekilde, bir yıl sonra Sykes, Londra'da Arap Bülteni'ni okuyan çok

sayıda insandan -yüze yakın- şikâyet etti ve baskı sayısının tekrar kısıtlanmasını istedi. Buna karşılık Arap Bülteni'nin gizli statüsü, müttefik devletlerden Fransız ve İtalyanların varlığını keşfetmesiyle daha da kötüye gidecekti (Westrate, 1992: 104-105). Buna karşılık İttifak devletlerinin özelde Almanların Arap Bülteni'nin varlığını bildiğine dair hiçbir gösterge bulunmamaktadır (Hamm, 2012: 275-276).

Bülten'in muhtemelen başlangıçta Londra'ya gelişi, Hogarth'ın Amirallik ile yakın bağları ve Deniz İstihbaratı aracılığıyla gerçekleşti. Kısa bir süre sonra, Sir M. Sykes'a yönlendirildi ve kendisi bültenin bazı bölümlerini Arap Raporuna ekleyecek ve bunları İmparatorluk Savunma Komitesi'ne sunacaktı. Savaşın sonunda, Bülten doğrudan Savaş Bakanlığı İstihbaratı'na ve oradan da ilgili çeşitli departmanlara gönderiliyordu. Nitekim, Whitehall'dan Hubert Young, "*W. [ar] O. [ffice]'in neden Arap Bürosu'na ya da yayınlarına bu kadar ilgi duyduğunu tam olarak anlamıyorum.*" diyecekti. 1919'da dağıtımındaki hususi hakları elinde tutan Dışişleri Bakanlığı, bu hakkı bir daha kaybetmemek adına harekete geçti (Westrate, 1992: 105-106).

Arap Bürosu'nun "gizli" düzenli haber özeti olan Arap Bülteni'nin ilk baskısı 6 Haziran 1916 tarihinde ve son baskısı 30 Ağustos 1919 tarihinde yayınlandı. 114 sayıdan oluşan *Arap Bülteni'nin* birinci ve dokuzuncu sayıları T.E. Lawrence'ın direktörlüğünde çıkarıldı. Bülten'in ikinci ile on altıncı sayıları arasındaki sayılar genel olarak D.G. Hogarth'ın yönetiminde, on yedi ile yüz on birinci sayılar arasındaki tüm sayılar ise Kinahan Cornwallis yönetiminde çıkarıldı. Yüz on ikinci sayı C.A.G Mackintosh direktörlüğünde, yüz on üç ve yüz on dördüncü sayılar ise H. Garland direktörlüğünde yayınlanmıştır.

3. Bülten'in içeriği

Arap Bülteni, işlenmemiş istihbarat bilgileri, Yakın Doğu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki istihbarat ve diğer görevlilerin gönderdiği istihbarat raporları, kabile ve topografya çalışmaları, siyasi ve biyografi çalışmaları, şahsiyetler veya bölgesel konular hakkındaki akademik makaleler, yabancı gazetelerden çeviriler, editörün açıklamaları ve yorumlarını içeriyordu. Bülten, siyasi ve askeri istihbaratla ilgili ola-

rak kültürel, etnik, dini, coğrafi şartları analiz ederek raporlaştırdı. Fas'tan Habeşistan'a ve Malezya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan konular ele alındı. Bülten'in hemen hemen her sayısında ise Hicaz ile ilgili istihbarat bilgileri ele alınmaktaydı (Mohs, 2008: 10).

D.G. Hogarth, Arap Bülteni'nin 100. sayısında bülten hakkında bilgiler vermekte ve yayınlanma amaçlarını şu şekilde açıklamaktadır: *“Gerçek varoluş nedeni üç yönlüdür: “Birincisi, öncelikle Hicaz ve Arap İsyanı alanı (Kahire diğer Arap bölgelerinden daha yakın temas halindedir) ve diğerleriyle ilgili olmak üzere, istihbaratın gerekçeli ve mümkün olduğunca kesin özetlerini vermeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak, Arap Bülteni, ilk elden ilgilenebileceği alandaki siyasi durumlar ve meseleler hakkında otoriter takdirler sunmayı amaçlamaktadır. Üçüncüsü, Araplar ve Arapça konuşulan topraklarla ilgili tüm taze tarihsel verileri kaydetmeyi ve korumayı, mevcut durumu açıklamaya yardımcı olabilecek bilgileri kayıt altına alarak unutulmaktan kurtarmayı amaçlamaktadır”* (Arab Bulletin, No. 100, 20 August 1918).

Hogarth'ın da belirttiği gibi Bülten'in birinci önceliği “Hicaz ve Arap İsyanı alanı” olacaktır. Bülten'in 5. sayısında Şerif isyanının başlangıcı anlatılırken -Şerif ailesinin aksine- iş birliği talebinin karşı taraftan geldiği izlenimi verilmektedir: *“1915 Temmuz'unda Mekke emiri Şerif Hüseyin İbn Ali'den Mr. Storrs aracılığıyla bir mektup alındı. Arap bağımsızlık davası ve bağımsız Arap bölgesinin kesin sınırlarını önermek için İngiliz Hükümeti'nin desteğini talep eden bir mektuptu... Bu mektuplar sonucundadır ki İngiltere Hükümeti, Arapça konuşulan bölgelerin bağımsızlığını desteklemeye gönüllü olduğunu açıkladı. Fakat kesin sınırın çizilmesi meselesini saklı tuttu... Biz emire ilk yardımı verdik, daha sonra planının olgunlaştığını söylediğinde, oğlu Abdullah'ın talebi üzerine Mr. Storrs, Yüzbaşı D.G. Hogarth ve Yüzbaşı K. Cornwallis'i Şerif ailesinin bir üyesi ile görüşmek üzere gönderdik ve son düzenlemeler üzerinde anlaşıldı. 6 Haziran'da Emir'in dördüncü oğlu Zeyd ile güvenilir bir görüşme gerçekleştirildi...”* Bu ve buna benzer istihbarattan Arap Bürosu elemanlarının isyanın başlaması, gelişimi üzerinde baş rolü oynadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır (Arab Bulletin, No. 5, 18 June 1916).

Şerif Hüseyin'in "25 Şaban 1334 tarihli bildirisi" onun tarafından önce İngiliz yönetiminin onayına sunulmuş daha sonra Haziran-Temmuz 1916'da Mekke'de basılıp dağıtılmıştır (Arab Bulletin, No. 9, 09 July 1916). Bülten'de *Mokattam*, *Reuter*, *El-Ahram* gibi gazetelerden Şerif isyanını destekleyen propaganda yazılarına da yer verilmiştir. Kahire istihbaratı bu gazeteleri "Yerel basındaki genel ifadeler, Türkiye için bir talihsizlik olan İttihat ve Terakki Komitesi ve onların Almanlarla birlikteliğinin adaletsizlik ve kötülüklereden neden olduğudur. Yazılardan daha fazla Arap tavrı ediniyoruz ve Arabistan'daki militan milliyetçiliği memnuniyetle karşılanmıştır." şeklinde yorumlayarak basın özetlerine yer vermiştir (Arab Bulletin, No. 7, 30 June 1916):

Şerif isyanı, bir topyekûn bağımsızlık mücadelesi şeklinde yansıtılmıştır (El-Ahram, 25 Haziran 1916): "Tarih bize gösteriyor ki isyanlar geçmişi yok ediyor ve yeni bir düzeni getiren reformcular ancak bunu başarıyorlar. Devrimciler çoğunlukla ileri giderler, fakat İttihatçılarda olduğu gibi çok azı ilerleyemedi. Bu komite Türkleri binlerce Ermeni'yi katlettikleri gibi, Araplara da katliam yapmaktadırlar. Bu reformcuların, Mekke şerifinin ve Arap emirlerinin harekete geçme zamanıdır ve onların kötü siciline dur deme zamanıdır. Hürriyetin gerçek ruhu, Hicaz'da, Necid'de, Kuveyt, Mohammerah, Saada ve Asir'de ayağa kalkmıştır" (Arab Bulletin, No. 7, 30 June 1916).

Şerif isyanı'nın Müslüman dünyasını parçaladığı izlenimi verilerek İngiliz yönetiminin desteğe devam etmesinin sağlanmak istendiği görülmektedir: "Tüm istihbarat uzmanları tarafından gelen son izlenim, Mekke'deki isyan haberleri son jenerasyonun El-Ezher'de dikkatle inşa ettiği Müslüman dayanışma yapısını harabe haline getirmiştir. Mütedeyyin Müslümanlar şaşkınlık içindedir ve politikacılar onların kendi aralarındaki aktif tartışmalarına önderlik etmektedirler. Neredeyse var olan kişi sayısı kadar düşünce bulunmaktadır ve isyan meselesi muallakta kaldığı sürece pratikte birliğe ulaşma şansı yoktur" (Arab Bulletin, No. 9, 09 July 1916).

Müslüman dünyasından Arabistan'daki gelişmelere verilen tepki de Bülten'de dikkatle izlenmiş, Şerif isyanı hakkında Müslüman kamuoyunun nabzı tutulmuştur: *“Hindistan Müslümanlarının görüşü- Şerif tarafından bir isyan hareketi beklenmediğinden Hindistan’da bomba gibi düştü ve şok etkisi yarattı. Haberlerde ilk başlarda ‘Deli saçmasından daha fazla itimat edilemez’ olarak görüldü ... Hindu Görüşü- Hindular doğal olarak haberlere güvenmiş değiller. Onların gazeteleri, Müslümanların memnuniyetsizliğine zevkle şaşırıklarını ifade etmektedirler...”* (Arab Bulletin, No. 15, 10 August 1916).

Bülten’de Arabistan’daki Türk taraftarı ya da Türk karşıtı olan kabile ve liderleri büro tarafından gruplandırılmıştır (Arab Bulletin, No. 44, 12 March 1917). Diğer taraftan sayıları yaklaşık 300 bini bulan ABD’deki Arap göçmenler hakkında bile istihbarat bulmak mümkündür: *“Bunların üçte ikisinden fazlası Hristiyan, kalkanlar ise Müslüman ve Dürzi’dir. Onlar ülke topraklarının geneline dağıtılmış ve özellikle büyük şehirler ve üretim merkezlerinde ikamet etmektedirler.”* Buradaki Arapların özellikle Türkler ve isyan hakkındaki görüşleri ile ABD’deki Arap gazeteleri ve yazılarına da yer verilmiştir (Arab Bulletin, No. 19, 9 September 1916).

Arap Bülteni, büyük ölçüde bölgedeki her türlü istihbarat uzmanından alınan haberlerden oluşuyordu. Katkıda bulunanlar genellikle büronun içinden geliyorlardı, ancak gizliliği korumak adına her istihbaratın kaynağı elbette belirtilmemekteydi. *“Türk Arabistan’ında İdarenin Temelleri”* başlıklı makale, büro elemanlarının imzalı basılan ilk yazısıdır ve G. Bell [G.L.B.] imzalıdır. 1940 yılında, Arap Bürosu’nun uzun süre başkanlığını üstlenen Sir Kinahan Cornwallis’in takdimiyle Gertrude Bell’in Arap Bülteni’nde yayınlanan yedi çalışması kitap haline getirilerek gün yüzüne çıkmasına katkı sağlanmıştır. Cornwallis, onun çalışmalarını *“ister bir sistemi ister bir kişiyi ister kabile tarihindeki bir aşamayı tanımlasın, her biri kendi içinde eksiksizdi”* diyerek geçmişteki yaşadığı tecrübeleri aktarma yeteneğini takdir etmiştir (Bell, 1940: 3-5).

Bülten’deki makale ve istihbarattan bazı örnekler ise şu şekildedir: T.E. Lawrence *“Şerif Hüseyin’in dini görüşleri”*, *“Yirmi Yedi Madde”*; G. Bell *“Milli*

Aşireti'nden İsmail Bey"; Robert W. Graves "Türk borçlanması ve savaşın maliyeti"; Yarbay Wilson "Hac 1917"; D. Hogarth "Pan-Turan ve Araplar"; H.St.J.B. Philby "Arabistan'da Yolculuk"; Kinahan Cornwallis "Mısır'daki Siyonistler ve Suriyeliler". Tarih Profesörü C. A. Nallino'nun çalışmasından alınan "Halifelik" başlıklı yazı dizisi de dikkat çeken örneklerdendir (Arab Bulletin, No. 101 – 104).

David Hogarth, T.E. Lawrence, Philip Graves, Gertrude Bell, George Lloyd ve meslektaşlarından ve arada sırada Mısır Recidency ve Cidde Bürosu gibi diğer mahallerden iç görüşler talep edildi. Bülten, çoğu zaman Arabistan'daki görevli İngiliz gözlemcilerden gelen ilk elden açıklamalar, bölgedeki yapıların özellikle de kabilelerin askeri gücü, eğilimleri ve hareketlerinin askeri değerlendirmelerine ek olarak bölgesel siyasi ve kişilik profilleri de içermekteydi (Westrate, 1992: 103).

Bülten'e rapor gönderenlerden bazıları şöyledir: RAF'dan Yüzbaşı L. Royle; Hicaz'dan Binbaşı Joyce, Pere J. Jaussen (Suriye raporu); Yüzbaşı H.W. Young (Museiyib, Kerbela, Necef, Hillah hakkında raporu); Teğmen G. Wyman Bury (İmam olmanın işaretleri); Aden'de Yarbay H.F. Jacob; Basra'da G. Bell; Hicaz'da Albay Wilson; Binbaşı Garland; Yüzbaşı Macindoe; Binbaşı Cornwallis; Cidde'de Yüzbaşı Philby... En ayrıntılı raporlar ise zamanla efsaneleşen T.E. Lawrence tarafından verilmektedir.

"*Extracts from a Diary of a Recent Journey*", Lawrence'ın bölgedeki ilk raporu olarak görülüyor. Burada 21 Ekim 1916 tarihinden itibaren tutulan notlarına yer vermiştir. Lawrence yolculuğu esnasında gittiği yerler, iklimi, bitki örtüsü, pazarlar, yetiştirilen ürünler, bölgenin mevcut ekonomik faaliyetleri, yer yapısı, nüfusu gibi konularda ayrıntılı olarak bilgiler vermektedir (Arab Bulletin, No. 31, 18 November 1916).

"*Hindistan Müslümanları ve Hicaz*" başlıklı A.B.F. imzalı rapor (Büro'daki Hindistan temsilcisi Alfred Brownlow Fforde), Hindistan Müslümanların düşüncelerini açıklamak ve ortaya koymak adına oluşturulan bir nottur. Fforde'nin raporuna göre, Şerif isyanına Hindistan Müslümanlarının görüşü, tam bir düşmanlık üzeredir ve bu durum birliğin hayati bir gereklilik olduğu bir zamanda İslam'ı bölüyor ve dahası bağımsız Müslüman devletlerin en kudretlisini zayıflatıyor. Ve Hindistan

Müslümanları düşünmektedirler ki Hindistan'da bağımsız bir siyasi varlıkları, onların -bağımsız Müslüman devletlerin- bağımsızlığına bağlıdır (Arab Bulletin, No. 34, 11 December 1916).

Mezopotamya bölgesi hakkında istihbarat daha çok Basra'dan Gertrude Bell ve Sir Percy Cox tarafından sağlanmış, belgeler Kahire'de toplanarak birçoğu gibi propaganda amaçlı kullanılmıştır. Özellikle de kabileler, Sünni-Şii Müslümanlar arasındaki gerginlikler, yerel halk ve Türk yöneticiler arasındaki meseleler üzerinde durulduğu görülmektedir (Arab Bulletin, No. 7, 30 June 1916).

Filistin ve Suriye bölgesindeki ekonomik durum ve Yahudilerin şartlarını da Bülten'de izlemek mümkündür. Bu konulardaki makalelerin yazarının gizli Yahudi örgütü NİLİ'nin kurucularından olan ünlü tarım uzmanı Aaron Aaronson olduğu düşünülmektedir. "Filistin- Mevcut Ekonomik Koşullar" başlıklı makalenin yazarı hakkında Bülten şu bilgileri vermektedir: *"Bu notların yazarı "No. 33 sayfa 504" deki raporumuza katkı sağlayan aynı Yahudi tarım uzmanıdır. Bu ikinci raporunu dikkatle incelediğinden sadece ekstraları ürettik. Bu süre zarfında Filistin'e geri dönmedi fakat ülkedeki [Filistin] dindaşları ve diğerleri ile ilgili istihbaratı yardımımla duyurmaya devam ettirmektedir"* (Arab Bulletin, No. 48, 21 April 1917). Filistin'deki kırktan fazla olan Yahudi Topluluk, Siyonist kolonilerin politikası ve Siyonizm hakkında da istihbarat yer almaktadır (Arab Bulletin, No. 39, 19 January 1917).

İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenleri ve muhalifleri hakkında da yoğun istihbarat sağlanmıştır. Prens Sabahattin'e bir Avusturyalı istihbarat uzmanı vasıtasıyla para teklif edilerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na olan sadakatinin test edildiği bilgisi dikkat çekmektedir (Arab Bulletin, No. 6, 23 June 1916). İsviçre'deki Türkler ve Mısırlılar, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkaları arasındaki gizli görüşmeler ve meseleler de özellikle ilk sayılarda üzerinde durulan, takip edilen konulardır.

Büro elemanları demiryolu ve telgraf hatları baskınlarına liderlik ve refakat ederek önemli rol üstlenmişlerdir. Bülten'de Arap Bürosu elemanları olan Albay Newcombe, Binbaşı Garland, Binbaşı Joyce, Binbaşı Davenport, Yüzbaşı Lawrence tarafından bu baskınların ayrıntılı olarak rapor edildiği görülmektedir. Türklere ve

Türk taraftarlarına yönelik yapılan bu baskınlarda ve savaşlarda büro istihbarat uzmanları tehlikelerle yüz yüze gelmişlerdir. Yarbay S.F. Newcombe, Kasım ayında Filistin seferinin başlarında Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmiştir. Newcombe, Arap operasyonları personelinden Türklerin eline esir düşen ilk İngiliz subayıdır. Bülten’de onun herhangi bir işkence ve kötü muameleye maruz kalmadığı özellikle belirtilmiştir (Arab Bulletin, No. 71, 27 November 1917).

Dikkat çekici bir noktadır ki Bülten’in son sayılarında “Kürdistan” başlığıyla gelen istihbaratlar söz konusudur. Büro istihbarat uzmanlarından Yüzbaşı C. L. Woolley’in bölgedeki ve Kürtler hakkındaki kısmî gözlemleri, “Kürt Lawrence” olarak da anılan Binbaşı Noel’in raporlarına atıfta bulunması önem arz etmektedir. Woolley, Viranşehir’e yaptığı yolculukla ilgili raporunda bölgedeki siyasi durumu tartıştığı Kürt aşiret ve reisleri hakkında genel bir fikir veriyor: *“Halkın Arapların egemenliği altına girmek gibi bir isteği yok ve kendi hükümetlerini talep ediyorlar. Alt sınıflar kendi hayatlarını mümkün olduğu kadar az dış müdahale ile yaşamak istiyorlar; kasaba halkı dış ticaret yardımı ve ilişki istiyor, ama yabancı denetimi istemiyor; üst sınıflar ülkeyi kendilerinin yönetemeyeceklerinin ve maddi korumaya da ihtiyaçları olduğunu farkındalar”* (Arab Bulletin, No. 113, 17 July 1919).

Büro tarafından Bülteni alan departmanların ve yetkililerin ileride başvurmak üzere tüm sayıları sakladıkları varsayımıyla, her yılın sonunda olabildiğince eksiksiz bir indeks yayınlanmıştır. D.G. Hogarth’ın da belirttiği gibi eksiklerine ve bazen amacının dışına çıkmasına karşılık geleceğe değerli bir tarihi vesika bırakmak, İngiliz siyasetine ışık tutmak adına akademik bir bakış açısıyla da çalışılmıştır: *“Bülten’in başından beri eksiksiz bir dosyasının, daha sonra resmî kullanım için, herhangi bir Arap bölgesinin İstihbarat El Kitabını, hatta bir Arabistan haritasını, bir Arap tarihini derlemek isteyenler için tartışılmaz olması gerekir. Elbette bu varsayımın tamamen haklı olmadığını bilmek için bazı nedenlerimiz var. Söylemeye gerek yok, bu üç aşamalı amaç ne her zaman göz önünde tutuldu ne de tam olarak gerçekleştirildi. Arap biliminin herhangi bir saygın standardına uymak da mümkün olmadı. Bülten’in yüzüncü sayısına ulaşip bin beş yüz sayfaya yaklaşmak için gösterdiği*

çaba, mevcut savaşta hissedilen bir ihtiyacı karşıladığının teselli edici bir kanıtı olarak alınabilir” (Arab Bulletin, No. 100, 20 August 1918).

4. Arap Bülteni: Arap Bürosu'nun hal tercümesi

Gizli istihbarat yayını olan bülten, Arap Bürosu'nun bütün izlenim ve kaygılarını, görüş ve önerilerini taşımaktaydı. Diğer bir ifadeyle, Arap Bürosu'nun en yüksek siyasi çevrelerde kendi görüşünü paylaşmasının en doğrudan yolu da Yakın Doğu gelişmelerinin gizli resmi özeti olan Arap Bülteni idi.

Büro'nun kuruluşunda etkili bir figür olan Sir Mark Sykes, Büro'nun akıl hocası D. G. Hogart, etkili üyeleri R. Storrs, T.E. Lawrence, G. Bell ve diğerleri Yakın Doğu'daki özellikle Arap yarımadasındaki gelişmeler hakkındaki rapor ve görüşleriyle Kahire ve Londra'daki karar mekanizmaları üzerinde etkili olmuşlardır. Attığı her adımda Osmanlı coğrafyasındaki İngiliz politikasını derinden etkileyen Mark Sykes hakkında az da olsa bültende bilgiler bulmak mümkündür. Sykes, 1917 yılında Albay Leachman'ın da eşlik ettiği Wejh ve Cidde ziyaretini gerçekleştirdi. 03 Mayıs'ta Faysal ile 05 Mayıs'ta ise Kral Hüseyin ile görüştü. Daha sonra Sykes izlenimlerini raporlaştırarak Londra'ya iletacaktır (Arab Bulletin, No. 50, 13 May 1917).

Mark Sykes'in raporlarında ifade ettiği görüşlerden biri olan “Arap-Ermeni-Yahudi birlikteliğini sağlayarak Osmanlı'yı bölgede zayıflatmak ve İngiliz politikasını daha işler kılmak” düşüncesi Arap Bürosu tarafından hararetle savunulmuştur. Ermeni ve Arap liderler arasındaki iş birliğine bültende yer verilmiştir. Burada Paris Ermeni Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar Paşa'nın Kral Hüseyin'e gönderdiği telgrafın tercümesi yer almaktadır: “*Hicaz'ın en şanlı kralı Majesteleri'ne: Majestelerinin bana Ermeni halkına olan kıymetli sempatisini ifade etmesi ve etkileyici bir şekilde beyan ederek gösterdiği iyilikten şükranla doluyum. Majesteleri, Ermeni davasını, dinlerinin kutsal kanununa sadık, Majestelerinin himayesi altında ezilen ve adalet ve özgürlüğün zaferi için savaşan Arapların asil davasıyla ilişkilendirir. Ermeniler, acılarını paylaşan ve kurtuluş mücadelesi veren Majestelerinin yardımlarının ve şefkatinin anısına her zaman değer verecekler. Tanrı, Majestelerinin değerli*

hayatını korusun ve tüm nimetleriyle taçlandırın! " (Arab Bulletin, No. 92, 11 June 1918).

Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ve Siyonist lider Dr. Chaim Weizmann arasındaki görüşme, Arap Bürosu aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve Yahudi-Arap iş birliğine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu görüşme, 4 Haziran 1918'de Uheida'da gerçekleşmiş ve Büro elemanlarından Yarbaj Joyce tercümanlık görevini üstlenmiştir. Büro'nun ifade ettiğine göre, "*görüşme samimiydi ve görünüşe göre karşılıklı tatmin sağlanmıştı*" (Arab Bulletin, No. 93, 18 June 1918).

Kahire'deki Suriyeli ihtilalciler, Arap Bürosu'nun Ortadoğu için planladığı Arap-Ermeni-Siyonist iş birliğine karşı çıkmışlardır (Koloğlu, 2018: 197). Kahire'de Arap Bürosu'nun başka bir üyesi Osmond Walrond ise Şerif Hüseyin'in Suriye'deki emellerine karşı çıkan ve bunlara muhalefet için Suriye Birliği Partisi (hizb al-ittihad al-suri)'ni oluşturan bazı Suriyeli sürgünleri elde etmiş görünüyordu. Haziran 1918'de Kahire'deki yedi Suriyeliye, McMahon-Hüseyin yazışmalarının şartları Walrond'un huzurunda Hogarth tarafından iletildi. Kedourie'ye göre, Walrond bu grupla bağlantı kurmuş gibi görünüyor ve onları Arap Bürosu'nda güç ve şöhret elde etmek ve patronu Milner'ı etkilemek için bir araç olarak görmüş olabilir (Kedourie, 1976: 292).

2 Haziran 1916 tarihli Basra telgrafı, Arap Bürosu'nun Fransız karşıtlığı ve Şerif Hüseyin yanlısı tavrına dayanak sağlayan gelişmelerdendir. Bu telgrafta Türk bölgesinden kaçarak Basra'ya ulaşan Arap milliyetçi unsurlara ait mültecilerden biri olan Faiz Ibn Ghusain'in sözlerine yer verilmiştir: "*Faysal iyi bir liderdir. Ve kabileler üzerinde Abdullah'tan çok daha büyük bir otoriteye sahiptir. Halifelik Sultan'dan giderse Şerif ailesinden birine düşmeli ki, İslam birliğini sağlayabilsin.*" Faiz'in görüşüne göre, "*Şerif'e derin bir saygı duyuluyor ve Araplar ve Kürtler arasında bir cihat ilan edebilir. Tüm Suriyeli Müslümanlar Fransız karşıtıdır.*" Ve Faiz, İngilizlere soruyor: "*İngiliz koruması altında otonomi isteyen Müslüman halk üzerinde Müslümanları düşman gören baskıcı bir Fransız yönetiminin dayatılmasını majesteleri hükümeti kabul eder mi?*" (Arab Bulletin, No. 1, 6 June 1916).

Halifelik meselesine yoğun ilgi gösterildiği ve yeni bir Arap Halife yaratma uğraşı içerisinde oldukları görülmektedir. “Sonraki Hilafet” başlıklı D. G. Hogart yazısı bu çabanın kanıtlarındandır: “*Kabul edilmelidir ki yeni bir Halifenin oluşturulması ya da atanması herhangi bir Hristiyan gücün işi değildir. Fakat biz bir Arap Hilafetini onaylamak için, Arap halkına Mekke emiri yoluyla bir mesaj gönderilmesiyle (30 Ağustos 1915) esas olarak bunu [dolaylı olarak bizim dışımızda gelişti] gerçekleştirdik*” (Arab Bulletin, No. 49, 30 April 1917).

Büro, esas olarak Arabistan politikasının merkezine Şerif Hüseyin’i koymakla birlikte diğer önemli kabile liderleri özellikle de İbni Suud ile olan bağlarını sıkı tutmuştur. İbni Suud ile olan bağlantı daha çok Yüzbaşı Shakespear, G. Bell ve J. Philby tarafından sağlanmıştır. Bülten’de onların raporlarını görmek mümkündür. Bunlardan Büro elemanı olan Gertrude Bell, “*Necid- İbni Suud*” başlıklı yazıda İbni Suud Abdulaziz hakkında ayrıntılı istihbarat sağlamaktadır: “*20. yüzyılın başında Kuveyt Şeyhi’nin de desteğiyle Riyad’ı tekrar İbn Reşit’den alması ile Abdülaziz -15 yaşında- Riyad’da tahta çıkışını ilan etti. Yıldan yıla devam eden mücadelede babasının topraklarını yeniden ele geçirdi. 1913’te onun devam eden enerjisi onun daha büyük siyasi öneme sahip bölgelere uzanmasını sağladı. Türk vilayeti olan Hasa’yı -ki burası Riyad’a aitti- ele geçirdi. Osmanlı garnizonlarını buradan çıkardı ve Pers Körfezi kıyı şeridinde şehri kendisi tekrar kurdu. Kuveyt’teki siyasi istihbarat uzmanımız Yüzbaşı Shakespear ile şahsi dostluk ilişkisi kurulmuştu. Ancak İngiltere ile direkt bağlantı kurulması zorunluydu. Türkler ile savaşın başlaması, tarafsız devlet konumunu koruma zorunluluğundan bizi kurtardı*” (Arab Bulletin, No. 38, 12 January 1917).

Diğer taraftan Arap Bülteni’nde Şerif Hüseyin’in başlattığı hareket için “Arap hareketi ve Arap ayaklanması” kavramları kullanıldığı ve *ihtilal* ifadesinden özellikle kaçınıldığı görülmektedir. Bunun nedeni muhtemelen bütün ezilen uluslar ve sömürgeleri ayaklandırmak iddiasındaki Bolşevik ihtilali gibi ihtilallerle bu isyanın özdeşleştirilmesini engellemeye yöneliktir (Koloğlu, 2018: 136).

Arap milliyetçiliğini güçlendirme, bir Arap ulusu yaratma ve bölgedeki Türk yönetimini ortadan kaldırma amacı taşıdığı iddiasında olan İngiliz görevlileri, çöllerin taşıdığı atmosferi de yakından takip ettiler. Ünlü İngiliz istihbarat uzmanı Lawrence, savaşın on sekiz ayında Arap çöllerinde edindiği tecrübeyi İngiliz makamlarının isteği üzerine kaleme aldı. Lawrence'ın öğretileri ve tekniklerini anlatan "Yirmi Yedi Madde", onun Hicaz'da kademeli olarak ulaştığı sonuçlar ve Arap ordusunun başlangıcı için kâğıda döktüğü kişisel düşünceleridir. Ona göre, "*burada ifade edilenlerle sadece Bedeviler kastedilmektedir, diğer kişi ya da durumlar değil*" (Arab Bulletin, No. 60, 20 August 1917). Ancak 100 yıl önce yazılan söz konusu notların, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) başta olmak üzere birçok istihbarat örgütü tarafından sahada uygulamaya yönelik kullanıldığı iddia edilmektedir.

Lawrence bedevilerin hayatı ve görüşleri hakkında en ayrıntılı raporları sunmaktadır. Bedevileri şöyle anlatıyor: "*...Onların yöntemleri açıktır, tamamen farklı ya da anlaşılmaz değildir. Onlar bizi takip edeceklerdir şayet biz onlara dayanabilirsek ve onların oyununu oynayabilirsek. Onları terk eder ve öfkeyle her şeyi yıkar-sak yazık olur*" (Arab Bulletin, No. 51, 23 May 1917).

Arap Bürosu, Araplardan oluşan milli bir ordu kurma düşüncesiyle ortaya atılan Arap Lejyonu fikrini de benimsedi. Ancak bu girişim tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. 28 subay ve 357 diğer rütbelerden oluşan Arap Lejyonu'nun ilk devresi, İsmailiye'de eğitildi ve Şerif Faysal'ın kuvvetleriyle hizmet etmek üzere Akabe'ye gönderildi. Araplar arasındaki ayrılıklar, bedevilerin kontrol edilememesi, İngiliz yönetiminin iki yüzlülüğü gibi nedenler lejyonu başarısız kılmıştır. Büro, bu konudaki hayal kırıklığını ve revizyon isteğini bültende dile getirmiştir (Arab Bulletin, No. 71, 27 November 1917).

Büro'nun diğer bir istihbarat uzmanı H. Garland da İngiltere'nin bölgede tutunma gücünü Wejh'den gönderdiği raporda net bir şekilde ifade etmektedir: "*Askeri her bir iş, en iyi iş yapan Araplarla bile zordur... Bir bedevi kampı yakınında bir yerde Ageyl kabilesinden bir bedeviye Şerifleri için mi burada olduklarını sor-*

dum. ‘Hayır, Şerif için değil, İngiliz altını için’ cevabını verdi. Dünyanın bu kısmında altın şimdi çok boldur. İngiliz egemenliğinin hemen hemen altın paraya bağlı olduğu söylenebilir...’ (Arab Bulletin, No. 45, 23 March 1917)

5. Propaganda faaliyetleri

Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi ile Türk gazetelerinde İttihad-ı İslam çağrısı ve Almanya’nın zaferi adına yapılan propagandaya karşılık İngiliz istihbaratının karşı propaganda faaliyetleri yürüttüğü vasıtalarından biri de Arap Bürosu’na bağlı *Arab Bulletin* idi. Bölgede İtalyanların Trablusgarp Savaşı örneğinde tecrübe ettikleri gibi bir halk ayaklanmasından çekinen İngiltere için atacağı adımlarda istihbarat ve karşı propaganda hayati bir öneme sahipti.

İngiliz propaganda mekanizmaları, Şerif Hüseyin’in ayaklanmasına kadar cihadın etkisinden çekindikleri için “İyi Türk” propagandası yaparken, bundan sonra özellikle İttihatçıları hedef alan “Çirkin Türk” kampanyasına ağırlık verir. Şu unutulmamalıdır ki propaganda da amaç doğru olması değil, iz bırakabilmesidir, kitlelere etki etmektir. Bu ilke esas alınarak Arap Bülteni’nde ve diğer İngiliz propaganda yayınlarında şu iddialara yer verilmiştir: Türkler Kerbela’da, Necef’de Meşhed-i Ali ve Meşhed-i Hüseyin’i bombaladılar; İttihat ve Terakki İdaresi Osmanlı padişahını Almanlara esir ettiler; Kabe’yi topa tuttular; Arapları Türkleştirmeye çalışıyorlar; İslam’ı Almanların emrine soktular; İslam’a ve Halife’ye ihanet ettiler; Cemal Paşa kadın derneği kurdurdu, bunlar açıkça şarkı söyleyip erkek karşısına çıktılar; Medine’de Kutsal Emanetleri almaya gelen Türk heyetinde Almanlar da var, kutsal topraklara Hıristiyan ayağı bastırdılar; Medine’den alınan kutsal emanetler borç almak için Almanlara veriliyor; Peygamber’in kabri tehlikede; Kuran ve Peygamber’i reddedip askerlerini Bozkurt’a dua ettiriyorlar; Hazreti Muhammed’i Oğuz, Allah’ı Bozkurt ile değiştirdiler ... (Koloğlu, 2018: 157-174)

İngilizler için *İttihad-ı İslam*’a karşı İslam dünyasında ayrılık yaratmak ve mevcut olanları derinleştirmek propagandanın bir parçasıydı. 26 Ocak 1917 tarihinde Lahore’daki Chinian Cami’ndeki Cuma hutbesinde İngiliz Hükümetine bağlı

kalmaması üzerinde duruldu: “*Mekke Şerifi'nin bildirisi okundu. Burada belirtildiği gibi Türklerin Mekke'de Allah'ın emirlerine uymadıkları için cemaat ağladı ve harap oldu. Hutbeyi veren Maulvi Mohammed Hussein ifade etti ki, Şerif'in Türkiye'den ayrılması İslam'a karşı isyan ile aynı anlama gelmemektedir. Sözlerini desteklemek için hadislerden alıntı yaptı ve ekledi ki bu bildiride Şerif tüm İslam dünyasının İmamı olduğu iddiasında değildi. Sadece bu, Arabistan'ın bağımsızlığının ilanıydı. Hindistan Müslümanları Şerif'in Emir unvanını üstlenmesine karşı olmadıkları gibi onunla siyasi bir bağlantıları da yoktu. Onlar zaten Türkiye Sultanı'nın tüm Müslümanların halifesi olduğuna da inanmıyorlardı. Ve cemaat onunla aynı fikirdeydi.*” Arap Bürosu'nun bu istihbarata yorumu “*Bu camide anti-Türk vaazların verilmesi önemlidir*” (Arab Bulletin, No. 45, 23 March 1917). Bazı Müslüman din adamlarını yanlarına çeken İngiliz otoriteleri özellikle yumuşak karnı olan Hindistan'da asayiş ve otoriteyi devam ettirmek istemiştir.

Kendisini Hicaz Kralı ilan eden Şerif Hüseyin, Habeşistan ve Somali'deki Müslüman halkı onun davasını desteklemeye çağırmak ve öncelikli olarak da aktif Türk propagandasını etkisiz kılmak için Sayyid Abbas Melki başkanlığında bölgeye bir heyet göndermiştir. Büro'nun belirttiğine göre, Hicaz Misyonu, çok başarılı bir seyahatten sonra yurduna geri dönmüştür (Arab Bulletin, No. 50, 13 May 1917). Şerif Hüseyin'in otoritesini arttırmak için bu heyetler İngilizlerce desteklenmiştir.

İttihat ve Terakki üyelerinin mason locaları, Yahudi ve dönmelerle bağlantısı da Bülten'de üzerinde durulan konulardı (Arab Bulletin, No. 23, 26 September 1916). Şeyhülislam Hairy Efendi'nin İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Alman yanlısı ve laik politikaları ile mahkeme kararları nedeniyle istifa ettiği haberine de yer verilmiştir. Ayrıca Fatih gibi medreselerde Alman karşıtı propagandanın olduğu ifade edilmiştir (Arab Bulletin, No. 3, 14 June 1916).

Türklerin Kerbela'daki kutsal yerlere karşı mermi ve bombaları yönelttiğine dair 13 Mayıs 1916 tarihli I.E.F "D" Bülteni'nden alıntı yapılmıştır: “*Türklerin Hüseyin mescidini bombardımana tutmalarının İran'da yayılması, en azından çok cömert bir tarafsızlığı bizim için sağlayacaktır. Bu gelişme, müttefiklere karşı gizlice*

Şia fanatiklerini tarafımıza çevirmek için Alman istihbarat uzmanlarının çabalarından daha etkili olacaktır” (Arab Bulletin, No.1, 6 June 1916).

Aden’de meskun bir Arap’tan gelen (Mayıs 1916 tarihli) özel mektuba yer verilmiştir. Bu mektup ile Müslümanlardan cihat çağrısına katılmayanların vatan haini ilan edileceğine dair Şeyhülislam fetvasının dolaştığı ve aslında Arap Müslümanların Türklere boyun eğmek zorunda kaldıkları propagandası yapılmıştır: *“Arapların bir hikayesi anlatılır ki Türkler kendi iddialarını kanıtlayacak bir şeyhülislam getirmişlerdir. Peygamber aslında Türklerin onların ellerinden varlıklarını, mülklerini, topraklarını alacağını söylemiş ve [Arapları] Türklere karşı durmaya çağırmıştır. Abbasilere son veren de onlardır ki Hülagu Bağdat’a girdiğinde çoğunu kadın ve çocukların oluşturduğu 600,000 Müslüman öldürülmüştür. Abdel Dawud’daki gelenekler açıkça söylüyor ki, Müslümanlar Türklere olmayı ya da onlara katılmayı reddederlerse kafır olacak ve cehenneme gidecekler. Bazı ülkelerdeki ulema da bu geleneklere göz yumuyorlar, çünkü İslami prestijin yıkılmasından korkuyorlar, hiç olmamasındansa bir başa sahip olmak en iyisidir diyorlar. Yemen’in yukarısında San’a’daki Araplar Türklere bıkılmışlar ve nefret ediyorlar, ancak eğitimli birlikleri ve silahları olmadığı için Türkleri kendileri çıkaramazlar. İmam [Yemen imamı] ve İdrisi’nin kendi başlarına yapabileceklerini düşünmüyorum. Hem Türklerin gücü onların gözünde büyütüldüğü için, hem de cezalandırılmaktan korktukları için onları buradan çıkarmayı ertelemenin sonuçlarından daha çok korkuyorlar, ne kadar Türklere nefret etseler de” (Arab Bulletin, No. 3, 14 June 1916).*

Müslüman coğrafyalarında Türk karşıtı propagandanın mevcudiyeti, yerel milliyetçi topluluklar ya da Türk idaresinden memnun olmayan unsurlar arasında yazışma ve faaliyetlerin varlığı, Arap Bülteni’nin özellikle üzerinde durduğu meselelerden birini oluşturmaktadır. Örneğin, Sudan’ın önde gelen şahsiyetlerinden birinin ele geçirilen mektubuna yer verilmiştir: *“Merhametsizce Arapların üzerine Suriye’de uygulanan zorbalık ve adaletsizlikler hakkında tüm bu açıklamalar, ben ve diğer sakinler ve çok sayıda ileri gelen tarafından okunmaktadır. Onlar, adil ve merhametli bir hükümet tarafından yönetilmek için Tanrı’ya dua ediyorlar, aciz halka*

yönelik zulüm ve kabahatleri nedeniyle de Almanları ve Türkleri suçluyorlar” (Arab Bulletin, No. 3, 14 June 1916).

Bülten’de Ermeni olayları, büyük yekun tutmasa da yer almaktadır. Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği propagandası elbette yapılmış ve olaylar genellikle tek taraflı olarak verilmiştir. “Ermeni katliamı” başlıklı Paris’ten edinilen bir basın özeti, Musul’a tehcir edilen Ermeniler hakkındadır ve dikkat çekicidir: “*Binlerce ve binlerce Ermeni, Musul’a doğru çok sayıda mal gibi sürüldüler. Enver Paşa, Kürt askerlerinin elindeki Ermenilerin temizlenmesi işini verdi. Kürt düzensiz birlikleri tarafından kuşatılan bir millet, kalabalık bir sürü halinde Büyük Ermenistan platosundan Musul’a doğru sürüldüler. Silahsız, aç, çıplak, yüzlerce mil uzanan bir yolculuk boyunca bir umutla açlık ve hastalık, onları yok etmek için Türklerin ihtiyaç duyacağı mermilerden tasarruf etmelerine olanak sağladı. ...Ermenileri büyük bir kampta topladılar ve daha sonra onların imha edilmeleri için emir geldi. Kürt birlikleri ve düzensiz birlikler tarafından katliam başladı. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar, gruplar halinde nehir kıyılarına alındılar, hançer ve kılıçla öldürüldüler (barutları muhafaza etme emri almışlardı) ve sonra nehre atıldılar. İki gece içinde 15,000 Hıristiyan Ermeni kayıplara karıştı...*” (Arab Bulletin, No. 4, 16 June 1916).

Alman karşıtı propagandada Ermeni kartı da kullanılmıştır: “*Almanlar Ermeni katliamına ve son Arabistan cinayetlerine soğukkanlılıkla bakıyorlar. Onlar bu duruma daha sonra Alman sömürgecilerinin faydalanacağı bölgelerdeki yeni ve şiddetli bir nüfus azaltımı olarak bakmaktadırlar*” (Arab Bulletin, No. 10, 14 July 1916). Arap Bürosu tarafından savaş esirleri sorgulanmış ve dikkat çekici ifadeler Bülten’de yayınlanmıştır. Bir Yahudi savaş esiri, Alman Ordusu’na (Asya Kuvvetleri) kaçmak niyetiyle tercüman olarak katıldığını ve böylece Siyonistlerin Türkler tarafından maruz kaldığı kötü muameleyi ifşa ettiğini belirtmiştir (Arab Bulletin, No. 82, 17 March 1918).

İngiliz istihbaratı Kudüs’te propaganda çalışmalarına büyük önem vermiştir. Gazeteler ve resimli materyaller belirtildiğine göre, dört okuma odası ve on kafe ve berber dükkanında dağıtılmıştır. Propaganda telgrafları, şehir kapılarının üçünde ve

şehrin ana caddesinde bulunan ilan panolarına asılmıştır. Neticede Arap Bürosu, bölgede yürütülen İngiliz propagandasının etkisini ve başarısını kabul etmektedir: “*General Allenby'nin gönderisinin propaganda olarak yayınlanması, kamuoyu üzerinde dikkate değer bir etki yarattı. İngilizlerin Türkleri sadece iki kolordu ile mağlup ettiğinin keşfi, İngiliz savaş gücünün en az çeyrek milyon olduğu izlenimine kapılan Kudüs halkına etki etti*” (Arab Bulletin, No. 89, 14 May 1918).

6. Alman ve Türk istihbaratının faaliyetleri

Arap Bürosu, kısa zamanda geniş bir coğrafyadaki İngiliz politikasının uygulama merkezi haline gelmiştir. Orta Doğu'daki Türk propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin engellenmesinde kendi hesaplarına başarı sağladığı söylenebilir. Büro, bölgedeki Alman ve Türk istihbarat uzmanlarının faaliyetleri hakkındaki bölük pörçük istihbaratı raporlar haline getirmiş ve bunların bir kısmı da Arap Bülteni'nde yayınlanmıştır (Polat, 2010: 125-126).

Aden bölgesinden 17 Haziran 1916 tarihli raporda belirtildiğine göre, *Zaidi İmamı ve Türkler birlikte hareket ediyorlar ve bir cihat başlatmak için halkı teşvik ediyorlar...* (Arab Bulletin, No. 11, 17 July 1916) Habeşistan'da ise Türk taraftarı Prens Lij Yasu, İngiliz istihbaratı tarafından yakından takip edilmiş ve büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Büro'ya göre, Lij Yasu Türk-Alman propagandasının ülkesinde savunuculuğunu yapmakta olup Somali'de Mullah ve onun dervişleri ile karşılaşmıştır. Adis Ababa'da *cihat* adı altında kışkırtıcı faaliyetler gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Lij Yasu, Somali'de Türk sultanı ve halifenin adı ile çağrıda bulunmuştur: “... *Kafirleri yok et ve Somali ülkesi üzerinde muzaffer olan Halife'nin bayrağına yardım et. Şimdiye kadar senin ve halkın için dininden nefret duyanlara saldır ve İslam Halifesi'nin hakkı için kuvvetle ülkedeki İngiliz ve Fransız birliklerini öldür ve yok et. Ve bugün taarruz günüdür*” (Arab Bulletin, No. 12, 19 July 1916).

Bülten'de Mağrip bölgesi ve özellikle Fas istihbaratı için Fransız kaynaklarına başvurulmuş ve buradan alıntı yapılmıştır. Fransız resmi raporuna göre, Fas'taki

Alman istihbarat uzmanları İngiltere'ye karşı dost olmayan bütün unsurları birleştirme ve onların çaba ve faaliyetlerini koordine etmede belli bir program uygulamaktadırlar. Ancak İngilizlerin bölgedeki gücünün bu saldırıları etkisiz kıldığı ifade edilmektedir: “Ülke sınırına yerleştirdiğimiz ileri gözetleme noktaları ve seyyar direklerin ötesinde moral, huzur ve malzemenin sağlanmasının altında harika bir idare yatıyor. Bunda halk içinde gücümüzün devam ettiğinin gösterilmesi ve General Lyautey'in başarıları etkili...” (Arab Bulletin, No. 1, 6 June 1916)

Alman istihbaratının Arap Yarımadası ve Afrika'daki teşebbüslerinin son halkası olan Stotzingen Misyonu, 2 nolu Bülten'de İngiliz istihbaratınca ifşa edilmiştir (Arab Bulletin, No. 2, 12 June 1916). İngiliz istihbaratının bu tarihte isim belirtmeden Alman misyonunun varlığından haberdar oldukları görülmektedir. 13 ve 22 nolu Bülten'lerde ise misyon hakkında ayrıntılı bilgi edinilmektedir. Başarısız olan Stotzingen Misyonu'nun görevi, Yemen'de bir telsiz istasyonu kurmak ve bu istasyon vasıtasıyla İngilizlere karşı Bangladeş, Sudan ve Somali'de propaganda ve istihbarat operasyonu yapmak, aynı zamanda Doğu Afrika'daki Alman kuvvetlerinin savaşına da destek sağlamaktı (Köse, 2014: 66).

Bülten, İstanbul'da 1908-18 arasında Almanlar tarafından çıkarılan propaganda gazetesi, *Osmanischer Lloyd*'den de alıntı yapmıştır. Bülten'e göre, bu gazete Mezopotamya'daki İngiliz siyasi istihbarat uzmanlarının yanlış beyan ve entrikaları iddiasıyla İngilizlere şiddetli saldırılarda bulunmaktadır (Arab Bulletin, No. 4, 16 June 1916).

Şerif Hüseyin'e karşı İttihat ve Terakki hükümeti tarafından basın aracılığıyla yoğun bir propaganda faaliyetine şahit olmaktadır. Bu faaliyetlerin İstanbul'da Shawish ve Suriye'de Şekib Arslan aracılığıyla yürütüldüğü belirtilmektedir. Büro'ya göre, “Bu propaganda Suriye'de muhtemelen pek etkili olmayacak, çünkü buradaki şeyhlerin yüzde doksanı kesin olarak onun [Şerif] tarafındadır” (Arab Bulletin, No. 9, 09 July 1916).

Kudüs'teki istihbarat uzmanının temmuz sonundaki raporundan edinilen bilgiye göre, Şerif Ali Haydar (meşru Mekke Şerifi), Şam'da Türk yanlısı propaganda

yaparak büyük bir ses getirmektedir. *“Türk hükümetini desteklemek, geçmişte yaptıkları gibi gelecekte de her Arabın görevidir”* şeklinde konuşmalar yapan Mekke Şerifi Ali Haydar, Türklerin Araplara karşı baba gibi hislerini ve ihsanlarını da özellikle vurgulamaktadır (Arab Bulletin, No. 16, 18 August 1916).

9 Ağustos 1916 tarihli Şerif Ali Haydar’ın Beyannamesi’nin tamamı Hicaz’da yayınlanmıştır. Beyannamesinde, Müslümanları Allah’a, Peygamber’ine, Sultan’a itaate davet etmektedir. Özellikle yüzyıllar boyunca İslam tarihinde yabancı bir işgalin yaşanmadığı Kutsal toprakların korunması vurgusu yaptığı bu belge, Müslümanlara Şerif Hüseyin’e Hicaz halkına bir sesleniştir. İngiltere’nin amacı, Müslüman dünyasının akıbeti üzerinde de duran Mekke İmamı Ali Haydar, İngiltere’nin İslam’ın düşmanı olduğunu ve Almanya’nın ise İslam’ın karşısında olmadığı için savaşta müttefik edilebileceğini de belirtmiştir (Arab Bulletin, No. 20, 14 September 1916). Bu beyannamenin İngilizleri endişelendirmiş olduğu görülmektedir.

Ünlü Türk istihbaratçı Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami Bey’in hayatı hakkında istihbarat bilgileri bulmak da mümkündür: *“1914 Ağustos’unda Eşref, Kaymakam Mümtaz Bey ve diğerleri ile Mısır’a geldi. Ekim’de Arabistan’a vardılar ve Ocak-Şubat 1915’teki Süveyş Kanalı taarruzuna katıldılar. Eşref tifoya yakansa da çabucak iyileşti. Daha sonra bir Türk temsilcisi olarak İbni Reşit’e gitti, amacı İngilizlere karşı onu harekete geçirmektir”* (Arab Bulletin, No. 26, 16 October 1916). Kuşçubaşı Eşref’in yakalanıp esir edilmesi de ayrıntılı olarak anlatılmıştır: *“Şerif Abdullah, 13 Ocak tarihinde Kheibar yakınlarında ünlü Türk haydut Salihli Eşref Bey’in emrinde silahlı bir konvoy ile karşılaştı. Konvoy, mektuplar ve Hail için 20,000 T.L. tutarında nakit para taşıyordu. Mekke’den alınan rapora göre, Eşref Bey ile birlikte bu para, 34 adam, bir dağ topu, çok sayıda mühimmat ve erzak ve çok sayıda deve ve at ele geçirilmişti”* (Arab Bulletin, No. 40, 29 January 1917).

Teşkilat-ı Mahsusa’nın “İpek Mendil Harekâtı” girişimine dair istihbaratı Bülten’de görmek mümkündür. Bu girişim, Hindistan’ın Afganistan’a açılan kuzey-batı sınırından başlayacak bir saldırı ile yine aynı ülkede İngiliz sömürgecilerine yö-

nelik başlatılacak eş zamanlı bir başkaldırıyı içermekteydi. Enver Paşa, Hindistan'daki hazırlıkları tamamlamak için Teşkilat-ı Mahsusa'nın has adamlarından Mevlevi Ubeydullah'ı görevlendirir. Teşkilat-ı Mahsusa, Mekke'ye hac için gelen Güney Asyalı Müslüman casusları aracılığıyla bir haber ağı kurmuştur. Enver Paşa, hac hatırası süsü veren ipek mendiller üzerine talimatını yazdırmakta ve "ipek mektuplar" hacılar tarafından Hindistan'a ulaştırılmaktadır (Öke vd., 1995: 11-32). İngilizlerce ifşa edilen bu harekât, "*Afganistan'da Alman-Türk Misyonu*" başlığıyla servis edilmiştir: "*Sadık bir Hindistan Müslümanı tarafından üzerinde Urduca yazılar olan üç sarı ipek kumaş parçası ele geçirilerek Hindistan'daki İngiliz otoritelerine teslim edildi. En küçük parça Hindistan'daki bir Müslümana yazılmış mektup olup temel olarak direktifler içermektedir, onların varacakları yerin diğerlerine iletilmesi için. İki büyük parça bir değerli rapor olup içeriğinde Arap meselesi hakkında bilgiler de bulunmaktadır...*" (Arab Bulletin, No. 29, 08 November 1916)

Almanların -tıpkı İngilizlerin yaptığı gibi- Müslüman esirlere yönelik propaganda faaliyetlerine de yer verilmiştir. Bülten'e göre, Almanya'nın Berlin yakınındaki Zossen esir kampında Müslümanlara yönelik propaganda faaliyeti görülmektedir. İstihbarata göre, bu kampta yaklaşık 14,000 Müslüman 1916 yılı Kasım ayında Kurban Bayramı münasebetiyle bir araya geldi ve bu bayramlaşma merasiminde Abdul Aziz Shawish Efendi ve Türk elçisi Hakkı Paşa etkili birer konuşma yaptılar. Böylece Almanların burada etkili bir propaganda yapma fırsatını yakaladığı ifade edilmiştir (Arab Bulletin, No. 45, 23 March 1917).

7. Bülten'in İfşa Olması

Westrate'in ifade ettiği gibi Arap Bülteni'nin yayını gözden geçirirken, iki unsur dikkat çekicidir. Birincisi onun geniş kapsamıdır. Raporlar, doğrudan savaş çabasıyla ilgili siyasi ve askeri istihbaratın yanı sıra kültürel, etnografik, dini ve coğrafi koşulları analiz etti. Sadece siyasi iklimleri değil, aynı zamanda ilgili kişilikleri ve eğilimleri belirlemek için Fas'tan Habeşistan'a, Malaya'ya ve İslam nüfuzunun en

uzak bölgelerine kadar uzanıyorlardı. Ancak, her şeyden önce, Bülten'de Arap İsyanı ve onun sonuçları ve etkileri üzerinde durulmuştur (Westrate, 1992: 104).

Westrate'e göre, Bülten'in ikinci özelliği, İngilizlerin Orta Doğu'da karşı karşıya oldukları, özellikle Fransız ve Siyonistlere yönelik önerilen politikalarda, en hararetle çağdaş sorunlardan kaçınmasıdır ve bu durum eleştirel tarihçiyi hayal kırıklığına uğratmaktadır. Westrate, bunun nedenini Bülten'in kısa sürede ifşa edilmesine bağlamaktadır: "*Arap Bürosu başlangıçta politika oluşturma konusunda tavsiyelerin muhtemelen akacağı bir istihbarat deposu olarak hareket etmeye kurulmuştur. Ancak büronun bu tür sorulara cevap vermesi adına dosyaları tarayan tarihçi için Arap Bülteni, gerçekten hayal kırıklığı yaratıyor. Bunun nedeni oldukça basit. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Arap Bülteni'nin gizliliği ölümcül bir şekilde ihlal edildi*" (Westrate, 1992: 104).

Sudan Genel Valisi sonrasında Mısır'da Yüksek Komiseri olan Reginald Wingate şöyle yazmıştı: "*Bültenlerin mükemmelliğine ve konunun açık ve özlü yolla kaydedilişine... son derece vuruldum.*" Wingate ve birçok İngiliz askeri ve siyasi makamları Bülten'i takdir etseler de onun gizliliğini koruma meselesi sorunlu olacaktır. Ve Sykes'in Londra'daki tirajını engellemeye çalışması, gelen haberlerin yeterince iyimser olmadığını göstermektedir (Westrate, 1992: 103).

Sykes, Arap Bülteni söz konusu olduğunda hiçbir zaman tedbirli olmamıştır. Ağustos 1916'da Hogarth'tan Londra'ya otuz ek kopya göndermesini isteyecektir. Hogarth, belgelerin kime yönelik olduğu gibi daha fazla bilgi gerektiğini söylese de yine de gönderecekti. Bir yıl sonra, yanlış yaptığını anlayan Sykes, dağıtımın bir kez daha beş kopyaya sınırlandırılmasını istedi. Çünkü Bülten, Londra'da doksandan fazla kişi tarafından okunuyordu. Hatasını anlayan Sykes, "*Mesele sadece kopya sayısı ile kontrol edilebilir.*" diyecekti. Bu durumdan tedirgin olan Clayton ise cevap verdi: "*Dolaşımın üst makamlarda çok az seçilmiş kişiyle sınırlı olduğu ve yayınların kesinlikle gizli olduğu izlenimini aldım. Eğer böyle değilse, belirtildiği gibi, yayın gerçeklerin tam bir sunumu olmaktan çıkmalıdır*" (Westrate, 1992: 104).

Westrate'e göre, Sykes'in Londra'daki uygunsuz davranışlarından değil, Fransız ve İtalyanların varlığını ve içeriğini uzun zamandan beri bilmesi nedeniyle "*Bülten, gerçeklerin tam bir sunumu*" olmaktan çıkmıştı. Bu durum, McMahon tarafından 1916 yazında Fransız maslahatgüzarının bülten hakkında bilgi verdiği olayla keşfedildi. Yüksek komiser, Hogarth'a bu talihsiz durumun nasıl ortaya çıktığını sordu. Arap Bürosu'nun akıl hocası Hogarth, Kahire'deki İtalyan ataşesi Vitali'nin Arap Bülteni'nin bir kopyasını İsmailia'da gördüğünü açıkladı. Vitali, İsmailia'daki Mısır kuvvetlerinin istihbarat bölümünde tam yetkiye sahipti. Hogarth daha sora ondan yayını gizlediği için Savoy'a saldıran Fransız ataşesi Mösyö St. Quentin'e de bülten hakkında bizzat bilgi verecekti (Westrate, 1992: 104-105).

Hogarth'ın savunması, "*Quentin'in dosyayı görmesine izin vermek, varlığının farkında olması şüphesinden daha az zararlı görünüyordu.*" olacaktı. Bülten'in potansiyel faydasını reddetme taktiğini kullanan Hogarth'ın açıklaması, Londra'da büro için oluşan lobi aracını etkisiz hale getirme etkisine sahip olacaktı. Arap Bürosu'nda görev yapan bir memur ise savaştan sonra şu itirafta bulunacaktı: "*Fransızların ve İtalyanların Bülten'i sürekli görmek için isteği, bazı sorunları tartışmamızı imkânsız hale getirdi ve geri kalanların çoğunda ciddi bir sansür ve temizlemeyi gerekli kıldı. Sonuç olarak, özellikle Suriye ve Asir'e atıfta bulunarak, Arap durumunun tarafsız bir incelemesi olarak kabul edilemez. Bülten kendisini, müttefiklerimizin hemen ilgilenmediği alanların tarafsız değerlendirmesi ve tarihi, coğrafi ve hatta bilimsel istihbaratın genel incelemeleri ile sınırlandırma eğilimindeydi*" (Westrate, 1992: 104-105).

Belirtildiği üzere Mısır'daki Fransız ve İtalyan temsilcilerinin Aralık 1916'da Arap Bülteni'nin varlığını keşfetmesinin ardından, tamamen gizli olmaktan çıktığı ve sözde İngiliz-Fransız ilişkileri veya Suriye'nin geleceği gibi hassas konuları tartışmak için bir forum işlevi göremeyeceği iddia edildi. Mohs, ifşa olayından evvel de bu tür hassas konuların ele alınmadığını dile getirmiştir: "*Bu tür tartışmaların bu olaydan önce bile ciddi bir şekilde ortaya çıkmadığını belirtmek gerekir. Bülten'in en başından beri değeri, gayri resmi bir rapor tarzında sunulan tüm dikkate değer*

istihbaratın hızlı bir şekilde iletilmesi, çok kaynaklı analizi ve Arap Bürosu'nun kendi izlenimlerini ve meşguliyetlerini aktaran editoryal yorumuydu. Ayrıntılı görev raporları, kabileler hakkındaki ve topografik, siyasi ve biyografik araştırmalar ve bilimsel bir standardın diğer denemeleri arşivin geri kalanını oluşturdu” (Mohs, 2008: 10).

Büro tarafından Bülten'in gizli statüsünü devam ettirmek için 113. sayının sonunda alıcılara gerekli uyarıların yapılmış olması, bu konuda sonuna kadar hassas davranılmaya çalışıldığını göstermektedir: *“Arap Bülteni'nin gizli niteliğini gözden kaçırma eğilimi olduğu gözlemlenmiştir. Her ne kadar düşmanlıkların sona ermesiyle birlikte, bazı içeriklerle ilgili olarak gizlilik ihtiyacı artık önemli olmasa da genel olarak ifşa edilmemesi gereken bazı Arap istihbaratı hala bulunmaktadır. Bu nedenle, Bülten'in alıcılarından, onun gizli niteliğine saygı gösterilmesini sağlamak için adımlar atmaları istenmektedir” (Arab Bulletin, No. 113, 17 July 1919).*

8. “Notes on the Middle-East”

Bülten'in 107. sayısında, Büro tarafından son sayısının gecikmesi ve bölgedeki son durum değerlendirilirken *Arbur* (Arap Bürosu'nun kısa adı) ve Bülten'de sona gelindiğinin de işareti verilmektedir: *“Son numaramızın 22 Ekim'de görünmesinden bu yana geçen uzun aralık için çok az açıklama gerekiyor. Orada kaydedilen başarılar, Kuzey Bölgesini sütunlarımızdan silip süpürdü, geriye sadece güney ordularının o tarihten bu yana yaptıkları faaliyetlere ve Fakhri Paşa'nın Türkiye ile ateşkesin şartlarını kendi gücü açısından yerine getirmeyi reddetmesine dikkat çekmek kalıyor. Tüm Arap dünyasından gelen raporlar, İngiliz zaferlerinin yerli akıl üzerinde yarattığı derin etkiye tanıklık ediyor. Mezopotamya'da eşi görülmemiş sayıda kabile şeyhleri tebrik etmek için bir araya geldi; Suriye, Türklerin baştan aşağı yok oluşunu kendisi gördü; Arabistan'da İbn Reşid'in artık Kral Hüseyin'in maaşlı bir tebası iken, İbn Suud'un emirlerimize sessizce itaat etmesi önemsiz değil. Asir'deki durum tartışılıyor. Yemen'de Türk Vali, garnizonun tahliyesi için İmam ile görüşüyor. Önümüzdeki birkaç ay boyunca Arabistan'ın siyasi durumu ve işgal altındaki topraklarda benimsenen istihbarat sistemi, Bülten'in herhangi bir yararlı*

amaca hizmet etmeye devam edip edemeyeceğini belirleyecektir” (Arab Bulletin, No. 107, 06 December 1918).

1919'da I. Dünya Savaşı sona ermiş, gözler Avrupalı diplomatların barışı kendi hesaplarına tesis etme mücadelesine şahit olmaktaydı. Orta Doğu'da dengeler değişirken Arap Bülteni'ni oluşturan bu yeni cephenin arkasında yeniden oluşturmak için, gerçekte sadece Bülten'in feshedildiğine meraklı gözleri ikna edebilmek için yeni bir isim önerildi. *Middle-Eastern Bulletin*, *Political Notes on the Middle-East* ve *Middle-East Gazette* gibi isimler üzerinde duruldu. Sonuçta *Notes on the Middle-East* üzerinde anlaşıldı (Westrate, 1992: 105).

Arap Bülteni, “*Notes on the Middle East*” ismiyle sadece dört sayı yayımlanmıştır. 7 Aralık 1919 tarihli birinci sayısı, Garland'ın direktörlüğünde çıkarılmış ve diğer üç sayının direktörlüğünü yeniden Arap Bürosu başkanı olan Kinahan Cornwallis üstlenmiştir. Bu isimle yayınlanan ikinci sayı 30 Ocak 1920, üçüncü sayı 1 Nisan 1920, dördüncü sayı ise 5 Haziran 1920 tarihlidir. Baskı yeri Sharia Lazoghli, Kahire olarak belirtilmiştir (The Qatar Digital Library: Arab Bulletin 2).

Sonuç

1916'da Şerif İsyanı başladığında, istihbarat Britanya'nın kaynaklarının etkin bir şekilde zafer peşinde koşmasına yardımcı olacaktı. Ortadoğu'daki politikalarının savaş çabalarına ve savaş sonrası anlaşmaya yardımcı olacak şekilde uyumlu hale getirilmesi gerektiğine karar verdikten sonra, savaşın ikinci yarısında bunun uygulanmasını denetlemek için bir istihbarat bürosu yaratan İngilizler, bunun avantajlarını kullanmaya başladılar. 1918 yılı sonuna gelindiğinde ise Orta Doğu'daki Arap coğrafyasında Kudüs'ün (11 Aralık 1917) ardından Şam'ın düşüşü (1 Ekim 1918) İngiltere'nin bölgedeki savaş sonrası kazanımlarını garantilediğinin de bir nevi göstergesi olacaktı. Ortadoğu dengelerinin sağlanmasında önemli bir figür olan Arap Bürosu, resmi olarak 19 Şubat 1920'de sona ermiş olsa da, Arap Bülteni son baskısını 30 Ağustos 1919 tarihinde, devamı olan “*Notes on the Middle East*” ismiyle ise 5 Haziran 1920 tarihinde yapmıştır.

Bülten'in geniş kapsamına karşılık Hogarth'ın belirttiği gibi varoluşunun birinci önceliği, "Hicaz ve Arap İsyanı alanı" olacaktır. Arap Bürosu istihbarat uzmanlarının isyanın başlaması, gelişimi üzerinde baş rolü oynadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. İsyancı bedevilerin ve Şerif kuvvetlerinin arasında ilk elden bölgeden sıcak gelişmeleri aktarmışlardır. Arap Bülteni ikinci olarak, yetkili olduğu bölgedeki siyasi meseleler hakkında yetkin yorum ve yargılarda bulunma çabasında olmuştur. Büro'ya bağlı olsun ya da olmasın bölgedeki istihbarat uzmanlarının bültendeki makale ve raporları, alınan istihbaratın içinde veya "Arap Bürosu notu" şeklinde sonunda yer alan değerlendirmeleri bunun göstergesidir. Üçüncü olarak da Arabistan haritaları, Arap tarihine yönelik makale örnekleri, Araplar ve Arapça konuşulan coğrafya hakkındaki tüm verileri toplama ve kaydetme hedefine yönelik çalışıldığının da göstergesidir.

Arap Bülteni, genellikle sahadaki istihbarat uzmanlarından alınan haberler ile oluşturulmuştur. Arap Bürosu istihbarat uzmanları Arap aşiretlerinin künyelerini, zafiyetlerini listelediler. Askeri, siyasi ve yerel casuslar vasıtasıyla geniş ölçekli veriler toplayarak İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve askeri politikalarının alt yapısını oluşturmuşlardır. Bülten, Londra ve Orta Doğu'daki ilgili askeri ve siyasi personele ve ayrıca Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz bölgesindeki diğer diplomatik görevlilere gönderildi. Arap Bülten'in resmi olmayan okuyucu kitlesi çok daha genişti ve bu sayı neredeyse anında önemli ölçüde arttı. Ancak kısa süre sonra hangi departmana dağıtılacağı sorun haline geldi. Bu durum, Arap Bülteni'nin Orta Doğu siyasetinin belirlenmesinde oynadığı rolü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Arap Bülteni'nin varlığı müttefik devletlerden Fransız ve İtalyanlar tarafından keşfedilmişse de onun hakkında İttifak devletleri kaynaklarında herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bu bilgi bile İngiliz istihbaratının gizliliği koruma adına bir başarısı kabul edilebilir.

Bülten'in İngiltere'nin Orta Doğu'daki özellikle Fransızlara ve Siyonistlere yönelik politikalarla yüzleşen en geniş çağdaş sorunlardan kaçındığı iddiası ise gerçeği yansıtmamaktadır. Birincisi, Bülten istihbarat elemanları tarafından çıkarılmaktadır. İkinci olarak Sykes-Picot görüşmeleri ve McMahon yazışmalarından geç bir zamanda haberdar olan Arap Bürosu'nun Bülten'de müttefiklere dair hassas konuları

ele almasını beklemek bir nevi abesle iştiğal etmek olacaktır. Büro'da Fransız karşıtı bir hava hâkim olsa bile iki devletin müttefik ve ortak menfaatlerinin olduğu unutulmamalıdır. Her ne kadar Büro, faaliyetleri ve raporlarıyla İngiliz politika kurucularını yönlendirmiş ve etkilemiş olsa da bu Arap Bürosu ve gizli yayın organı Bülten'in Arap meselelerine daha fazla ağırlık verdiği mevcut gerçeğini de değiştirmemektedir.

Arap Bürosu, istihbarat ve araştırma verilerinin düzenlenmesi ve harmanlanmasına ek olarak, Müttefik devletler propagandasının uyumu ve dağıtımı ile uğraştı. Arap Bürosu tarafından al-Haқиqа (Hakikat) ve El Kawkab gibi resmi propaganda yayınları üretildi ve dağıtıldı. Bülten'de *Mokattam*, *Reuter*, *El-Ahram* gibi gazetelerden Şerif isyanını destekleyen propaganda yazılarına da yer verilmiştir. Müslüman dünyasından Arabistan'daki gelişmelere verilen tepki de Bülten'de dikkatle izlenmiş, Şerif isyanı hakkında Müslüman kamuoyunun nabzı tutulmuştur. Bülten'de Arabistan'daki Türk taraftarı ya da Türk karşıtı olan kabile ve liderleri büro tarafından gruplandırılmıştır.

Arap Bülteni'nde, Arap-Ermeni-Yahudi birlikteliğini sağlayarak Osmanlı'yı bölgede zayıflatmak ve İngiliz politikasını daha işler kılmak; Şerif Hüseyin ve oğullarının aracılığıyla İngiltere'nin Arabistan coğrafyasındaki konumunu güçlendirme, diğer Arap şeyh ve liderleri ile iyi ilişkileri devam ettirme; Türk Hilafeti'ne karşılık Arap Hilafeti'nin kurulması; Arap milliyetçiliğini güçlendirme; Yakın Doğu'daki kadim Hıristiyan unsurları destekleme ve Osmanlı cihadını etkisiz hale getirmek gibi Arap Bürosu'nun görüş ve kaygılarını izlemek de mümkündür.

Türk cihadı ve Alman zaferi adına yapılan propagandaya karşılık Arap Bülteni vasıtasıyla İngiliz istihbaratı da karşı propaganda faaliyetleri yürüttü. Öyle ki İngilizlerin Orta Doğu'daki Türk propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin engellenmesinde başarı sağladığı söylenebilir. Büro, bölgedeki Alman ve Türk istihbarat uzmanlarının faaliyetleri hakkındaki istihbarat raporlar haline getirmiş ve bunların bir kısmı da Arap Bülteni'nde yayınlanmıştır. Almanların "Stotzingen Misyonu", Teşkilat-ı Mahsusa'nın "İpek Mendil Harekâtı" girişimine dair istihbarat ve bu misyonların ifşa edilerek başarısız kılınması İngiliz istihbarat teşkilatının Türk ve Alman

istihbaratı karşısında bölgedeki etkili konumunu ortaya koymaktadır. Neticede denilebilir ki Bülten, Orta Doğu tarihinin aydınlatılmasında önemli bir referans kaynağı olarak mevcudiyetini korumaktadır.

Kaynakça

- F. O. 882/2/1 - ARB/15/3 “Founding and Duties of the Arab Bureau”.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 1, 6 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 2, 12 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 3, 14 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 4, 16 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 5, 18 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 6, 23 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 7, 30 June 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 9, 09 July 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 10, 14 July 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 11, 17 July 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 12, 19 July 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 13, 01 August 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 15, 10 August 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 16, 18 August 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 19, 9 September 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 20, 14 September 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 22, 19 September 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 23, 26 September 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 25, 07 October 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 26, 16 October 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 29, 08 November 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 31, 18 November 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 34, 11 December 1916.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 37, 04 January 1917
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 38, 12 January 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 39, 19 January 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 40, 29 January 1917.

- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 44, 12 March 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 45, 23 March 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 48, 21 April 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 49, 30 April 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 50, 13 May 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 51, 23 May 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 60, 20 August 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 71, 27 November 1917.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 82, 17 March 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 89, 14 May 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 91, 04 June 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 92, 11 June 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 93, 18 June 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 100, 20 August 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 107, 06 December 1918.
- F. O. 882/25-28 - *Arab Bulletin*, No. 113, 17 July 1919.
- IOR/L/PS/10/576.
- Bell, Gertrude Lowthian, (1940). *The Arab war, confidential information for general headquarters from Gertrude Bell, being despatches reprinted from the secret "Arab Bulletin"*, London: The Golden Cockerel Press.
- Çabuk, Mustafa, (2019). İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920). *Belgi Dergisi*, 2 (17), 1130-1147.
- Hamm, Geoffrey, (2012). British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire (1898-1918). *Unpublished PhD Thesis*. University of Toronto.
- Kedourie, Elie, (1976). *In the Anglo-Arab Labyrinth*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Koloğlu, Orhan, (2018). *Lawrence Efsanesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Köse, İsmail, (2014). Almanya'nın Stotzingen Misyonu: İngiltere ile Almanya'nın Arap Yarımadası ve Afrika'daki Mücadelesi. *Tarih Bilinci*, 29, 65-71.
- Mohs, Polly A., (2008). *Military Intelligence and the Arab Revolt*. Oxon: Routledge.
- Notes on the Middle East*, No. 1 - 4. [The Qatar Digital Library]
- Öke, Mim Kemal, M. Lütfullah Karaman, Emir Turam, Mithat Baydur, Orhan Koloğlu, (1995). *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Polat, Ü. Gülsüm, (2010). Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVI / 76, 97-131.

Westrate, Bruce, (1992). *The Arab Bureau – British Policy in the Middle East 1916-1920*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Yılmaz, Sait, (2017). *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*. Ankara: Kripto Basım.

Extended Abstract

This study is an examination of the Arab Bulletin / Arab Bulletin, the secret publication of the Arab Bureau, one of the overseas (MI6) branches of British intelligence during World War I. When World War II began in 1914, British policy in the Middle East was not in a coordinate state. Needing an effective method of struggle against the Ottoman jihad announced in 1915, London established the Arab Bureau as an advisory body based in Cairo. The Bureau became the central repository for most of the intelligence gathered before 1914. The Arab Bureau was established by Britain as a branch of the Intelligence Service of the British High Commission in Egypt to keep the balance in the Middle East during the war and operated between 1916-20.

The Bulletin, which was sent to the relevant military and political personnel, included intelligence reports in the Near East, the Middle East and North Africa, especially in Arabia, tribal, topography and biography studies, academic papers on personalities or regional issues, translations from foreign newspapers and the editor's comments. The Arab Bulletin carried all the impressions and concerns of the Arab Bureau and consisted mainly of reports and news from intelligence experts in the region. Counter-propaganda activities were also carried out in favor of England through the Bulletin. Although the disclosure of the Bulletin by the allies is debatable, its contribution to historians in understanding the developments in the Middle East, especially in Arabia, is indisputable.

Beyond being an intelligence and propaganda organ, the Arab Bureau has taken part in collecting, creating and disseminating historical, geographical, economic, political, topographic and epistemological data about the region besides directing and intervening in military operations and British policy in the Middle East. By using the expression "museum of current knowledge" for the bureau, George Lloyd also defined the role it should adopt.

After 1914, the British Foreign and War Department focused much more narrowly on intelligence work. As a result, with the establishment of the Arab Bureau under the authority of the Ministry of Foreign Affairs in 1916, a large number of materials including

the regularly published Arab Bulletins were produced. War Department materials were also made more specific, creating daily and monthly intelligence summaries and reports. Authorities in Cairo and London created new maps, compiled route reports and published a series of handbooks for distribution. The Hijaz, Yemen and Asir Handbooks were compiled and distributed by the Arab Bureau under the name "Arabian Handbooks". With these handbooks, it was possible to learn more about the tribes and to compile a description of the known routes of caravan trade that were not seen even by European travelers. Another activity of the Bureau was to update existing maps, especially in Arabian geography, and to produce new ones. Some of these maps were published in the Bulletin and appear to have been over-utilized during the war.

Founded in May 1916, The Arab Bulletin consisted of news from all kinds of intelligence experts in the region. It was the Arab Bureau's secret intelligence publication and a secret weekly Middle East policy magazine. Although the Arab Bulletin was published once a week under the authority of the Ministry of Foreign Affairs by the General Staff, it was published several times during a month depending on the pace of events. Many issues were published in every two days. On the other hand, the last issues were published once a month or every two months.

The Arab Bulletin, the "secret" regular news summary of the Arab Bureau, was first published on 6 June 1916 and the last edition on 30 August 1919. The first and ninth issues of the Arab Bulletin consisting of 114 issues are published by T.E. Lawrence's directorship. The numbers between the second and sixteenth issues of the Bulletin are generally D.G. Under Hogarth, all numbers between the seventeenth and one hundred and eleventh issues were published under the direction of Kinahan Cornwallis. The one hundred and twelfth issue was published under the direction of C.A.G Mackintosh, and the one hundred and thirteenth issue was published under the direction of H. Garland.

The priority of the Bulletin, which Hogarth also stated, will be the "Hijaz and Arab Revolt area". The beginning of the Sheriff's revolt is described in the 5th issue of the Bulletin and it presents the demand for cooperation of the opposite side - unlike the Sherif family. The Bulletin also included propaganda articles supporting the Sharif rebellion from newspapers such as Mokattam, Reuter and Al-Ahram. The Sharif revolt was reflected as a total struggle for independence. The British administration wanted to ensure that the support of the British administration continued by giving the impression that the Sharif revolt broke

the Muslim world. The reaction of the Muslim world to the developments in Arabia was also carefully monitored in the Bulletin, and the pulse of the Muslim public presented the Sharif rebellion. In the Bulletin, the pro-Turkish or anti-Turkish tribes and their leaders in Arabia are grouped by the bureau. On the other hand, it is possible to find intelligence even about Arab immigrants in the USA whose number is about 300 thousand.

The Arab Bulletin consisted mainly of news from all kinds of intelligence experts in the region. Contributors often came from the bureau, but to maintain confidentiality, the each source of intelligence was not disclosed. The article titled "The Foundations of Administration in Turkish Arabia" is the first signed manuscript of the bureau staff [G.L.B. (signed by Bell)]. Some of the articles and intelligence reports in the Bulletin are as follows: T.E. Lawrence "Sheriff Hussein's religious views", "Twenty-Seven Articles"; G. Bell "Ishmael Bey from the Milli Tribe"; Robert W. Graves "Turkish borrowing and the cost of war"; Lieutenant Colonel Wilson "The Pilgrimage 1917"; D. Hogarth "Pan-Turan and the Arabs"; H.St.J.B. Philby "Journey in Arabia"; Kinahan Cornwallis "Zionists and Syrians in Egypt"; History C.A. The series of articles titled "Caliphate" in Nallino's work present remarkable examples.

Some of those reporting to the Bulletin are Captain L. Royle of the RAF; Major Joyce of the Hejaz; Syria report by Pere J. Jaussen; About Museiyib, Karbala, Najaf, Hillah Captain H.W. Young's report; "The Signs of Being an Imam" by Lieutenant G. Wyman Bury; In Aden, Lieutenant Colonel H.F. Jacob; G. Bell in Basra; Colonel Wilson in the Hejaz; Major Garland; Captain Macindoe; Major Cornwallis; Captain Philby in Jeddah... The most detailed reports are given by Lawrence. Intelligence about the Mesopotamian region was mostly provided by Gertrude Bell and Sir Percy Cox from Basra, the documents were collected in Cairo and used for propaganda purposes. In particular, it is seen that the tensions between tribes, Sunni-Shiite Muslims, issues between local people and Turkish administrators are emphasized.

It is possible to monitor the economic situation and the conditions of the Jews in Palestine and Syria in the Bulletin. The author of the articles on these subjects is thought to be the famous agricultural expert Aaron Aaronson, one of the founders of the secret Jewish organization NILI. Intensive intelligence was also provided about the notables and opponents of the Union and Progress Party.

Office staff played an important role in leading and accompanying the raids on railway and telegraph lines. It is seen in the Bulletin that these raids were reported in detail by the Arab Bureau members Colonel Newcombe, Major Garland, Major Joyce, Major Davenport, and Captain Lawrence.

An index is possibly published by the Bureau at the end of each year for the Bulletin. D. G. As Hogarth stated, despite its shortcomings and sometimes going beyond its purpose, it has also been studied through an academic point of view to leave a valuable historical document for the future and to shed light on British politics.

As a secret intelligence publication, the bulletin carried all the impressions, concerns, opinions and suggestions of the Arab Bureau. In other words, the Arab Bulletin, the secret official summary of Near Eastern developments, was the most direct way for the Arab Bureau to share its opinion in the highest political circles.

Sir Mark Sykes, an influential figure in the founding of the Bureau, D. G. Hogart, the Bureau's mentor, influential members R. Storrs, T.E. Lawrence, G. Bell and others were influential on the decision-making processes in Cairo and London with their reports and views on developments in the Near East, especially in the Arabian Peninsula. One of the views expressed by Mark Sykes in his reports, the idea of "weakening the Ottoman Empire in the region by ensuring Arab-Armenian-Jewish unity and making British policy more functional" was fiercely defended by the Arab Bureau.

It is also possible to see the developments that support the anti-French and pro-Sharif Hussein attitude of the Arab Bureau. It is seen that the issue of the caliphate is intensely interesting and they are trying to create a new Arab Caliph. D. G. Hogart's article titled "The Next Caliphate" is evidence of this effort.

While the bureau mainly put Sharif Hussein at the center of Arabian politics, it kept its ties with other important tribal leaders, especially Ibn Saud, and was at the center of the developments. The connection with Ibn Saud was mostly provided by Captain Shakespear, G. Bell and J. Philby.

The Arab Bureau became the center of application of British policy in wide geography in a short time. It can be said that it has succeeded in preventing Turkish propaganda and intelligence activities in the Middle East. The Bureau has compiled piecemeal intelligence reports on the activities of German and Turkish intelligence experts in the region and some of them have been published in the Arab Bulletin.

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 287-316

Geliş Tarihi: 14.10.2021 Kabul Tarihi: 21.11.2021

Yayın: 2021 Yayın Tarihi: 30.11.2021

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.1009212>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

POSTMODERN SİYASAL EŞİTLİK SORUNU: KİMLİK-FARKLILIK İLİŞKİSİ VE DEMOKRATİK SİYASET

Cem KOTAN*

Öz

Makale postmodern dönemde kimlik-farklılık ilişkisi çerçevesinde belirlenen siyasi eşitlik sorununa odaklanmaktadır ve kimlik temelli farklılık taleplerinin postmodern dönemde yeni bir siyasi eşitlik sorunu olarak karşımıza çıktığı iddiasına dayanmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren kimlik olgusunun sosyal bilimlerde en merkezi kavramlardan birisi haline geldiği söylenebilir. Kimliğe yönelik bu ilgi şüphesiz postmodern olarak isimlendirilen tarihselliğin yarattığı bir dizi değişimle ilgilidir. Demokratik siyaset açısından söz konusu değişimin önemi, kimliğin politikleşerek bir eşitlik talebi haline gelmiş olmasıdır. Böylece kimlik temelli eşitlik talepleri, demokratik siyasetin yeniden gözden geçirilmesi sorununu da beraberinde getirmiştir. Çünkü kimliğin politikleşmesi aynı zamanda “farklılıklara” ilişkin vurgunun giderek artmasına sebep olmaktadır. “Farklılığın” giderek “kutsanması” ise bir arada yaşamın politik imkânlarını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda makale; tanınma, çokkültürlülük, müzakereci ve radikal demokrasi tartışmaları ekseninde hem eşitlik taleplerinin karşılanabileceği hem de toplumsal bütünlüğü koruyacak bir arada yaşama politikalarını demokratik siyaset açısından ele almaktadır. Çalışmanın yöntemi söz konusu tartışmalara dayalı eleştirel kaynak taraması yöntemidir. Makalede müzakereci demokrasi modelinin politik tasavvurları büyük oranda benimsenmiş; ahlak ve adalet kavramları da postmodern siyasi eşitlik taleplerinin karşılanması ve demokratik siyasetin geleceği açısından öne çıkarılmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, cemkotan75@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7765-7324> Sakarya, Türkiye.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Eşitlik, Kimlik, Demokrasi, Modernite, Postmodernite.

Postmodern Political Equality Problem: Identity-Difference Relationship and Democratic Politics

Abstract

This paper focuses on the problem of political equality in the postmodern period and claims that identity-based difference demands emerged as a new political equality problem in the postmodern period. The importance of this change in democratic politics is that identity has become a demand for equality by politicizing it. Thus, identity-based demands for equality brought the problem of revising democratic politics and the politicization of identity also causes the emphasis on “differences” to increase gradually. The increasing blessing of “difference” makes living together problematic. In this context, this paper centers the debates on recognition, multiculturalism, deliberative and radical democracy. Thus, it discusses the policies of coexistence, which can both meet the demands for equality and protect social integrity in terms of democratic politics. The method of critical literature review in the study is based on the discussions in question. The political conceptions of the deliberative democracy model are largely adopted in the paper. The concepts of morality and justice have also been remarked in terms of meeting the demands of postmodern political equality and the future of democratic politics.

Keywords: Political Equality, Identity, Democracy, Modernity, Postmodernity.

Giriş

Geleneksel dönemin hiyerarşik toplumsal yapısından farklı olarak modern toplumsallık, her bireye toplumsal yaşam içinde biricik ve özel bir statü sağlamıştır. Böylece her birey, diğer bireyler karşısında hukuki ve siyasal olarak eşit kabul edilmiştir. Eşitlik kavramının bu bağlamda iki açıdan önemli olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak eşitlik, doğuştan kazanılan bir hak olması dolayısıyla insani varoluşun merkezi anlamına atıf yapar. Bunun anlamı, bütün insanların hiçbir ayrıma maruz kalmadan sadece “insan” olmaları dolayısıyla diğer insanlarla eşit muamele görme hakkını elde etmiş olmalarıdır. İkincisi, eşitliğin daha ziyade politik

içerikleriyle ilgilidir. Modern siyasallıkta herkesin oyu bir sayılır. Yani bireyler, eşit siyasal aktörler olarak kabul edilir ve kolektif karar alma süreçlerinde her birine eşit saygınlık gösterilir.

Bugün siyaseten herkesin eşit sayılmasını aksini düşünmeden kabul ediyor olsak da siyasal eşitliğe ilişkin kazanımlar, uzun yıllar süren demokratik mücadelelerin ürünüdür. En temel siyasal eşitlik haklarından birisi olan genel oy hakkı, henüz erken sayılabilecek bir zaman dilimine kadar genele teşmil edilmemiş, bugün demokratik olarak kabul edilen birçok ülkede, nüfusun büyük bir çoğunluğu bu haktan mahrum bırakılmıştı. Eşitlik haklarının genişlemesiyle demokratik siyaset de gittikçe yerleşmiş ve kurumsallaşmıştır. Çünkü halk iradesine dayanan bir siyasal sistem olarak demokrasinin varlığı ve meşruluğu, eşit siyasal aktörlere ve bu aktörlerin siyasal hayata eşit şartlarda katılımına dayanır. Dolayısıyla eşitliğin olmadığı bir toplumsallıkta ne siyasal bir aktör olarak bireyden ne de demokratik siyasetten bahsedemeyiz.

Her ne kadar demokrasi ile eşitlik arasında yakın bir ilişki olsa da hiçbir demokratik sistemin, siyasal aktörlere tamamen eşit şartları sağlandığını ve mutlak bir eşitlik anlayışını mümkün kıldığını söyleyemeyiz. Çünkü bütün insanların eşit siyasal kaynaklara, yeteneklere, zamana, eğitime, servete vb. sahip olmadığını biliyoruz. Şimdi ve gelecekte mutlak bir eşitlikten bahsetmek akla yatkın görünmüyor. Bu anlamda mutlak siyasal eşitliğin ancak bir “ideal” olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz bu durum eşitlik taleplerinin göz ardı edileceği anlamına gelmez. O halde demokratik siyasetin derinleştirilmesinin ancak eşitliğin önündeki engellerin kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini söyleyebiliriz. Bu yanıyla demokrasi ve eşitlik arasındaki temel ilişkinin bu çalışmanın ana sorunsallarından birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Son yıllarda demokrasi özelinde yürütülen tartışmaların (örneğin müzakereci demokrasi ve radikal demokrasi) da bir yönüyle eşitlik sorununa dayandıkları söylenebilir. Her iki demokrasi anlayışı da politik aktörlerin kamusal alandaki eşitlik sorunuyla ilgilenmektedir. Bu bağlamda müzakereci demokrasi

anlayışı açısından siyasal eşitlik sorunu, rasyonel bir uzlaşma amacıyla müzakere/iletişim imkânlarının önündeki engellerin mümkün olduğunca kaldırılması ile ilgiliyken radikal demokrasi açısından söz konusu sorun; bütün toplumsal aktörlerin ve kimliklerin herhangi bir üstünlük iddiasında bulunmadan ve ortak bir karara ulaşma zorunluluğu olmadan kamusal alandaki tartışma sürecinin içine katılması ve tartışmayı sürdürmesi durumuyla ilgilidir.

Demokrasi tartışmalarından başka ancak demokrasi ve eşitlik sorunuyla doğrudan ilgili olarak tanınma ve çokkültürlülük tartışmalarının da bu bağlamda önemli olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda Charles Taylor, Axel Honneth, Will Kymlicka, Bhikhu Parekh ve Tariq Modood gibi düşünürler ekseninde ele aldığımız tartışmalarda da görüleceği üzere tanınma ve çokkültürlülük, her şeyden önce eşitlikçi bir toplumsal durumu ifade eder. Buna göre her bireyin ve toplumsal grubun politik ortamda eşit olması ve eşit saygıyı hak etmesi demokratik politik ortamın en önemli özelliklerinden birisi olarak kabul edilir. Bunda başka tanınma ve çokkültürlülük, kimlik-farklılık tartışmaları bağlamında ele alındığında ise bütün bireylerin ve/veya toplumsal grupların politik ortamda kendilerine ilişkin olarak benimsedikleri kimliklerinin ve/veya farklılık taleplerinin eşit saygıyı hak etmesi ve “ötekilerce” kabul edilmesi ve hukuken garanti altına alınması anlamına gelir.

Makale, bu tartışmalar ekseninde siyasal eşitlik sorununu, kimlik merkezli “farklılık” talepleriyle ilişkilendirerek ele almaktadır. Ayrıca söz konusu farklılık taleplerini postmodern toplum ve siyaset düşüncesine özgü, “yeniden formüle edilmiş” eşitlik talepleri olarak kabul etmektedir. Postmodern düşünce, modernitenin rasyonel temelli toplum ve siyaset düşüncesini belli bağlamlarda eleştirir. Söz konusu eleştiriler daha ziyade moderniteye özgü rasyonel temelli evrenselci bakış açısına odaklanır. Bu evrenselci bakış açısına içkin “genel” anlamlar yapı-sökümüne uğratarak farka-farklılıklara alan açılır. Böylece postmodern siyaset düşüncesi, modern tarihsellik içinde -üst anlatılarla- belirlenen ve büyük oranda farklılıkları örten bireysel ve toplumsal kimlikleri sorunsallaştırır. Bu

bağlamda kimlik temelli farklılık talepleri, aynı zamanda postmodern siyasetin eşitlik talepleri haline gelir.

Kimlik merkezli söz konusu talepleri karşılamaya yönelik etik ve politik bir teorinin dört başı mamur bir şekilde inşa edildiğini söyleyemeyiz. Müzakereci demokrasi, radikal demokrasi, tanınma ve çokkültürlülük tartışmalarının da bu anlamda söz konusu soruna ilişkin kesin bir çözüm önerisi sunduklarını ifade edemeyiz. Sosyal gerçekliğin sürekli değişen doğası göz önünde bulundurulduğunda böyle bir teoriye gerek olup olmadığı da yine ayrıca tartışma konusudur. Ancak yine de kimlik-farklılık ilişkisi çerçevesinde şekillenen eşitlik talepleri, demokratik siyasetin yeniden gözden geçirilmesi sorununu da beraberinde getirmiştir. Çünkü farklı kimlik talepleriyle birlikte demokratik siyaset, hem bu taleplerin sahiplerini dışlamadan eşit siyasal özneler olarak kabul etmek durumundadır hem de çeşitli farklılık taleplerinin yaratacağı bir arada yaşama sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu bağlamda bize göre söz konusu sorunların siyasal düzlemde dile getirilmesi ve müzakere edilmesi, bir arada yaşamanın mümkün imkânlarının belirlenmesi ve demokrasinin işlerliği için en makul teklif olarak görülmektedir. Bu nedenle makalede, radikal demokrasinin farklılıklara sürekli vurgu yapan ve kamusal alanda herhangi bir uzlaşma zeminine imkân tanımayan politik tasavvurundan ziyade müzakereci demokrasi modelinin müzakereye/iletişime dayanan ve rasyonel bir uzlaşma zeminini önemseyen politik tasavvurunun büyük oranda benimsendiğini söyleyebiliriz.

Makalede özellikle vurgulanmak istenen hususlardan bir diğeri ise farklılık taleplerinin yaratabileceği olumsuz durumlardır. Çünkü her ne kadar kimlik politikaları, hemen bütün toplumlarda kimlikleri dolayısıyla bir takım dezavantajlı durumlara maruz kalan kişi ve grupların taleplerinin karşılanmasına imkân tanıyan özgürlük ve eşitlik politikalarını gündeme getirirse de aynı zamanda farklılıklara yönelik aşırı vurgu, “ötekileştirici” ve “kimlikçi” bir söylemi de beraberinde getirme riskini taşımaktadır. Böylece bize göre postmodern dönemde demokratik siyaset için temel sorun; hem farklılıkların kabul edilmesi hem de farklılıklarla bir arada

yaşamının imkânlarının neler olabileceğinin belirlenmesidir. Bu bağlamda makalede, “ben” ve “öteki” ilişkisinin ahlaki temeline vurgu yapılarak, “ötekinin” haklarına gösterilen özenin ahlaki bir davranış olduğu vurgulanmış böylece ahlak, farklılıkların bir arada yaşayabildiği bir siyasi ortamın kurucu öğelerinden birisi olarak öne çıkarılmıştır. Bundan başka siyasal eşitlik taleplerinin bir insani hak olarak kabul edilmesi gerekliliği de doğrudan özgürlük ve adalet kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

1. Modern Siyaset ve Siyasal Eşitlik

Eşitlik kavramının modern siyasi düşüncenin en önemli kavramlarından birisi olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu kavramın “modernliği”, klasik siyaset düşüncesi ile modern siyaset düşüncesi arasındaki farkla doğrudan ilgilidir. Klasik siyaset düşüncesi, insanların doğuştan eşitsizliklerini kabul ederken, modern siyaset düşüncesi bu görüşün aksine insanların doğuştan eşit olduklarını kabul eder (Urhan, 2016: 109). Aydınlanma düşünürleri, eşitlik kavramının “kapsamı” açısından her ne kadar birbirleriyle uyuşmasalar da eşitliği, doğuştan kazanılan toplumsal ve siyasal bir değer/hak olarak ele almışlardır. Eşitlik anlayışının aydınlanma düşüncesindeki merkezi yeri, aslında modern dönemle birlikte değişen insan algısıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü modernlik, akıl sahibi bir varlık olarak insanın kendisinin üstünde bir otoritenin olamayacağı yani insanın “dışsal otoriteler karşısında” özerk bir varlık olduğu anlayışını, dahası bireyin bu özerklik talebini dile getirmesi gerekliliğini öne çıkarır. Böylece modern birey/insan geleneksel kurumların kendisini sınırlandırıcı bağlarından kurtulmuş, bir anlamda “özgürleşmiştir”. Bütün bu sınırlamalardan bağımsız kalan ve elinden alınamaz doğal haklarla donatılan birey, modern liberal dünya görüşünün ve modern hümanizmin de çekirdeği haline gelmiştir (Küçük, 2018: 36-37). Söz konusu bu yeni insan anlayışı ile modern toplum da özgür ve eşit bireylerden oluşan bir birliktelik olarak idealleştirilmiştir. Tanrı merkezli geleneksel hakikat anlayışının hilafına, aydınlanmanın insan merkezli yeni ontolojisi, doğal olarak bütün sosyo-kültürel yapıyı dönüştürücü bir etkiye sahipti. Zaten kabaca on

yedinci yüz yıldan beri süregelen bütün toplumsal-siyasal değişimler de temelde bu yeni hakikat anlayışının etkisiyle şekillenmiştir.

Söz konusu değişimin siyaset kurumu özelindeki en belirgin etkisinin, iktidarın belirlenmesi ve meşruluğu ile ilgili olduğu söylenebilir. Klasik dönemde siyasal sistem, bu döneme özgü eşitsizlik anlayışının mantığı içinde iktidarın yukarıdan aşağıya uygulandığı tanrısal/kutsal bir yapıyken, modernleşmeyle birlikte siyasal sistem yukarıda da ifade ettiğimiz gibi insan merkezli bir anlayışla uyumlu bir şekilde, iktidarın aşağıdan yukarıya doğru belirlendiği bir yapı haline doğru evirilmiştir. Zaten tarihsel sürece baktığımızda da İlk ve Orta çağlar boyunca “eşitsizlik” anlayışına uygun olarak monarşi ve aristokrasi gibi hiyerarşik siyasi yapıların hâkim olduğunu, modern çağla beraber ise eşitlik anlayışına uygun olarak siyasal sistemin de demokratikleşmeye doğru evirildiğini görüyoruz (Urhan, 2016: 110). Böylece modern çağla birlikte geleneksel siyasi kurumlar yerlerini modern siyasi kurumlara bırakmış, bireyler elde ettikleri yeni hukuki hak ve kazanımlarla siyasal hayatın merkezi aktörü haline gelmiştir. Kısaca demokratikleşme olarak adlandırılan bu siyasal modernleşme sürecinin yukarıda ifade ettiğimiz insan merkezli hakikat anlayışıyla doğrudan ilgisi vardır. Çünkü artık siyaset ve daha dar anlamıyla iktidar, “kutsallığını” gittikçe kaybetmiş bir insan edimi olarak kabul edilmiştir. Siyasetin bu “laik” içeriği, bireyi siyasetin belirlenmesinde karar verici bir politik aktör haline getirdiği gibi tek tek bireylerden meydana gelen ve kolektif bir irade olan halk iradesini de siyasetin meşru temeli haline getirmiştir.

Demokratik siyasetin meşruluğunu halk iradesiyle kazanması ve halkın özgür ve eşit bireylerden oluşan bir birlik olarak ele alınması, aydınlanma düşüncesinin ideal toplum ve siyaset düşüncesiydi. Modernleşme tecrübesinin en azından siyasal düzlemde, bugün dahi bu özgürlük ve eşitlik idealini taşıdığını söyleyebiliriz. Bu ilişki temelde insanların her birinin eşit içsel değerlere sahip olduğuna ve her bir yetişkin insanın, bu anlamda siyasal otoriteyi belirlemede eşit sayılmaları anlayışına dayanır (Dahl, 2006: 4). Bu bağlamda modern siyasal sistem, ancak bireyler arasında sağladığı siyasi eşitlik ile demokratik ve meşru bir sistem

olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla hangi siyasi düşünce yelpazesinde olursa olsun hemen bütün düşünürlerin eşitlik konusunda hemfikir olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bugün eşitlik konusundaki mücadele bu ilkenin kabul edilip edilmemesi ile ilgili değil, “eşitliğin nerede, nasıl ve kime uygulanması gerektiği konusundaki farklı görüşler arasındadır” (Heywood, 2017: 349).

2. Bir İdeal Olarak Siyasal Eşitlik ve Demokratik Siyaset

Eşitliğin nerede, nasıl ve kime uygulanacağı tartışması da aslında sadece bugünün tartışması değildir. Bir kere eşitlik bir toplumsal ve siyasal değer olarak ortaya çıktıktan sonra bu tartışma sürekli gündemde kalmıştır ve bugün de devam etmektedir. Erken modern düşünürler için eşitlik önemli bir değer olmakla birlikte hiçbir zaman fırsat eşitliği yahut servet ve statü eşitliği ile ilgili olmamıştır. Bu düşünürlerin büyük bir çoğunluğu insanların eşit yaratıldığı düşüncesini benimsemiştirler ancak mülkiyet sahipliğiyle oy verme hakkının kazanılması yani oy hakkının sadece mülkiyet sahipleriyle sınırlı tutulmasında ve tüm kadınların “insan” kategorisinin dışında tutulmasında da bir çelişki görmemişlerdir (Heywood, 2017: 351). Liberal düşüncenin önemli temsilcilerinden birisi olan Locke’un düşünceleri bu anlamda önemli bir örnektir. Çünkü Locke, her ne kadar “tüm insanların” eşit olduğu düşüncesini benimsese de bu “insanların” kapsamı her zaman sınırlı olmuştur; mülk sahibi özgür erkekler. Böylece Locke sömürgeciliğe ve köleliğe yönelik meşrulaştırıcı argümanları savunduğu gibi sermaye merkezli üretime dayanan kapitalist sistemi yani “işçinin emeğinin sermayedar tarafından kendi mülkiyetini genişletmek için kullanılmasını” da eşitlik düşüncesiyle çelişir şekilde savunmuştur (Sunar, 2019: 40). Ancak kısaca şunu da belirtelim ki erken modern düşünürlerin hepsinin Locke gibi düşündüğünü söylemek zordur. “Radikal aydınlanmacılar” o dönem için daha ileri bir eşitlik düşüncesini, bütün insanlar arasında -rengine, cinsiyetine ve dinine bakılmaksızın- herhangi bir ayırım yapmadan savunmuşlardır. Herkesin kişisel çıkarlarına ve özelemlerine hukukun ve devletin eşit saygı göstermesini ileri sürmüşlerdir (Israel, 2018: 7-11).

Radikal aydınlanmacıları bir tarafa bırakırsak erken modern düşünürlerinin birçoğu eşitliği, toplumsal statü ve servet hiyerarşilerini göz ardı ederek ya da bunları çok da sorunsallaştırmadan “hukuk önünde eşitlik” olarak anlıyorlardı. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi, “insanlar özgür doğar, özgür yaşar ve eşit haklara sahip” demektir. Fakat bu bildirgelerdeki “insanlar” yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece “insan” kabul edilenlerdi. Çünkü bilindiği gibi birçok “demokratik” ülkede, yetişkin erkek nüfusun büyük bir kısmı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ve hatta yirminci yüzyıla kadar en temel siyasi hak olan oy hakkının dışında bırakılmıştır. Fransa ve Belçika’da, kadınlar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraya kadar ulusal seçimlerde oy kullanmadılar. İsviçre’de, kadınların 1971 yılına kadar oy kullanma hakkı garanti edilmedi. Amerika’da 1965 yılına kadar Afro-Amerikalılar oy hakkından mahrum kaldılar. (Dahl, 2006: 21). Yani siyasal eşitlik haklarının en temeli olan oy hakkı yirminci yüzyılın sonuna kadar genele teşmil edilmemişti. Kısaca eşitlik, modernleşme tecrübesinin uzun yılları boyunca “insan” kabul edilenler arasındaki eşitlik olarak yorumlanmıştı. Yıllarca da bu böyle kaldı, çünkü eşit yaratılmış “insanlar”ın tam olarak kim oldukları “demokratik mücadeleyle” belirlenmek zorundaydı. Söz gelimi Amerika’da doğal haklar ile zenci köleliği arasında bir uyumsuzluğun görülmemesi, insanların doğal hakları olup olmadığı değil, insan kategorisine kimlerin girip girmediği ile ilgiliydi (Barber, 1999: 506). Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra temel siyasi haklarda ciddi bir gelişme ve yayılmadan bahsedebiliyoruz. Liberal demokratik sistem, bu tarihten sonra üç tür eşitlik anlayışını öne çıkarmıştır; “eşit genel oy”, “sosyal eşitlik” ve “fırsat eşitliği”. Eşit genel oy, herhangi bir ayrıma gitmeden ve siyasi özgürlüğün bir tamamlayıcısı olarak herkese oy verme hakkının tanınmasını ifade etmektedir. Sosyal eşitlik, sınıf ve servet farklılıklarının önemli olmadığı ve statü ve saygınlıkta eşitliği ifade etmektedir. Fırsat eşitliği ise eşit fırsatları yani şahsi gelişme ve tamamlanmanın önündeki engellerin kaldırılmasını ve bu haktan tüm vatandaşların yararlandırılması anlayışını ifade eder (Sartori, 2014: 417 ve Heywood, 2017: 355).

Tarihsel olarak elde edilen bütün bu kazanımlar “eşitlik idealine” yaklaşmak için önemlidir. Özellikle eşit genel oy hakkının yetişkin insanlara aralarında herhangi bir fark gözetmeksizin tanınması, meşru demokratik sistemin kurumsallaşması ve istikrarı için önemli bir kazanım olmuştur. Ancak siyasal eşitlik hiçbir zaman oy verme hakkından da ibaret değildir. Siyasal eşitlik bir idealdir ve görüldüğü üzere tarihsel süreçte elde edilen kazanımlarla bu ideale yaklaşılmaya çalışılmaktadır. İdeale yaklaşmak diyoruz çünkü tam olarak insanlar arasında gerek siyasal gerek de sosyo-ekonomik bir eşitlikten bahsetmek zordur. Dolayısıyla, Urhan’ın da ifade ettiği gibi, her ne kadar hukuk önünde insanların birbirleriyle eşit konumda bulunmaları gerektiğinden söz edilebilse de siyasal ve toplumsal yapının birer üyesi olmaları söz konusu olduğunda, onların eşitliklerinden ziyade eşitsizliklerinden söz edilmesi daha akla uygun görünüyor (2016: 110). Bu anlamda eşitsizliğin doğal, eşitlik idealinin ise siyasal bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü insanların birbirlerine eşit olmaları doğdukları sosyo-kültürel ortam, aldıkları eğitim, servet vb. birçok sebepten ötürü mümkün görünmemektedir. Ancak bu farklılıkların ortaya çıkaracağı adaletsizlikleri ortadan kaldırmak en azından etkilerini azaltmak için de eşitlik ideali siyasal bir sorun/mesele olarak daima karşımızdadır. “Demokratik mücadelenin” de tam olarak bu bağlamda önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi eşitlik genel olarak bir toplum üyelerinin her birinin çıkarlarının eşit olarak göz önüne alınmasını ve buna bağlı olarak da o kişinin yararını ve çıkarını etkileyen kolektif ve bağlayıcı kararlar almaya katılım hakkına sahip olmasını gerektirir (Dahl, 1996: 646). Bu anlamıyla siyasi eşitliğin temel ilkesi toplumun kolektif kararlarının belirlenmesi sürecinde istenen amaçların elde edilmesi için “gerekli tüm araçların bireylere eşit olarak dağılması gerekliliğidir” (Dahl, 2006: 153). Ancak bu anlamda mutlak bir eşitliğin sağlanması birçok nedenden ötürü çok zordur. Dahl, söz konusu bu nedenleri genel olarak şu şekilde sıralar: 1. Herkesin eşit siyasi kaynaklara, becerilere ve teşviklere sahip olamaması, 2. İnsanların siyasetle ilgilenecek eşit zamana sahip olamamaları, 3. Siyasi sistemlerin hem geniş ülke coğrafyalarına yayılması hem de çok fazla nüfusa sahip olmaları dolayısıyla

insanların eşit derecede etki edemeyecekleri kadar büyümüş olması, 4. Piyasa ekonomilerinin yaygınlığı, 5. Demokratik olmayan uluslararası sistemlerin varlığı ve 6. Terör, savaş ve ekonomik krizler gibi ciddi krizlerin kaçınılmazlığı. (2006: 51).

Gerçekten de söz konusu nedenler, kendisini ilgilendiren kararların alınmasında bireyin etkisini büyük oranda azaltmakta, çoğu zaman birey bu kararların alınmasında hiçbir etkiye sahip olamamaktadır. Söz gelimi kendisinin yaşamını doğrudan etkileyecek bir savaş ilanının kararının verilmesinde bireyin çoğu zaman hiçbir etkisi yoktur. Birey sadece kendisi adına karar verenlerin aldığı kararların etkileriyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla karar verenlerle verilen kararın etkisine maruz kalan bireyler arasında, kararın alınmasına etki açısından herhangi bir eşitlikten bahsetmek mümkün değildir. Şüphesiz bu durum, günümüzde bir siyasal sistemde, bütün bireyleri etkileyecek kararların alınmasındaki karmaşık süreçlerle ve yukarıda Dahl'ın ifade ettiği birçok durumla ilgilidir. Yakın zamanda da söz konusu sorunların ortadan kaldırılacağını söylemek zor görünüyor. Dolayısıyla mutlak bir siyasi eşitlik durumuna ulaşılmışından bugün de ancak bir ideal olarak bahsedebileceğimizi söyleyebiliriz.

Siyasi eşitlik bağlamında yukarıda ifade ettiğimiz söz konusu sorunlar üzerinde düşünmek ve bu sorunların olumsuz etkilerini azaltmak demokratik siyasetin istikrarı ve kurumsallaşması için şüphesiz önemlidir. Ancak biz bu sorunlara özellikle 1960'lı yıllardan sonra gittikçe güçlenen yeni bir siyasi eşitlik talebini/sorununu eklemek istiyoruz; kimlik olgusu merkezinde şekillenen farklılıkların tanınması talebi/sorunu. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ilk olarak söz konusu sorun, postmodern döneme özgü bir siyasal eşitlik sorunu olarak ele alınacaktır.

3. Postmodern Siyasal Eşitlik Sorunu: Kimlik-Farklılık İlişkisi

Modern siyasi tecrübe, “ulusal birlik” anlayışına dayanır ve bireyler bu birliğin içinde eşit yurttaşlar olarak kabul edilir. Böylece modern toplum ve siyaset düşüncesi de rasyonel insan kabulünü merkeze alarak ulusal birlik temelli toplumsal

ve siyasal düzen anlayışını öne çıkarmıştır. Söz konusu bu düzen, insan aklına ve bilgisine dayandığı için aynı zamanda “evrensel bir geçerliliğe sahiptir ve evrensel tarihin kurgulanmasıyla da meşrulaştırılmıştır” (Küçük, 2018: 74). Bilindiği üzere, Batılı modernleşme tecrübesinin dünyadaki bütün toplumlar için geçerli, en azından geçerli olması gereken “evrensel” ilerleme-gelişme modeli olarak kabul edilmiş olması da bununla ilgilidir.

Modernitenin rasyonel temelli bu toplum ve siyaset düşüncesinin, postmodern düşünceyle birlikte önemli bir eleştiriye maruz kaldığını söyleyebiliriz. Lyotard’ın, moderniteden temelde “epistemolojik bir kopuş” olarak ele aldığı postmodernlik çok genel bir ifadeyle, tek bir gerçeklik anlayışını değil “çoğul hakikatleri” öne çıkarır (Lyotard, 2019). Böylece ne evrensel bir modernleşme tecrübesini ne de Batılı modernleşme tecrübesine içkin toplumsal düzen ve birlik anlayışlarını savunur. Postmodern düşünce rasyonalite, mantık ve akıl ölçütlerini sorgulayarak, bu ölçütlerle karakterize edilen aydınlanmacı hakikat anlayışını, “gerçekliğin çoğulluğu adına reddetmiştir” (Akça, 2005: 6). Postmodernizmde hakikat yoktur; “gelip geçicilik, parçalanma, süreksizlik ve kargaşa bütünüyle benimsenmiştir” (Harvey, 2019: 60).

Moderniteye yönelik söz konusu bu eleştirel yaklaşımın sanat, felsefe, sosyoloji ve siyaset gibi birçok alanda önemli etkileri olmuştur. Siyaset düşüncesi bağlamında postmodern söylemin en önemli etkisi, modernitenin rasyonel temelli toplumsal düzen ve ortak iyi kabulleriyle doğrudan ilgili, siyasi birlik ve düzen anlayışlarını çeşitli bağlamlarda sorunsallaştırmış olmasıdır. Postmodern siyaset düşüncesinde genel olarak, aydınlanmanın rasyonel temelli epistemolojisinin demokratik siyasi hayatın ortaya çıkmasında önemli bir etkisinin olduğu kabul edilmekle birlikte söz konusu bu perspektifin, “bugünün toplumlarının karakteristiği olan ve özcü olmayan bir perspektiften yaklaşılmayı talep eden yeni siyaset yapma biçimlerini anlamada engel teşkil ettiği düşüncesi hakimdir” (Mouffe, 2018: 334).

Postmodern siyasi düşünce modern tarihsellik içinde belirlenen bireysel ve toplumsal kimlik anlayışlarını da sorunsallaştırır; bireyler kendi yaşam şekillerinin

ve kimliklerinin yaratıcısı olarak görüldüğü gibi toplumsal bütünleşme amacıyla bireyin ve grupların aynılaştırılarak yok edildiği düşüncesi de genel bir kanı olarak öne çıkarılır. Böylece insanları kaynaştıran ve kitleler halinde bütünleştiren bir üst-anlatıya bu düşünce biçiminde yer verilmediği gibi “bütünleştirme” düşüncesinin kendisi de savunulmaz. Postmodern düşünce, “farklara karşı duyarlılığımızı keskinleştirir” (Lyotard, 2019: 9). “Bireylerin ve grupların bireysel benliklerini ve farklılıklarını” yücelterek öne çıkarır (Akça, 2005: 9). Bu noktada kimlik meselesi hem bireysel anlamda hem de grup kimlikleri düzleminde gittikçe politikleşir ve kimliğe ilişkin vurgu, postmodern siyasal taleplerin en önemli temalarından birisi haline gelir. Gerçekten de kimlik meselesinin 1960’lı yıllardan itibaren sosyal bilimlerde ele alınışı, modernlik tecrübesiyle ortaya çıkan kimlik krizini hem derinleştirmiş hem de çok daha farklı boyutlara taşımıştır.

Kimlik meselesinin sosyal bilimlerdeki ana temalardan birisi haline gelmesi psikolog Eric Ericson’un çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Ericson’un kimlik olgusuna yönelik çalışmalarının sosyal psikoloji literatürüne girmesinden sonra söz konusu olgu, sosyal bilimlerin birçok alanına sirayet etmiştir. Bugün özellikle postmodern siyaset düşüncesi etrafında kimlik; “etnisite”, “milliyetçilik”, “çokkültürcülük”, “yurttaşlık”, “tanınma” gibi terimler etrafında ele alınmaktadır (Mollaer, 2016: 9). Söz konusu terimler ifade ettiğimiz gibi kimliği merkeze alırlar. Böylece “postmodern politika hem kimlik politikası hem de farklılık politikası bayrakları altında teorileştirilmiştir” (Best ve Kellner, 2016: 287). Postmodern siyaset düşüncesindeki algılanış biçiminde kimlik, “bir anlam kaynağı olarak” görülür ve “kendini gerçekleştirme, insani potansiyellerini somut bir bağlamda hayata geçirme, sosyo-politik bir varoluşsal dışavurum ve nihayet bütün bunların gerçekleşmesi için tanınma olarak anlaşılmaktadır” (Mollaer, 2019: 45). Burada amaç kimliği olduğu gibi ortaya koymak değil onu “bir özgürleşme ve eşitlik politikasının içinde yorumlamaktır” (Mollaer, 2019: 27).

Kimliğe yönelik söz konusu bu vurgu, doğal olarak belli karşıtlıkları ve “farkları” da açığa çıkarmaktadır ve kimlik gittikçe politikleşmektedir. Bu durumun

demokratik siyasetin işlerliği açısından olumlu ve olumsuz yönlerinden bahsedebiliriz. Bir yanıyla kimlik temelli politik talepler hemen bütün toplumlarda birtakım ayrıcalıklara maruz kalmış dezavantajlı kesimlerin –kadınların, göçmenlerin, azınlıkların, siyahilerin vs.- siyasi ve kültürel hak ve taleplerinin karşılanmasına en azından siyasetin gündemine alınmasına imkân tanıyarak özgürlük ve eşitlik politikalarını destekler. Diğer taraftan kimlik temelli politik söylemler, kimliğin doğasından kaynaklanan karşıtlıklar dolayısıyla belli çatışmalara sebep olabilecek bir potansiyeli de taşımaktadır. Çünkü kimlik temelli bir toplumsal tahayyül, beraberinde “ötekileştirici” bir söylemi de getirebilir. Örneğin erkek kimliğinin kadın kimliği karşısındaki farklılığı üzerine yapılan aşırı vurgu veya Türk kimliğinin/kültürünün Kürt kimliğinden/kültüründen farklılığına yönelik aşırı vurgu –tabii bunların tersi de geçerlidir- söz konusu kimliklerin hiçbir ortak zeminde buluşmalarına imkân vermediği gibi “ötekinin” sürekli olarak dışlanmasına neden olmaktadır. Bu biçimiyle farklılık söylemi hoşgörüsüzlüklere ve çeşitli etnik ve grup milliyetçiliklerine yol açmaktadır. Çünkü burada farklılık kendi başına bir değer haline gelmiştir. O halde farklar üzerinden konuşmanın beraberinde farklara haddinden fazla önem verilmesine de yol açabileceğini söyleyebiliriz (Öztürk, 2014: 11). Söz konusu durumun yol açacağı kimlikçilik sorunu ise şüphesiz bir arada yaşamanın imkânlarını da büyük oranda zedeleyecektir.

Kimlik temelli politik talepler, demokratik siyasal hayatın doğası gereği meşru ve gereklidir. Bir siyasal sistemin demokratik değerinin devam etmesi, istikrarının sağlanması ve sistemin meşruluğunun geçerli koşullarından birisi bu “eşitlik talepleri”nin dikkate alınması ve karşılanmasıdır. Ancak eşitlik taleplerinin kimlik üzerinden sürekli farklılığı öne çıkaran bir söyleme bürünmesi, kısaca eşitlik taleplerinden çok “farkı” merkeze almaları, “farklılıkları şeyleştirip fetişleştirebilir ve bireyler ve gruplar arasına katı engeller çekebilir” (Best ve Kellner, 2016: 298). Farklılığın bu bariz vurgusu böylece yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çeşitli grup milliyetçiliklerine ve atomik bireyciliğe yol açarak veya yol açma tehlikesi taşıyarak, demokratik siyasetin de altını oyabilir. O halde karşımızda şöyle bir durumun

olduğunu söyleyebiliriz; hem kimliğe ilişkin vurguları ve çeşitli farklılık taleplerini dikkate almak böylece siyasal eşitliği ileriye taşıyarak demokrasiyi derinleştirmek, hem de kimlik temelli eşitlik taleplerinin sadece “farkı” kutsayan ve toplumsal ayrılmaya neden olabilecek olumsuz yanlarına dikkat çekip, bir arada yaşamının demokratik imkânlarını mümkün kılmak. Bütün bunların demokratik siyasetin içinde müzakere ve diyalog ilişkisi ile gerçekleşebilecek olması bize göre akla daha yatkın görünüyor.

Postmodern siyaset düşüncesinde siyasal eşitlik taleplerinin, modern dönemde olduğu gibi eşit oy hakkı veya hukuk önünde eşitlik şeklinde değil (bunlar artık tartışma konusu bile değil çünkü) farklı kimlik taleplerinin “tanınmasına” yönelik bir dönüşüme uğradığını söyleyebiliriz. Siyasal eşitlik taleplerinin tarihsel gelişimine baktığımızda, bir olgunun sürekli kendini tekrar ettiğini görürüz. Bir şekilde tarihin belli bir anında belirlenmiş, standartlaşmış kalıpların dışında kalmış kesimlerin, koşullar değiştiğinde ya da tarihsel değişimin neden olduğu yeni koşullarda şikâyetlerini veya taleplerini ifade edecek birtakım fırsatlara kavuşmuşlardır (Dahl, 2006: 65). Yukarıda da ifade edilen kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Amerika Birleşik Devletleri’nde siyahilerin eşit vatandaşlık haklarına kavuşmaları gibi birçok tarihsel olay bu bağlamda örnek gösterilebilir. Bu fırsatlar genelin dışında kalmış/bırakılmış kesimlerin, siyasi eşitlik taleplerinin karşılanması yahut tartışılmasına imkân sağlamaktadır. Bir anlamda yeni bir sosyal sözleşmenin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bu tartışmalar veya “mücadele” biçimleri, “tanınma” sorununu da kamusal düzleme taşıyarak politik bir sorun haline getirmektedir.

Tanınma kavramının felsefi kökenleri bilindiği üzere Alman düşünür Fichte’ye kadar uzanmaktadır. Tanınmayı, “hak ve etik kavramlarının varoluşsal ve aşkın temelleri şeklinde” ele alan Fichte’den sonra, belki de kavramı felsefe tarihinde meşhur eden, bir diğer Alman düşünür Hegel’dir. Fichte gibi Hegel de hak ve hukukun tanınma aracılığıyla inşa edileceğini ileri sürmüştür. Tanınma Hegel düşüncesinde “etik hayatın” oluşumunda belirleyici bir rol oynar. Çünkü tanınma, efendi-köle diyalektiğinde Hegel’in bize göstermeye çalıştığı gibi, “özgürlüğün

gerçekleştiği ve etik hale geldiği bir süreçtir (Sarıbay, 2000: 28-29, Mollaer, 2019: 62). Hegel’in bu bağlamda temel kabulü, her insani birliktelikte, bir arada yaşamının ancak özneler arasında karşılıklı onaylanma (tanınma) ile mümkün olacağıydı. Ona göre eğer karşılıklı onaylanma yoksa bir arada yaşamın ortaya çıkması da mümkün değildir. Onaylanmanın öncül formunda karşılıklı onaylanma bireysel olarak kendini sürekli ve belli bir ölçüde sınırlamayı gerektirdiğinden hukuk bilincine dair ilk örtük kabul bu noktada ortaya çıkar. Daha sonra özneler bu öncül onaylanmanın farkına varırlar ve “toplum sözleşmesi” ile süreç, hukuk ilişkisine doğru şekillenir (Honneth, 2016: 84-85). Burada görüldüğü üzere Hegel, Hobbes’un aksine toplumsal sözleşmeye giden süreci çatışmalı bir mücadeleden değil öznelerarası “tanınma” ilişkileri üzerinden okur. Daha doğru bir ifadeyle Hegel, mücadeleyi Hobbes’da olduğu gibi mülk çatışması üzerinden değil, “benin” “öteki” benlerce kabul görmesi mücadelesi olarak betimler. Böylece toplumsal sözleşme, fark edileceği üzere öznelerarası tanınma ilişkisinin (mücadelesinin) sonucunda ortaya çıkmış “etik hayatın” hukuki zeminini imler. Hegel, etik hayatın temelini tanınma teorisine dayanarak inşa eder. Bu anlayış, “politik topluluğu oluşturan üyelerin birbirleriyle karşılıklılık esasına dayanan kültürel alışkanlıkların o toplulukta ne ölçüde destekleniyorsa oradaki sosyal bütünleşmenin de o denli kısıtlanmasız biçimde olabileceği yönündeki öncüle dayanır” (Honneth, 2016: 106).

Charles Taylor bu bağlamda tanınmayı “sahicilik” kavramı etrafında ele alır. Ona göre, modern dönem öncesi Ancien Regime’de, eşitsizliğe dayanan toplumsal hiyerarşiler, “şeref” kavramının anlam dünyası etrafında inşa edilmişti. Şeref herkesin sahip olabileceği bir şey değildi ve o toplumsallıkta bir ayrıcalık yaratıyordu. Ancak modern dönem şeref anlayışına karşılık bugün eşitlikçi bir düzlemde insanlık onuru/haysiyeti kavramını evrensel bir kabul haline getirmiştir. Bugün artık onur herkes için geçerlidir ve şeref kavramının hiyerarşik düzenine karşılık eşitlikçi bir toplumsallığı imler. Taylor’a göre bu aynı zamanda, “eşit ölçüde tanınma politikasının, demokratik kültürün esasını oluşturduğu anlamına gelmektedir” (Taylor, 2014: 49). Yani bugün demokratik kültür ancak her insanın eşit olduğu ve eşit saygıyı hak ettiği bir sosyal gerçeklikte varlığını sürdürmektedir.

Bu yeni değerin somut görünümü ise “sahicilik” kavramında ifadesini bulmaktadır (Köker, 2014: 14).

Sahicilik, “bireyselleşmiş bir kimliği, bana özgü, içimde keşfettiğim bir kimliği” imler. Taylor’a göre eski toplumlarda kimlik dediğimiz şeyin büyük ölçüde toplumsal konuma göre saptanması, modern dönemle birlikte değişmeye başlamıştır. Böylece toplumsal konuma dayanılarak edinilmiş kimlik yerini, sahicilik idealiyle yani “benin kendi özgün varoluş biçimini keşfetmesi” gerekliliğiyle, içsel olarak yaratılmış bir kimliğe bırakır (Taylor, 2014: 49-52). Tanınma, bu sahiciliğin yani tek tek bütün bireylerin -ötekilerle diyalojik bir ilişki içinde- içsel olarak inşaa ettikleri, kendilerine özgü kimliklerinin, “tekilerce” kabul görmesi anlamına gelir. Bireysel kimlik her birey açısından kendi gerçekliğine/sahiciliğine dair, bireye özgü bir anlama mündemiçtir. Bu “anlamın” ötekilerce tanınması ile birey kendi varoluşu açısından bir tatmine ve saygınlığa kavuşabilir. Bu nedenle tanınma ve kimlik arasındaki ilişki önemlidir. Eğer kimliğimiz tanınmıyorsa ya da yanlış tanınmıyorsa veya arpıtılıyorsa bundan zarar görmemiz olasıdır. Çünkü kendimize ait anlam dünyamız bu yanlış tanıma veya tanınmama dolayısıyla bir saldırıya uğrar. Böylece bir insan veya bir grup insan, söz konusu yanlış tanıma veya tanımama durumu dolayısıyla “indirgenmiş bir varoluşaa hapsedilebilir” ve bu durum bir “baskıya dönüşebilir” (Taylor, 2014: 46-47). O halde bir arada yaşımanın sosyo-politik koşulları açısından her insanın kendi özgül kimliği ile tanınması ve saygın kabul edilmesini bir zorunluluk olarak kabul etmek durumundayız. Çünkü eşıt tanınma, insanların saygın birer aktör olarak kabul edilmesini sağlayarak, sağlıklı bir demokratik toplumun sosyo-politik zeminini inşaa etmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kimlik her ne kadar içsel bir inşaa olsa da diyalojik bir biçimde yaratılır. Çünkü insanın “tekilerden” yalıtılmış bir gerçekliği yoktur. O halde kimliğimizin kamusal alanda tanınmasına olanak tanıyan bir politikanın varlığına ihtiyaç vardır. Bu ise özneler arası etkileşim ve iletişimden bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda müzakereci demokrasi anlayışının taşıdığı özellikler itibariyle bunu sağlayacak politik tasavvura büyük oranda sahip olduğunun altını tekrar çizmek gerekir.

Honneth de Taylor gibi, tanınmayı Hegel'den mülhem “kendini gerçekleştirme” teması etrafında ele alır. Honneth tanınmanın üç biçiminden bahseder bunlar; “sevgi”, “haklar” ve “dayanışmadır”. Söz konusu tanınma biçimleri sırasıyla öz-güven (self-confidence), öz-saygı (self-respect) ve “onur” a (self-esteem) dayanmaktadır (Honneth, 2016). Tanınma bu üç kategoride gerçekleşir. Buna göre önce ailede “sevgi” ile başlayan tanınma aşamasında birey öz-güven kazanır. Daha sonra ise kamusal hayatın içinde kazandığı “haklar” ile yukarıda Taylor’un da vurguladığı gibi bir öz-saygıya ulaşır. Bu bağlamda sevgi her insanın kendisine güven duymak için ihtiyaç duyduğu psikolojik temeli sağlarken, “haklar” bireyi “diğer herkesin saygısını hak ettiği için” kendine saygı (öz-saygı) duyabilme bilincine kavuşturur (Honneth, 2016: 197-199). Haklar, birey açısından, “genelleştirilmiş ötekilerin” yerine getireceklerinden emin olduğu bireysel taleplerdir. Bu sağlandığı ölçüde ise birey kendisini, içinde bulunduğu topluluğun, tamamıyla kabul edilmiş bir üyesi olarak kabul eder veya görür. Bu, bireyin sosyal gerçeklikte bir konum elde etmesi ve topluluğun bir üyesi olma itibarı kazanması anlamına gelir (Honneth, 2016: 134). Böylece sevgi ile başlayan ve haklar ile devam eden süreç, bireyi toplumla “bütünleştiren”, “dayanışma” ile sona erer yani “tanınma” sağlanmış olur. Bu anlamıyla Hegel’deki etik-hayat kavramı Honneth’de, bireyin tanınmasının koşullarını sağlayan öznelerarası ilişkiler ağı anlamına gelir (Honneth, 2016: 197-199). Etik-hayat, Honneth için öznelerarası tanınmanın sağlandığı bir gerçekliktir. Bu gerçeklikte bütün bireyler “bir kişi ol ve diğerlerine de kişiler olarak saygı göster” şeklindeki soyut hukuk kuralına ortaklaşa itaat ederler (Honneth, 2018: 49). Böylece tanınma özneler-arası ilişkide kamusal etik-yaşamın da temelini oluşturmaktadır. Ancak burada bir noktanın altını tekrar çizmek gerekir. Tanınma sadece bireysel düzlemde değil, sosyal grup düzleminde de “grup kimliğinin”, sosyal ilişkilerde diğer grup kimliklerince ve siyasal iktidarca tanınmasını içerir. Böylece gruba özgü kimliğe ilişkin hakların ve taleplerin dile getirilmesi açısından da aynı sonucu doğurur.

Bu anlamıyla tanınma, çokkültürlülük tartışmalarıyla da doğrudan ilgilidir. Çünkü bir arada yaşamak insan tekleri ve/veya sosyal gruplar arasında kurulan aidiyetlerle ilgilidir. Söz konusu aidiyetler tarihsel süreçte geniş sosyo-kültürel çevrenin inşa ettiği etnik, ulusal, dini, kültürel vs. aidiyetler olabilir. Bu aidiyetler çoğulluğu, bugün içinde yaşadığımız hiçbir toplumun homojen bir birliktelik kuramamış olmasıyla doğrudan ilgilidir. Geçmiş dönemlerin imparatorluklarının barındırdığı kültürel çoğulculuk durumunun, ulus devlet formunda tamamen ortadan kalktığını söylemek zor. Bugün ulus devletler kendi sınırları içinde bireysel ve sosyal gruplar düzleminde şekillenen çeşitli farklılık ve tanınma talepleriyle karşı karşıyadır. Yani günümüzde hangi topluma veya devlete bakarsak bakalım “çokkültürlü” bir sosyal gerçeklikle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu nedenle “tanınma” teorileri, bir üst kategori olarak, bir yanıyla bireysel kimliğe ilişkin taleplerin kamusal alanda eşit saygı ve kabul görmelerini savunur, diğer yanıyla da yine kamusal alandaki kültürel grupların, kültürel kimliklerine ilişkin taleplerinin eşit saygı ve kabul görmelerini savunur.

Çokkültürlülük bu bağlamda bize göre postmodern eşitlik talebi olarak ortaya çıkıyor. Çünkü 19. yy’ın siyasal (genel oy gibi) ve ekonomik (sınıfsal eşitsizlikler gibi) eşitlik taleplerinden farklı olarak çokkültürlülük, grup kimliğini de eşitlik savunusunun içine sokmaktadır. Böylece ulus-devlet biçiminde örgütlenmiş modern siyasanın kültürel kimlikler üzerinden bir eleştirisi yapılmaktadır. Örneğin Tariq Modood’un çokkültürlülük perspektifi, farklı grup kimliklerinin “olumsuzlandığı” bir politik ortamdan farklılıkların olumlandığı bir politik ortama geçişin imkanlarına odaklanır. Ona göre bunun yolu ise farklılıkların göz ardı edildiği veya yok edilmeye çalışıldığı bir politik ortamın “ırkçı” karakteriyle siyasal düzlemde mücadele etmek ve etnik, kültürel ve dinsel temelli grup kimliklerinin özel hayatın sınırları içine hapsedilmeden kamusal alanda tanınacakları ve müzakere edebilecekleri bir politik ortamı inşa etmektir. Bunu inşa etmek ona göre, “sadece haysiyette eşitlikle değil saygı da eşitliği de kapsayan kapsamı genişletilmiş bir eşitlik kavramı” ile mümkün olacaktır (Modood, 2014: 91-92).

Çokkültürlülüğü kültürel çeşitlilik kavramı ile birlikte ele alan Bhikhu Parekh de politik ortamın asimilasyoncu karakterden kurtulmasının temel gerekliliğinin çeşitliliği koruyucu bir dizi önlemlerle mümkün olacağını ifade eder. Ona göre politik düzen, “farklılıklara saygı duymak, azınlıkların özgüvenini geliştirmek ve ihtiyaç duyanlara ek kaynak sağlamak” gibi imkanları kolaylaştıracak şartları yaratmak durumundadır. Toplumun genelinde kültürel çeşitliliğin kendi yararına olduğu bir bakış açısı hakim olmadıkça “asimilasyoncu güdü” hakim olmaya devam edecektir (Parekh, 2012: 212-213). Bize göre Parekh’in ifade ettiği söz konusu durum yukarıda da çeşitli biçimlerde ifade ettiğimiz gibi, politik ortamda müzakere kanallarının açık olması ve gerek bireysel gerek grup kimliği temelindeki politik taleplerin dile getirilmesi ile sağlanabilecektir. Çünkü müzakerenin ve diyalogun olmadığı bir politik ortam, çeşitli toplumsal grupların kendi kültürel veya etnik kimliklerinin içine kapanmasına sebep olduğu gibi “öteki” grup kimliklerine karşı da önyargılarla donanmalarına sebebiyet vermektedir.

Çokkültürlülük tartışmalarının önemli isimlerinde bir diğeri olan Will Kymlica da genel olarak çokkültürlülüğü demokratik siyaset ekseninde ele alır. Ancak onun politik tasavvuru bu bağlamda liberal değerlerin çokkültürlülük bağlamında yeniden ele alınmasına odaklanır. Özellikle eşitlik ve adalet kavramlarını çokkültürlülük kuramının temeli haline getirdiğini söyleyebiliriz. Ona göre kültür, insan gelişimi için çok önemli bir sosyal olgudur ve politik ortamdaki bütün aktörlerin kendi kültürlerini koruma hakkı olmalıdır. Bununla birlikte adalet ilkesi gereği azınlıklar ile çoğunluklar aynı kültürel haklara sahip olmalı ve bu hakları aynı etkinlikte kullanabilmelidirler (Kymlica, 2015: 65). Burada Kymlica, Rawls’cu bir adalet kuramını benimser ve bunu kültürler arası ilişkilere uygulayarak çokkültürlülük kuramının merkezi bir öncülü haline getirir (Parekh, 2002: 131). Aslında Kymlica’nın çokkültürlülük politikaları savunusuyla öne çıkarmak istediği şey, “elde edilmiş siyasi hakları ve vatandaşlık haklarını koruyarak kültürel farklılıklara daha önemli bir yer açmaktır” (Doycheva, 2016: 51). Şüphesiz bu amaç da politik ortamda çeşitli kültürel kimliklerin eşit haklar etrafında özgül kimliklerini korumaları ve geliştirmeleriyle ilgilidir.

O halde söz konusu durum doğrudan demokratik siyasetle ilgilidir diyebiliriz. Her türlü eşitlik ve tanınma-çokkültürlülük taleplerinin siyaseten ifade edilebileceği bir demokratik siyasi ortam kısıtlamaları ya da “tanınmama” biçimlerini ortadan kaldıracaktır. Çünkü bu tür özgürlüklere ve eşitlik taleplerine yönelik kısıtlamalar, kısıtlamalara maruz kalan bireylerin ve toplumsal kesimlerin kendilerinin, “egemen halkın eşit üyeleri olduklarına ilişkin inançlarını” ortadan kaldıracaktır (Cohen, 1999: 153). Yani siyasi ortamın –müzakerenin- içinde olmalarını sağlamak bireye ve/veya toplumsal gruplara eşitlik hakkını tanımaktır. Bu aynı zamanda hem siyasal katılımı artırıcı bir işlev görür hem de demokratik siyasetin meşruiyetini güçlendirir.

Müzakereci görüş demokrasiyi eşit yurttaşlar arasında gerekli katılım, birlik oluşturma ve ifade koşulları sağlama yoluyla özgür tartışmayı kolaylaştıran bir toplumsal ve kurumsal koşullar çerçevesi sağlayan bir siyaset biçimi olarak kabul eder (Cohen, 1999: 162). Bu bağlamda siyasal topluluğun üyeleri birbirlerine bağımlılıklarının farkına vardıkları müzakereci bir siyasallıkta karşılıklı tanınmaya dayalı özgür ve eşit yurttaşlar olarak kabul edilirler. Bu durum Habermas’ın da ifade ettiği gibi “idari gücün ve tekil kişisel çıkarların yanı sıra dayanışma ve ortak yarara yönelmiş toplumsal bütünleşme açısından yararlı görülmektedir” (1999: 37). Söz konusu bu demokratik siyaset anlayışının konumuz açısından önemi ise siyasi eşitlik taleplerini, kimlikçiliği teşvik etmeden ama aynı zamanda “tanınmayı” da kesinlikle göz ardı etmeden katılımı, dayanışmayı ve ortak yararı öne çıkaracak şekilde birleştirici bir siyasayla dikkate almasıdır.

Müzakereci görüş bütün yurttaşların, “toplumsal konumuna ve gücüne bakmaksızın, taleplerini ortaya koyabilmek için eşit söz hakkına sahip olmalarını da savunur” (Young, 1999: 177). Şüphesiz bu durum farklılıkların birbirleriyle “mücadele” edebilecekleri bir siyasal ortam ve siyasal araçlarla mümkün olacaktır (Connolly, 1995: 11). Ancak bu mücadelenin mahiyeti ve mücadeleye ulaşılmak istenen politik konum bu noktada önemlidir. Radikal demokrasi ile müzakereci demokrasi arasındaki fark da burada ortaya çıkmaktadır. Demokratik siyaseti

derinleştirmek yukarıda da ifade ettiğimiz gibi müzakereci demokrasi açısından, çoğulcu bir siyasal ortamda siyasal aktörlerin eşit katılım olanaklarına sahip olmalarıyla ilgilidir. Burada müzakereci demokrasi açısından mücadele, siyasal aktörlerin eşit katılım imkânlarına kavuşmak için başvurdukları taleplerle ilgilidir. Böylece söz konusu taleplerin karşılanması ile kavuşulacak eşit katılım olanakları hem demokratik siyaseti güçlendirecek hem de “ortak yararı” ve “toplumsal bütünleşmeyi” güçlendirecektir. Daha doğru bir ifadeyle mücadele, sonunda ortak yarara ulaşmak amacıyla verilmektedir. Radikal demokrasi açısından ortak yarar ve toplumsal bütünleşme gibi kavramlar, biz-onlar ayrımına dayanan siyasal gerçekliğin doğası gereği anlamsızdır. Radikal demokrasiye göre siyaset agonizme dayanır. Mücadele eden taraflar her ne kadar birbirlerinin taleplerini meşru olarak kabul etseler de, mücadelenin/çatışmanın rasyonel bir çözümü olmadığını kabul ederler (Mouffe, 2015: 28). Böylece çoğulcu demokratik siyaset ortak yarar üzerinden değil, çatışmanın/mücadelenin sürekliliği üzerinden inşa edilir.

Çatışmaya, karşıtlığa ve farklara dayanan bu “radikal demokrat” politik tasavvurun kimlik temelli eşitlik talepleri açısından şüphesiz olumlu ve olumsuz yanları olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce farklılıklara yapılan vurgunun, baskıcı güç ilişkileri altında kalan kesimlerin, meşru bir politik söyleme kavuşmalarını sağlaması en azından bunu gündeme getirmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Söz konusu bu durum, doğal olarak eşit ve özgür siyasal aktörlere dayanan demokratik siyasetin derinleştirilmesi açısından önemlidir. Ancak farklılığı ve muhalefeti sürekli öne çıkarmak ve farklılıkların altını sürekli çizmek demokratik siyaset açısından bazı sorunları da beraberinde getirebilir. Her şeyden önce her ne kadar aktörler birbirlerinin taleplerini meşru kabul etseler de herhangi bir uzlaşmayla sonuçlanmayan siyasal mücadelenin toplumsal yapıda yaratacağı istikrarsızlıklar, demokratik siyasetin altını oyabilir. “Fark”ı sürekli öne çıkarmak özellikle kimlik temelli politik talepler ekseninde ele alındığında, bireylerin ve grupların kimliklerinin altını sürekli çizmesine ve doğal olarak çeşitli kimlikçiliklerin yol açtığı toplumsal anomiyeye yol açabilir.

Sonuç olarak günümüz demokrasilerinin demokratik siyasal hayatın işlerliği için, her türlü politik talebin ifade bulacağı, mücadele edeceği siyasal ortamı ve araçları sağlamaları, kurumsal ve anayasal güvence altına almaları gerektiğini söyleyebiliriz. Bu öncelikle bir arada yaşamanın siyasal ve hukuki gereklilikleri için önemli görülmektedir. Çünkü bugün siyaseten karşı karşıya kaldığımız sorun hem kimlik-farklılık taleplerini eşit koşullar sunan bir siyasi ortamın içinde karşılayabilmek ya da en azından bu taleplerin dile getirilmesini ve tartışılmasını sağlayacak bir siyasal ortamı sağlamak hem de toplumsal bütünlüğü bozmayacak bir arada yaşama koşullarını sağlamaktır. Karşımızda Touraine'nin doğrudan ifade ettiği bir soru var; “hem birbirimize eşit hem de birbirimizden farklı olarak birlikte yaşayabilir miyiz?” (2017: 67-68). Bu soru günümüz demokrasilerinin bize göre en önemli sorusudur. Söz konusu soruya evet cevabını vermekten başka bir çaremiz yok ancak bu “evet”in altının nasıl doldurulacağı sorunuyla da karşı karşıyayız.

Bu noktada postmodern siyasi düşüncenin farklılıklara yaptığı vurgu önemlidir. Bu vurgu siyasal ortamın çeşitlenmesini ve çoğulcu bir siyasi iklimin gelişmesini sağlayabilir. Ancak farklılıkların tanınmasını “eşitlikçi bir ilkeyle bağdaştırmak” gerekmektedir. Bu ilke temelde çeşitliliğin tanınmasına, dolayısıyla da “her tür türdeşleştirmenin ve farklılığa karşı çıkan her tür anlayışın yadsınmasına dayanır.” Bireyi rasyonel ve özgür bir varlık olarak kabul eder ve insanın kendini bireyleştirmede özgür olduğunu ve olması gerektiğinin altını çizer. Böylece birey, “kendisine ödevler yükleyen bir üst yasadan ziyade haklara sahip” bir konuma kavuşur (Touraine, 2017: 182). Ancak burada bireyin özgürlüğünün kendini ötekilerden yalıtın bir atomik bireyciliğe dönüşmemesi önemlidir. Çünkü tek tek insanların veya grupların, kendi farklılıklarını “ötekilerle” kurdukları ilişkilerde sürekli vurgulamaları bireyci ve etnosentrik bir tutuma yol açarak bir arada yaşamanın ve karşılıklı anlaşmanın zeminini yok edebilir (Fay, 2017: 130). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu durum ayrıca kimlikçi bir söyleme de kapı aralar. Farklılığın tanınması ve farklılığa saygı önemli olmakla birlikte sürekli farka vurgu yaparak farklılığı yaymak veya farklılığı “kutsamak”, insani ilişkileri saygılı ve

anlayışlı kılmaktan ziyade kutuplaştıracaktır. Böylece bir arada yaşamının toplumsal ve siyasal imkânları da yara alacaktır. Fay’ın da ifade ettiği gibi her şeyden önce “farklılıkları teşhis etmek için aramızdaki benzerlikleri de teşhis etmemiz” gerekiyor (2017: 134-136). Ancak farklılık ve benzerlik arasındaki dengenin sağlanması önemlidir. Benzerliğe sürekli vurgu yaparak nasıl farklılığı anlama kapasitemizi kaybetme durumuna düşersek farkı sürekli vurgulayarak da “ötekiler”i anlama kapasitemizi büyük oranda kaybedip kimlikçilik tuzağına düşebilir, “her baktığımız yerde kendimizi görürüz”. Dolayısıyla “ötekilerle ilişki kurmada farklılık ya da benzerliği değil, farklılık ve benzerliği” seçmek demokratik siyaset için daha akla yatkın görünüyor (Fay, 2017: 138).

Ancak günümüzde kimlik politikalarının savunucularının birçoğunun farklılığı tek başına bir değer olarak savunduklarını söyleyebiliriz. Feminist kuramda kadın kimliğinin erkek kimliği karşısında farklarının sürekli vurgulanarak erkek ve kadın ayrımının sürekli altına çizilmesi, çokkültürlülük tartışmalarında egemen kültür ile azınlık kültürleri arasındaki tartışmaların büyük oranda farklılıklara ve ayrılıkçılığa yönelik baskın vurguları dolayısıyla kimlikçiliğe dönüşmesi, çoğu zaman dezavantajlı kesimlerin sorunlarını çözmekten ziyade sorunları daha da derinleştirdiği gibi toplumsal birlikteliğin de altına oymaktadır.

Söz konusu bu durumlar Cohen’in de ifade ettiği gibi, eşitlikçi ve demokratik politikanın tam tersine, bütün dünyada tanık olduğumuz “katı milliyetçilik biçimlerine, etnik-merkezciliğe ve hoşgörüsüz grup tikelciliğine dönüşmüş bulunuyor” (1999: 269). Söz konusu bu olumsuz durumları demokratik siyasetin içinde aşmanın yolunun “öteki” ile kurulan ilişkinin mahiyetiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Öteki ile kurulan ilişki farklılıkların kutsandığı ve sonunda kimlikçiliğe dönüşecek bir ilişki biçimine dönüşecekse, bu ilişki biçiminde demokratik siyaset için olumlu bir taraf olmadığını söyleyebiliriz. Ancak söz konusu ilişkinin etik ve adil bir ilişki biçiminde şekillenmesini sağlayacak politik bir ortamın inşa edilmesi ve kurumsallaştırılması demokratik siyasetin işlerliği için yararlı olacaktır.

“Öteki”, kimliğin en önemli kurucu unsurlarından birisidir. Taylor’un da ifade ettiği gibi; “bir kimse ancak başka kişilikler arasında bir kişiliğe sahip olabilir ve bir kişilik etrafındakilere atfı yapılmaksızın asla tanımlanamaz” (2018: 63). Böylece ben kim olduğumu etrafımdaki sosyal ilişkiler ve bu sosyal ilişkiler içinde kurduğum iletişim vasıtasıyla öğrenirim, kimliğimi bu ilişkiler vasıtasıyla kurar inşa ederim. Ancak sosyal ilişkiler içinde “öteki” üzerinden inşa edilen kimlik, temelde farklılığın altını çizer. Yani kişilik ancak “ben”in kendini “öteki”nden farklılaştırmasıyla oluşur. Dolayısıyla kimliğin olduğu yerde “fark” kaçınılmazdır. Bu sadece bireysel kimlik için değil, kolektif kimlikler için de böyledir. Grup kimliği ve ulus kimliği gibi kolektif kimlikler de “öteki” gruplar veya uluslar üzerinden inşa edilen “biz kimliği” etrafında şekillenmektedir. Böylece “öteki” ile kurulan ilişkinin temelde farklılıklar üzerinden şekillenen bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda söz konusu ilişki ahlaki bir ilişkidir. Türker’in ifade ettiği gibi; “başkalık, ahlaki davranışı mümkün kılan zemini oluşturur. (...) İster zihinde olsun ister dışta olsun hareket, daima bir şeyden bir şeye yöneliktir ve tarafları gerektirir. Ahlaki davranış da iç veya dışta gerçekleşen bir hareket olduğuna göre birbirinden başka olan taraflar olmaksızın varlık kazanamaz” (2017: 170). Kısaca insan toplumsal bir varlık olduğu için ahlaki davranış da dahil bütün davranışlarında başkasına/ötekine ihtiyaç duyar. Bu noktada “öteki” ile kurulan ilişkinin olumlu anlamda ahlaki bir ilişki olması, “öteki” benliklere duyulan özenle ilgilidir. Yani bir kişi kendi benliğine gösterdiği özeni diğer benliklere de göstermekle ancak ahlaki bir davranış sergilemiş olur (Connolly, 1995). Böylece ahlak, farklılıkların bir arada yaşayabildiği bir siyasi ortamın kurucu öğelerinden birisi haline geldiği gibi bu ortamı, farklılığı bir sorun olarak görmeyen eşit özneler etrafında kurar.

Kimlik-farklılık ilişkisinde şekillenen postmodern demokratik siyaset açısından genel olarak bir arada yaşamının mümkün imkânları özelde ise siyasal eşitlik bağlamında, ahlak kadar adalet ve özgürlük de önemlidir. Bu kavramların her birinin diğerinin varlığının hem zemini hem de destekleyicisi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu kavramlar arasındaki dengenin gözetilmesi yine bunların toplumsal hayattaki varlıklarını sürdürmeleri için önemlidir. Bir anlamda “özgürlük

ve eşitlik arasındaki uyum doğal olarak adil bir toplumsallığa imkân sağlar” (Erdoğan, 2008: 10). Bu toplum aynı zamanda bir arada yaşamının ahlaki imkânlarına da sahip olacaktır. Dolayısıyla farklılık taleplerinin karşılanması veya siyasal alanda bu taleplerin tartışılması, doğal olarak siyasal eşitliğin sağlanmasında önemli bir imkân yaratacaktır. Çünkü söz konusu talepler özünde eşitlik talepleri olmakla birlikte bu taleplerin ancak özgür bir siyasal ortamda ifade edilebileceğini bu anlamıyla eşitliğin öncül şartının özgürlük olduğunu ifade edebiliriz. Özgür bir siyasal ortam da ifade edilen eşitlik taleplerinin karşılanması ise şüphesiz adaletle ilgilidir. Çünkü adaletin hak edene hak ettiğinin verilmesi şeklindeki genel işleyişi, siyasal eşitlik bağlamında dezavantajlı kişilerin veya grupların hak ettikleri haklara kavuşmalarıyla ilgilidir. Söz konusu bu durum Rawls’ın adalet anlayışına içkin olan, “her birisi özünde ahlaksal bir kişi olan insanların, insanlık onurunun bir gereği olarak, eşit muamele görmeyi hak ettikleri” iddiasıyla da yakından ilgilidir (Urhan, 2016: 106). Böylece özgür, eşit ve adil bir toplumun inşa edilmesi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir arada yaşamının ahlaki imkânlarını da mümkün kılacaktır.

Sonuç

Modernden toplumdaki postmodern topluma geçişle birlikte kimlik olgusu, birçok sosyal bilim alanında olduğu gibi siyaset düşüncesinde de merkezi bir tema haline gelmiştir. Modernitenin evrenselci toplum ve siyaset anlayışının inşa ettiği kapsayıcı/aynılaştırıcı kimlik anlayışının hilafına postmodernitenin farklılıklara yönelik baskın vurgusu, kimlik olgusunu postmodern döneme özgü yeni bir siyasal sorun olarak karşımıza çıkarmıştır. Farklılığa yönelik baskın vurgu, bireysel ve grup kimliklerinin gittikçe politikleşmesine ve siyaseten yeni tanınma ve eşitlik taleplerine zemin hazırlamasına sebep olmuştur.

Söz konusu bu eşitlik taleplerinin dikkate alınması, demokratik siyasetin istikrarı ve meşruluğu için gereklidir. Ancak farklılığı gittikçe kutsayan bir yaklaşıma bürünen kimlikçilik biçimlerinin de demokratik siyasetin altını oyduğunu söyleyebiliriz. Çünkü sürekli farklılıklardan bahsetmek, bireyler ve gruplar arasındaki ortak paydaları büyük oranda ortadan kaldıracaktır. Böylece atomistik

bireyciliğin yaygınlaşması ve katı grup milliyetçiliklerinin ortaya çıkması, bir arada yaşamanın sosyo-politik imkânlarını da büyük oranda zedeleyecektir. Dolayısıyla bugün demokratik siyasetin hem bu farklılık taleplerini tartışmak ve ortak yarara uygun bir siyasallıkla bu talepleri karşılamak hem de ahlak ve adalet gibi evrensel değerler üzerinden bir arada yaşamayı mümkün kılacak bir toplumsallığı inşa etmek gibi bir sorunu vardır. Böyle bir toplumsallık şüphesiz farklılıkları zenginlik olarak kabul edecektir. Toplumsal birliktelik ve dayanışma da yine farklılıkların uyumlu birlikteliği ile sağlanacaktır.

Kaynakça

- Akça, G. (2005). Modernden Postmoderne Kültür ve Kimlik, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 1-24.
- Barber, B. R. (1999). Temelcilik ve Demokrasi, S. Benhabib (Der.) içinde, *Demokrasi ve Farklılık Siyasi Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. (492-509). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Best, S. ve Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori* (Çev. M. Küçük) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, J. (1999). Müzakereci Demokraside Usul ve Esas, S. Benhabib (Der.) içinde, *Demokrasi ve Farklılık Siyasi Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (140-173). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınları.
- Cohen, J. L. (1999). Demokrasi Farklılık ve Özel Yaşam Hakkı, S. Benhabib (Der.) içinde, *Demokrasi ve Farklılık Siyasi Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (268-309). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınları.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık* (Çev. F. Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dahl, R. (1996). Equality versus Inequality, *Political Science and Politics*, 29/4, 639-648.
- Dahl, R. (2006). *On Political Equality*, London: Yale University.
- Doytcheva, M. (2016). *Çokkültürlülük*. (Çev. T. Akıncılar Onmuş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M. (2008). Adalet ve Eşitlik, *Muhafazakâr Düşünce*, 4/15, 9-22.
- Fay, B. (2017). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi Çokkültürlü Bir Yaklaşım* (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, J. (1999). Demokrasinin Üç Normatif Modeli, S. Benhabib (Der.) içinde, *Demokrasi ve Farklılık Siyasi Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (37-50). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınları.

- Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin Durumu* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Heywood, A. (2017). *Modern Siyaset Teorisine Giriş* (Çev. H. M. Köse). İstanbul: Küre Yayınları.
- Honneth, A. (2016). *Tanınma Uğruna Mücadele* (Çev. Ö. Aktok). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Honneth, A. (2018). *Bizdeki Ben: Tanınma Teorisi Üzerine İncelemeler* (Çev. Ö. Aktok). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Israel, J. (2018). *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri* (Çev. A. F. Yıldırım). İstanbul: Vakıfbank Yayınları.
- Köker, L. (2014). "Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı, A. Gutmann (Der.) içinde, *Çokkültürcülük-Tanınma Politikası* (11-14). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Küçük, M. (2018). Entelektüellerin Tehlikeli Oyunağı: Postmodern, M. Küçük (Der.) içinde, *Modernite versus Postmodernite* (65-85). İstanbul: Say Yayınları.
- Küçük, M. (2018). Postmodernin Modern Karakteri ya da Dönemleştirme İronisi, M. Küçük (Der.) içinde, *Modernite versus Postmodernite* (27-64). İstanbul: Say Yayınları.
- Kymlica, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Liotard, J. F. (2019). *Postmodern Durum* (Çev. İ. Birkan). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Modood, T. (2014). *Çokkültürcülük Bir Yurttaşlık Tasarımı* (Çev. İ. Yılmaz). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Mollaer, F. (2016). Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime, F. Mollaer (Der.) içinde, *Kimlik Politikaları Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (7-21). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mollaer, F. (2019). *Kimlik, Tanınma Mücadelesi ve Şarkiyatçılık*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Mouffe, C. (2015). *Siyasal Üzerine* (Çev. M. Ratip). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2018). Radikal Demokrasi Modern mi Postmodern mi? M. Küçük (Der.) içinde, *Modernite versus Postmodernite* (331-352). İstanbul: Say Yayınları.
- Öztürk, A. (2014). Kimlik Siyaseti Üzerine Etik Politik Bir Tartışma, *Kent Kültürü ve Yönetimi*, 7/1, 9-14.
- Parekh, B. (2000). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek* (Çev. B. Tanrıseven). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Sarıbay, A. (2000). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul Alfa Yayınları.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri dönüş* (Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan). İstanbul: Sentez Yayınları.

- Sunar, L. (2019). Modern Zamana Geçerken Bedenleşen İnsan John Locke'un Beden, Emek ve Mülkiyet Kuramının Bir Eleştirisi, L. Sunar ve Latif Karagöz (Der.) içinde, *İnsanı Yeniden Düşünmek Modern Düşüncede Tartışmalar* (21-57). İstanbul: İlem Yayınları.
- Taylor, C. (2018). *Benliğin Kaynakları Modern Kimliğin İnşası* (Çev. S. A. Baş). İstanbul: Küre Yayınları.
- Taylor, C. (2014). "Tanınma Politikası", A. Gutmann, (Der.) içinde, *Çokkültürcülük-Tanınma Politikası* (46-94). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, A. (2017). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?* (Çev. O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türker, Ö. (2017). Ahlaki Tecrübenin İnşasında Başkanın Rolü, L. Sunar ve S. Varlık (Der.) içinde, *Ahlak ve Başkası Modern Felsefe ve İslam Düşüncesindeki Öteki* (165-190). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Urhan, V. (2016). Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 26, 103-119.
- Young, I. M. (1999). İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde, S. Benhabib (Der.) içinde, *Demokrasi ve Farklılık Siyasi Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (174-196). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınları.

Extended Summary

It can be stated that the concept of equality is one of the most important concepts of modern political thought. While classical political thought acknowledges the innate inequalities of people, modern political thought accepts that human beings are innate equals (Urhan, 2016: 109). Unlike the hierarchical social structure of the traditional period, modern society has provided each individual a unique and special status in social life. Thus, every individual is regarded as legally and politically equal to other individuals. In this context, it can be presented that the concept of equality is important in two respects. First, equality has now been accepted as an inborn right. This means that all people have the right to be treated equally with other people simply because they are "human" without any discrimination. The second is related to the political sphere. Everyone's vote counts as one in modern society and individuals are regarded as equal political actors; so each is shown equal dignity in collective decision-making processes.

The paper deals with the problem of political equality concerning the demands of “difference”. In addition, it accepts these demands for difference as “new” equality demands specific to postmodern society and political thought. Postmodern thought criticizes the rationally based thought of society and politics of modernity. These criticisms focus on the Universalist perspective of modernity and differences are highlighted by deconstructing the Universalist view. Thus, postmodern political thought problematizes the individual and social identities determined in modern historicity. In this context, identity-based demands for difference also become equality demands of postmodern politics. Both individuals and social groups with their differences have determined “recognition” as equal political actors as a form of political expression.

Demands for equality shaped around the relationship between identity and difference brought about the problem of revising democratic politics. Because democratic politics with its different identity demands have to accept the owners of these demands as equal political subjects without excluding them, and they also face problems of coexistence created by the demands of differences. In this context, these issues should be expressed and negotiated in the political field. Thus, the problem of coexistence can be reconsidered within democratic politics. Therefore, it can be said that the political vision of the deliberative democracy model is largely adopted in this paper.

Another point that is particularly emphasized in the study is the negative situations that may be caused by demands for differences. Identity politics bring about freedom and equality policies that allow the demands of disadvantaged people and groups to be met in all societies. However, at the same time, excessive emphasis on difference carries the risk of bringing along an “identityist” discourse. Thus, the problem of today's democratic politics both accepts the differences and determines the possibilities of living together with differences. In this context, in this study, the concepts of morality and justice are highlighted in terms of meeting the demands of postmodern political equality and the functioning of democratic politics. The relationship between “I” and “other” is moral relationship. For this reason, it has been emphasized that the attention paid to the rights of the “other” is moral behavior. Thus, morality has been highlighted as one of the founding elements of a society where differences can live together. In addition, the necessity of accepting political equality demands as a human right is directly related to the concepts of liberty and justice. Because, although these demands are essentially demands for equality, we may state that these

demands can only be expressed in a free political environment and in this sense the prerequisite of equality is liberty. Meeting the demands for equality, expressed in a free political environment, is undoubtedly about justice.

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 317-340

Geliş Tarihi:24.09.2021 Kabul Tarihi: 10.11.2021

Yayın: 2021 Yayın Tarihi: 30.11.2021

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.1000493>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

ÇALIKUŞU ROMANI: CUMHURİYET DÖNEMİ ÖĞRETMEN KADIN KİMLİĞİ İNŞASININ TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARI BAĞLAMINDA YORUMLANMASI

Erdi DEMİR*

Öz

Bu araştırmanın konusu Çalığışu romanı ve ana karakter Feride'yle ilgilidir. Araştırmada ana karakter Feride üzerinden Osmanlı-Türk toplumunda kadının toplumsal konumu sorgulanmış, özgürlükçü ve yenilikçi kadın kimliğinin sosyolojik olarak değerlendirilmesi yapılarak yorumlanmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılarak, yapıt başta olmak üzere konuyla ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Tarama modelinde incelenen veri, özne, yapı ve kurumlar, yapıtın kaleme alındığı şartlarda olduğu gibi kendi koşulları içinde değerlendirilmeye özen gösterilmiştir. Araştırmanın veri toplama tekniği doküman incelemesi metodudur. Doküman incelemesi tekniği ile incelenen verilerde, başörtüsü, namus, çok eşlilik, aile yapısı, toplumsal cinsiyet ve ataerkillik normları ile ilgili anahtar kavramlar tespit edilmiştir. Aynı anlama ve içeriğe sahip kavramlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuş ve bu bağlamda kavramların sosyolojik olarak analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, içerik analizi yöntemi çalışmanın veri analiz tekniğini oluşturmaktadır. Bulgu olarak, Feride'nin bağımsız kadın kimliği inşa sürecinde özgün bir profil oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Feride'nin Cumhuriyet ideolojisini temsil eden fakat özgürlüğünün sınırları ataerkillik ve toplumsal cinsiyet normlarıyla çizilmiş bir karakteri

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlikları Araştırma Enstitüsü, edemir.akdeniz@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3227-5984> Antalya, Türkiye.

temsil ettiği tespit edilmiştir. Yapıtta modern-gelenek gerilimleri, yaşam biçimleri, eğitim sistemi, çok eşlilik, namus, ahlak ve başörtüsü unsurlarının kadın karakterler üzerinden sunulduğu anlaşılmıştır. Yapıtın kaleme alındığı dönem göz önünde bulundurulursa, mekân olarak Anadolu'yu, toplumsal özne olarak kadınları olayın merkezine alan bir roman olması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Kimliği, Öğretmenlik, Toplumsal Cinsiyet, Ataerkillik, Kadınlık.

Çalkıuşu Romanı: Kadınlık Kimliğinin Cumhuriyet Döneminde Kadın Karakterleri Üzerinden İncelenmesi

Özet

The topic of this research is related to the novel *The Wren* and its main character Feride. In the study, the social position of women in the Ottoman-Turkish society was questioned through the main character Feride, and the libertarian and innovative women's identity was sociologically interpreted. In this paper, the studies made on the subject, especially the works, were examined by using the scanning model. In the scanning model, the data, subjects, structures and institutions were examined and evaluated in their own conditions, as well as in the conditions in which the work was written. The data collection technique of the research is the document review method. In the data examined by the document review, key concepts related to hijab, honor, polygamy, family structure, gender and patriarchy norms were identified. Concepts with the same meaning and content have been deconstructed by combining them and sociological analysis of concepts has been carried out in this context. Thus, the content analysis method constitutes the data analysis technique of the study. As a result, it was concluded that Feride created an original profile in the process of building an independent female identity. In addition, it has been determined that Feride represents a character that reflects the ideology of the Republic, but whose boundaries of freedom are drawn by patriarchy and gender norms. It is understood that the presentation of modern-tradition tensions, lifestyles, education system, polygamy, honor, morality and hijab elements through female characters is made in the work. Considering the period when the work was

written, it is important to consider Anatolia as a place and women as a social subject in terms of being a novel that puts women at the center of the event.

Keywords: Female Identity, Teaching, Gender, Patriarchy, Femininity.

Giriş

Kadın kimlik olgusu, Türk toplumsal hayatına haklar, özgürlükler, kadının toplumsal statüsü ve konumu çerçevesinde Tanzimat Fermanı sonrasında girmiştir. Tanzimat Fermanı ile kadınlara bir dizi sosyal haklar tanınmış, kız çocukları ve kadınlar için eğitim kurumları, hemşirelik okulları açılmıştır (Yaraman, 2001: 23). Esasen Tanzimat Fermanı, Batı karşısında alınan askeri yenilgiler sebebiyle askeri ve hukuki alanda yapılan reformları kapsamaktadır. Ancak Batı'nın sosyal, kültürel ve hukuki üstünlüğünün bu fermanla kabul edilmesiyle, Batılılaşma hareketi başlamıştır (Mardin, 2014: 130). 1844 yılında nüfus sayımında, kadın nüfusunun sayımı yapılmış, sonrasında 1847 yılında cariyelik kurumu kaldırılmıştır. 1858 yılında Arazi Kanunnamesi kabulüyle, mirastan kız çocuklarına da erkeklerle birlikte eşit pay verilmesi kararlaştırılmış, kadınların siyasi ve hukuki haklarında iyileşmeler sağlanmıştır (Karataş, 2011: 1656). 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kabulüyle, kız çocuklarının eğitimi tıpkı erkek çocuklar gibi zorunlu hale getirilmiş, kız rüştiyeleri, kız sanat okulları, kız öğretmen okulları açılmıştır (Gelgeç Bakacak, 2009: 630). II. Meşrutiyet döneminde kadın hakları ve özgürlüklerinde gelişmeler devam etmiş, çok sayıda kadın dernekleri kurulmuş, kadın dergileri yayımlanmıştır. Kadınlar öğretmenlik, hemşirelik, ebelik gibi meslekleri icra etmeye başlamışlar, kadın dergileri vasıtasıyla topluma ve saraya seslerini duyurabilmeyi başarmışlardır (Doğramacı, 1985: 112). Osmanlı Padişahı I. Ahmet döneminde (1603-1618), babasıyla dahi olsa bir kadının bir erkekle sandala binmesinin yasak olduğu bilinmektedir (Demir, 2008: .9). Sultan II. Abdülhamit döneminde, kadınların ince kumaş elbiselerle kamusal alanda gezmesinin yasak olduğu göz önünde bulundurulursa kadın hareketinin Osmanlı toplumunda önemli kazanımlar elde ettiği daha iyi anlaşılabilir (Kurnaz, 1991: 33). II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Yönetimi kurucuları başta olmak üzere kadın hareketinin güçlenmesi için büyük destek verilmiştir. Bu dönemde kadın hareketinin

ivme kazanmasının sebebi olarak, kadın hareketinin hem Jön Türkler hem de sivil toplum dernekleri tarafından desteklenmesi, kadın dergilerinin yaygınlaşması, daha doğrusu kadın hareketinin kurumsallaşması gösterilebilir. Mütareke döneminde, kadın dernekleri vatanın ve milletin kurutulduğu için düzenlenen büyük Sultanahmet mitinglerine katılmışlardır (Durakbaşı, 2000). Halide Edip (Adıvar) Hanım, Meliha Hanım coşkulu konuşmalar yaparak tüm halkı milli mücadeleye katılmaya davet etmişlerdir. Vatanın işgalden kurtarılması için, kadınlar erkeklerle birlikte her alanda topyekûn bir mücadeleye girişmiş, kadınlar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Kadınlar, organize bir biçimde dernek kurma, mitinglere aktif olarak katılma, cephede askere malzeme ve erzak taşıma, cephelerde savaşan askerlere, yaralı olanlara hastabakıcılık ve tedavi hizmetleri sunma şeklinde destek vermişlerdir (Kaymaz, 2010: 333, 336).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte hâkim ideolojinin modernleşme öznesi kadın olmuştur (Demir, 2021a: 293). 1924 Tevhid-i Tedrisat Öğretim Birliği Yasası ile, kadınlar ve erkeklerin aynı okullarda eğitim alabilmelerinin önü açıldığı gibi, kadınların eğitim hakları genişletilmiştir. 1926 yılında, Medeni Kanunu'nun kabulü ile kadınlara resmi nikâhı devlet kontrolü ve gözetimi altında yapma, mirastan erkeklerle eşit pay alabilme, boşanabilme hakları sağlanmış, aynı zamanda başlık parası, berdel ve erkeklere çok eşlilik yasaklanarak bir erkeğin bir kadınla evlenebileceği kanunu kabul edilmiştir (Doğramacı, 1985: 114; İçli, 1998: 97; Demir, 2018: 22). Kadınlara, 1930 yılında belediye seçimleri, 1933 yılında muhtarlık seçimleri ve 5 Aralık 1934 tarihinde de milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakları tanınmıştır (Demir, 2020: 843). 1935 yılında yapılan seçimlerde, 395 milletvekilliğinden 18'ini kadın adaylar kazanmış (%4,5) ve parlamentoda temsil edilme hakkına kavuşmuştur. Milletvekili seçilen 18 kadından 13'ünün mesleğinin öğretmen olması dikkat çekicidir (Demir, 2020: 845). Nitekim öğretmenlik, ebelik, hemşirelik gibi meslekler, yardımseverlik, şefkat, sevgi ve özveri gerektiren meslek dalları olduğu için toplumsal cinsiyet normlarıyla uyumlu meslek grupları olarak kabul görmektedir. Fedakâr ve özverili bir şekilde kendisini milletine ve topluma aday olan yeni bir kadın kimliği kurgulayan Cumhuriyet ideolojisi, özgür ve bağımsız

kadın kimliğini dışlayıcı bir tutum sergilemiştir (Göle, 2008: 100). Çünkü feminist kadın hareketi, kamusal alanda var olabilme mücadelesi verirken, elde edilmiş sosyal, siyasi ve ekonomik hakları yeterli görmediği anlaşılmaktadır. Kadınların toplumsal talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda, güçlü ve bağımsız bir kimlik inşa etme arzusunda olan feminist kadın hareketi, hâkim ideolojinin tutumu ile bağımsız ve özgür kadın kimliğini ulusal kolektif kadın kimliğine kurban etmiş olmaktadır (Çaha, 1996; Demir, 2021b: 219). Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde sağlanan sosyal, ekonomik, hukuki ve medeni haklar, feminist kadın hareketinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte değildir. Bir yandan özgür, idealist, bağımsız kadın kimliği kurgulanmaya çalışılırken, diğer yandan geleneksel, muhafazakâr sosyal kontrol mekanizmalarıyla namus, bekâret gibi kavramların gündemde tutulması bir tezattır (Gülendam, 2001: 93).

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi kadınların kamusal alanda görünürlüğü ve temsili açısından önemlidir. 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'nin kabulüyle Meşrutiyetin ilan edilmesi, kadın haklarının devlet garantisi altına alınmasını sağlamıştır. Bu dönemde hemşirelik, ebelik ve öğretmenlik okullarının açılmasıyla kadınların kamusal alanda görünürlük ve temsilleri artmıştır. İstanbul'da kız sanat, meslek ve öğretmenlik okullarında okuyan öğrenci sayısı, 1898 yılında 1771 olmuştur (Doğan, 2012: 178). Meşrutiyet döneminde 40 civarında kadın dergisi yayımlanmıştır. Kadınlar hakkında yazılar çıkaran gazeteler, Terakki, Muhadderat Gazetesi ve Hanımlara Mahsus Gazetesi'dir. Kadınlara yönelik dergiler ise, İnsaniyet, Hanımlar, Mürüvvet ve Şükufezar'dır (Kurnaz, 1991: 42). Dergilerde genellikle kadın hakları, evlilikler, sanat, edebiyat ve aile hayatı gibi konularda yayınlar yapılmıştır (Aydın, 2015: 88). Kadın dernekleri ve cemiyetler, Millî Mücadeleye önemli ölçüde destek vermişlerdir. Kadınlar hem ikmal, sağlık hizmetleri olarak destek vermişler hem de cephede savaşan kadınlar Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında önemli katkıda bulunmuşlardır. Halide Edip Adıvar (onbaşı), Erzurumlu Kara Fatma Seher Hanım, Tayyar Rahmiye, Gördesli Makbule Hanım, Nezahat Hanım, Binbaşı Ayşe, cephede savaşan kadınlardan sadece bir

kaçıdır (Kurnaz, 1991: 123). Cumhuriyet döneminde modernleşme projesinin ulusal aktörü kadın olmuştur. Modernleşmenin dayattığı kültürel değişim ve dönüşümlerin öznesi kadın, yeniliklerin, çağdaşlaşmanın adeta simgesi olmuştur (Caporal, 2004: 205). 1924 Öğretim Birliği Yasası ile eğitim hakları, 1926 Medeni Kanun'u ile hukuki haklar ve 1930-1935 yılları arasında siyasi haklar elde eden Türk kadınının eğitim-kültür seviyesi artmıştır.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Reşat Nuri Güntekin tarafından kaleme alınan *Çalığışu* yapıtı, dönemin toplumsal yapısını, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtmaya bakımından önemlidir. Yapıt, kadınların toplumsal konumu ve statüsü, namus, çok eşlilik, görücü usulü evlilik, aile ve evlilik hayatı, toplumsal cinsiyet normları ve ataerkillik bakımından oldukça zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Osmanlı-Türkiye toplumunda kadınların toplumsal konumu sorgulamak, kadınların toplumsal hayatta nasıl bir işlevi ve önemi olduğu incelenmektedir. Bu doğrultuda, araştırmada *Çalığışu* yapıtında kadın temasının nasıl işlendiği hakkında bilgi edinmek ve yapıtta kadın- toplumsal cinsiyet normları ilişkisini incelemek hedeflenmiştir. Araştırmanın kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından literatüre zenginlik katacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın konusu Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* yapıtıyla ilgilidir. Araştırmada konu ile ilgili yapılmış araştırma makaleleri, kadın çalışmaları, toplumsal cinsiyet okumaları ve kaynakları incelenmiş, literatür taraması modeli kullanılarak veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, birbiriyle karşılaştırılarak tutarlı oldukları anlaşıldıktan sonra işlevsel biçimde kullanılmıştır. Çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılarak bireyler, olay örgüsü, zaman, nesnelere kendi zaman ve durum şartları içinde değerlendirilmeye özen gösterilmiştir.

Araştırmada geçmişte anlatılan bir olay, durum veya nesne ile ilgili bir toplumsal gerçeklik tarafsız ve olgusal bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada tarama

modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte olmuş veya etkisi devam eden bir olay, durum ya da nesneyi olduğu gibi kendi koşulları içinde inceleyen bir araştırma desendir (Karasar, 2012: 77). Dolayısıyla araştırmada Feride'nin başından geçen olaylar tarafsız bir şekilde olduğu gibi kendi koşulları içinde aktarılmaya özen gösterilmiştir. Tarama modeli ile yapıt detaylı bir şekilde incelenmiş, toplanan veriler doküman analizi yöntemiyle sınıflandırılarak temalara ayrılmıştır.

3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği

Araştırmanın veri toplama tekniği, doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, araştırılması tasarlanan bir çalışmayla ilgili kavram ve olgular hakkında bilgiler içeren yazılı, dijital, görsel, sesli ve görsel materyallerin incelenmesi olarak tanımlanabilir (Özkan, 2019: 3). Doküman incelemesi, araştırma yapılması tasarlanan bir konu hakkında verilere ulaşarak, kavramlar arasında ilişki kurulmasını sağlaması açısından önemlidir. Araştırmada literatür taraması yapılarak konuyla ilgili yapılmış çalışmalarda, benzer unsurların ve sonuçların neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Karaca (2013), Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemlerinde öğretmen kadın tipinin kamusal alanda temsil sorununa dikkat çekmiş, öğretmenlik mesleği başladıktan sonra kadınların eril tutumlu ve eğilimli olması beklentisini eleştirmiştir. Oktay Erkoç (2021), yabancı okullar meselesini ve bu durumun cinsiyetlere olan etkisini incelediği çalışmasında, cinsiyetin yabancı okullardaki kültürel değişim ve asimilasyona maruz kalma durumunu örneklerle incelemiştir. Çalığıuşu'nun Feride'si güçlü, kararlı ve milli kimliği yansıtan kadın karakterlerden birisi olduğundan dolayı, yabancı okulların kültür erozyonundan etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Polat (2016), Tanzimat dönemi itibariyle Batı'nın bilim, eğitim, askeri ve hukuksal üstünlüğünün kabul edildiğini belirtmiş, açılan mesleki okullar, kurulan kadın gazete ve dergileri ile kadınların eğitim seviyesinin arttığını ve kadınların kamusal görünürliğünde olumlu gelişmeler olduğunu kaydetmiştir. Hukuksal ve siyasal reformlarla kadın hakları geliştirilirken hedeflenen amacın, ülkesi için kendisini feda edebilen, yardımsever, iyi bir anne ve ideal bir eş gibi toplumsal cinsiyet normlarıyla uyumlu kadınlar yetiştirmek olduğu ifade edilmiştir.

Yazar, Türk modernleşmesinin nihai hedefinin özerk, bağımsız ve güçlü kadınlar yetiştirmek yerine, ulusal kalkınmaya hizmet edebilecek vatandaşlar yetiştirmek olduğunu özetlemiştir.

Doküman incelemesi uygulanan araştırmada, kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet normlarıyla ilgili, namus, çok eşlilik, başörtüsü, aile ilişkileri, annelik, kadının sosyal konumu ve işlevi, kadının kamusal alanda temsili, evlilik kurumu, toplumsal cinsiyet, ataerkillik, iktidar, hiyerarşi (iktidar ilişkisine dayalı sosyal ilişkiler üretilmesi) gibi kavramlarla ilgili veri seti toplanmış; elde edilen veriler temalarına göre ayrılmıştır.

4. Verilerin Analizi

Doküman incelemesi yoluyla toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi, sistematik olmayan verilerin sistematik hale getirilerek, yazılı ve görsel materyallerin iç tutarlılığı bulunacak biçimde incelenmesidir (Tavşancıl & Aslan, 2001: 37). İçerik analizi ile incelenen metinde anahtar kelimeler veya belli kavramlar arasında ilişki kurularak sınıflandırma yapılmakta ve temalar oluşturulmaktadır. İçerik analizi yönteminin temel işlevi, incelenen konuyu bütüncül bir biçimde açıklayabilecek kavramlara, ifadelere ve olgulara ulaşabilmektir. İçerik, yazılı, sözlü, görsel, işitsel ve görsel olabilir. Gazete, dergi, mahkeme tutanakları, nüfus kayıtları, belgesel, fotoğraf, belediye meclis tutanakları, makale ve dergi gibi materyaller içeriği oluşturabilir. Araştırmada *Çalığışu* yapıtında toplumsal cinsiyet, ataerkillik, namus, ahlak, aile ve evlilik yaşamı, kadınların kamusal alana temsili gibi konularda toplanan veriler sosyolojik olarak derinlemesine yorumlanarak açıklanmıştır.

5. Bulgular

5.1 Bir Kadının Romanı: Çalığışu

İlk olarak “*İstanbul Kızı*” adıyla 4 bölümden oluşan bir piyes olarak hazırlanan yapıt, 1922 yılında “*Çalığışu*” olarak Vakıf Gazetesi’nde yayımlanmıştır. Ana tema Aşk-Gurur çatışması olmakla birlikte, yapıtta kültür çatışması, yabancı

okullar sorunu, Anadolu'daki yoksulluk, Osmanlı eğitim politikası, eğitim bürokrasisinin durumu ve Anadolu coğrafyasına ilişkin bir panorama çizilmiştir (Poyraz & Alpbeğ, 1957: 18). Yapıtın ana karakterinin kadın olması ve olayların kadınlar ekseninde şekillenmiş olması, dönem koşullarında dikkat çekicidir.

Yapıtta, çok uluslu bir devlet yapısından milli devlet yapısına geçen Anadolu'nun sosyolojik ve kültürel betimlemesi yapılmıştır. Romadaki gelişmeler, İstanbul, Bursa, Çanakkale, İzmir ve Kuşadası şehirlerinde geçmektedir. Yapıt, Feride'nin bir otel odasında hatıra defterini okumasıyla başlamıştır. Feride'nin babası Nizamettin Bey, bir Osmanlı subayıdır. Güzide Hanım ile evlilikleri sonrasında İstanbul dışında birçok farklı yerde göreve gitmiş, Irak ve Musul'da görev yapmıştır. Küçük yaşta babasını ve annesini kaybeden Feride, babaannesinin yanına verilmiştir. Feride, babaannesinin ölümü ile Notre Dame de Sion isimli Fransız özel yatılı bir okula verilmiştir. Notre Dame de Sion, 1856 yılında 11 Rahibe tarafından kurulmuş, Batı ve Hristiyanlık kültürü doğrultusunda eğitim veren bir kurumdur. Yaklaşık 10 (on) yıl kadar Notre Dame de Sion Okulu'nda eğitim alan Feride, çok hareketli, hayat dolu ve sevecen bir çocuktur. Ağaçlarda gezen, tırmanan ve hareketli bir çocuk olduğu için arkadaşları ona "Çalığışu" ismini takmışlardır. Okul zamanı dışında yaz tatillerini teyzesi Besime Hanım'ın köşkünde geçiren Feride, teyzesinin oğlu Kamuran'dan hoşlanmaktadır. Kamuran, varsıl bir ailenin çocuğu olduğu için çalışmaya gerek duymayan, biraz şımarık, çapkın ve sorumsuz bir gençtir.

Okulunu bitiren Feride ile teyzesinin oğlu Kamuran nişanlanmıştır. Avrupa'ya eğitim almak için giden Kamuran, 4 yıl boyunca orda kalmış ve İstanbul'a tekrar dönmüştür. Feride ile evlilik günü gelip çattığı vakit, düğün günü Feride'nin yanına siyah çarşafli bir kadın gelmiştir. Çarşafli kadın, Kamuran'ın Avrupa'dayken Münevver isminde hasta bir kadınla ilişkisi olduğunu, ayrıca Kamuran'ın bu kadına evlilik teklif ettiğini anlatmıştır. Aldatıldığını öğrenen Feride'nin gururu incinmiş ve düğün günü ortalıktan kaybolmuştur. İyi bir okuldan mezun olmasının avantajını kullanan Feride, bir süre sütanesi Gülmisal Kalfa'nın yanında kalmış, Coğrafya ve Resim öğretmenliği kadrolarına başvurabilmek için

Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da öğretmenlik için başvurduğu kadro için, başka birisinin atamasının yapıldığını öğrenince ikinci bir şok yaşamıştır. Okul Müdürünün ısrarına dayanamayıp Zeyniler Köyü'nde öğretmenliği kabul etmiş, yolları bile olmayan, yoksul bir köye atanmıştır. Köy okulu, ahırdan bozma, tıpkı mezarlığı andıran bir görünüme sahiptir. Okulda, doğru düzgün okul araç-gereçleri bulunmamaktadır ve öğretmenlik yapan Hatice Hoca isminde kadının hiç tahsili yoktur. Hatice Hoca günün belli vakitlerinde mezarlıkta yatır bekleliği yapan, geri kalan kısmında öğretmenlik yapan bir kimsedir. Notre Dame de Sion okulunun öğretmenlerinin konuşarak ikna etme yöntemiyle öğrenciyi eğitmelerine karşın, Hatice Hoca öğrencilere ceza vermiş ve öğrencileri döverek eğitmiştir. Sınıflarda sıralar üst üste bir köşeye atılmış ve öğrenciler yerde oturarak eğitim görmektedir (Güntekin, 2016: 226). Müfettiş okula geleceği vakit sıralar yerlere koyularak düzenli bir görüntü verilmiştir. Hatice Hoca öğrencilere bahçede ölü gömme ve yıkama oyunları oynatmakta, öğrencilere ilahiler okutmaktadır. Hatta bir gün Feride'ye yeşil bir eşarp vererek başını örtmesini istemiştir. Feride güzelliği ve sadeliği ile köyde herkesin dikkatini çekmiş, "İpekböceği" olarak anılmaya başlamıştır. Sınıfta her kız öğrencinin adı Zehra ya da Ayşe'yken Munise isminde sessiz ve güzel bir kız çocuğu Feride'nin dikkatini çekmiştir. Annesi bir askerle kaçan Munise, orman memuru, aksi ve öfkeli babasının dayaklarından bıkmıştır (Güntekin, 2016: 228). Munise'nin babası ile konuşarak bu güzel kızı evlatlık alan Feride, Munise ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Güzelliği başına bela olan Feride, köydeki tüm erkeklerin dikkatini çekmiş ve köy halkı tarafından dedikodusu yapılmaya başlanmıştır. Zeyniler Okulu'nun kapanması ile Bursa'da bir okulda çalışmaya başlayan Feride, okulda güzelliği ile herkesin ilgisini çekmiştir.

Okulda müzik öğretmeni Şeyh Yusuf Efendi, Feride'ye âşık olmuştur. Herkes bu aşkı konuşurken bir gün Şeyh Yusuf Efendi hastalanmış ve yatağa düşmüştür. Son arzusunun Feride'yi görmek olduğunu söylemiş ve Feride ile görüşmeleri sonrasında ölmüştür. Bu ölüm olayından herkes Feride'yi sorumlu tutmuştur. Çıkan dedikodular üzerine Feride suçluluk psikolojisi yaşamış ve evlatlık aldığı Munise ile birlikte Çanakkale'ye gitmiştir (Uygun Aytemiz, 2015: 2139).

Güzelliği başına dert açan Feride “Gülbeşekeri” olarak anılmaya başlamıştır. Çanakkale’de zengin bir ailenin çocuklarına ders veren Feride, zengin ailenin yaşadığı konakta İhsan Bey tarafından yapılan evlilik teklifini reddetmiştir. Sonrasında Hafız Kurban Efendi adında evli bir adam, eşine Feride’yi beğendiğini onunla evlenmek istediğini söylemiştir. Hafız Kurban Efendi’nin evlenme teklifini de reddeden Feride, artık Çanakkale’de kalamayacağını hissederek, İzmir’e gitmiştir. İzmir’de varıl bir ailenin kızlarına Fransızca dersi vermeye başlayan Feride, Munise ile birlikte köşkte yaşamaya başlamışlardır. Evin oğlu Cemil Bey tarafından rahatsız edilince buradan da ayrılmak zorunda kalan Feride, Maarif Teşkilatı’na (Millî Eğitim Bakanlığı) başvurarak Kuşadası’nda Resim ve Türkçe öğretmenine ihtiyaç olduğunu öğrenmiştir. Feride, İzmir’den Kuşadası’na gidince orada huzurlu bir hayata kavuşmuştur. Feride’nin Kuşadası’na gelmesinin ardından Savaş patlak vermiş, Feride’nin Bursa Zeyniler Köyü’nden tanıdığı Doktor Hayrullah Bey’in teklifiyle Feride, hastanede hemşirelik yapmayı kabul etmiştir. Hastaneye yaralı Binbaşı İhsan Bey’in gelmesi Feride’yi derinden üzmüştür. İhsan Bey’in daha önce evlilik teklifine ret cevabı veren Feride, İhsan Bey’in durumuna üzülmüş ve İhsan Bey’e evlilik teklif etmiştir. İhsan Bey Feride’nin kendisine acıdığını hissetmiş ve bu teklifi kabul etmemiştir.

Savaştan sonra Munise’nin hastalanıp yaklaşık iki hafta komada kalıp ölmesi, Feride’yi çok üzmüştür. Yaşadıklarının psikolojik travmasından kurtulamayan Feride’ye bu dönemde Doktor Hayrullah Bey sahip çıkmıştır. Hayrullah Bey, Feride’yi yanına almış ve baba-kız gibi birlikte yaşamaya başlamışlardır. Bölge halkı ise nikâhsız bir kadının bir erkekle birlikte yaşamasını doğru bulmamış ve dedikodular çıkmıştır. Bunun üzerine kâğıt üzerinde göstermelik bir nikâh yapan Feride ile Yaşlı Doktor Hayrullah Bey halkın öfkesini dindirmiştir. Hayrullah Bey, bir gün Feride’nin anı defterini okumuş ve Feride’nin hala Kamuran’ı sevdiğini anlamıştır. Feride’nin günlüğünü yok eden Hayrullah Bey, durumu Feride’ye hiç belli etmemiştir. Kısa süre sonra Hayrullah Bey hastalanmış ve Feride’ye son arzusu olarak Kamuran’a iletmek üzere bir mektup vermiştir.

Mektubun içerisine Feride'nin günlüğünden bir kısmı koymuştur. Hayrullah Bey, Kamuran'a yazdığı mektubunda, Feride'nin onu çok sevdiğini ve Feride'yle evlenmesini, onu hiçbir zaman bırakmamasını söylemiştir. Bu mektubu saatlerce okuyan Kamuran, Feride'ye olanı biteni anlatmıştır. Feride'yi bırakmayan Kamuran onunla evlenmiş ve mutlu bir yuva kurmuşlardır.

5.2. Kamusal Alanda Kadın Öğretmen

Çalığı romanında, ana karakter ve idealist kadın öğretmen temsili olarak Feride, olayların hem anlatıcısı hem de aktörü konumundadır. Cumhuriyet döneminin özgürlükçü, toplum için yaşayan, fedakâr kadın tipinin yansıması, Feride tarafından temsil edilmiştir. Din kurumunun toplumun tüm alanlarında etkileri görüldüğü gibi kadınlar üzerinde de etkileri bulunmaktadır. (Gelgeç Bakacak, 2009: 633). Yapıtta Feride'nin din otoritesini ikinci plana atarak öğretmenlik yaptığı okullarda, önemli bir dini-kültürel simge özelliği bulunan başörtüsü takmadığı görülmüştür. Hem toplumun değerleriyle çatışmaktan kaçındığı için bazen örtünen, aynı zamanda modernlik anlayışı kapsamında farklı elbiseler giyen ve makyaj yapan, böylelikle gelenek ve modernlik paradigmalarına uyumlu bir kadın profili düşünüldüğü anlaşılmaktadır (Sancar, 2014: 131).

Erkeğin namusu ve şerefının kadın davranışlarına endeksli olduğu bir toplumda annelik, ev kadınlığı misyonları ön plana çıkarılmaktadır. Feride'nin bir kadın olarak memuriyete atanması ve öğretmen olması değerli bir kazanım olarak yorumlanabilir (Uygun Aytemiz, 2015: 2120). Kamuran tarafından aldatılan Feride, aşk ve gurur ikileminde kalmış ve gurur seçeneğini tercih ederek İstanbul'dan uzaklaşmıştır. Nitekim modernleşme dönemi romanlarının bir yansıması olarak ihanete uğrayan, poligamiye maruz kalan kadınlar çaresiz kaldıkları için kendi sosyal ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmek adına göç etme yolunu seçmişlerdir (Karaca, 2013: 1821). Bu bağlamda Feride'nin temelden idealist bir öğretmen olarak Anadolu'ya gittiği söylenemez. Çünkü Feride, Kamuran'ın ihanetine maruz kaldığı için öğretmen olarak Bursa'ya Zeyniler Köyü'ne gitmeyi kabul etmiştir (Karagülle,

2016: 89). Sonrasında yolu dahi olmayan bir köye öğretmen tayin edilen Feride, Notre Dame de Sion isimli Fransız okulunda aldığı bilimsel ve çağdaş eğitim sayesinde zorluklara karşı sabır ve kararlılıkla göğüs germiş, bekâr bir kadındır (Güntekin, 2016: 179).

Feride kadın olması sebebiyle, birçok erkeğin gönlünü kaptırdığı bir kimsedir. Bu nedenle Feride'nin fiziksel ve cinsel özelliklerine sık sık vurgu yapılmıştır. Fakat bu güzellik, ahlak, namus, gelenek ve inançlar gibi sosyal kontrol mekanizmalarıyla sürekli denetim altında tutulmuştur. Bursa'da otele görevli Hacı Kalfa isimli kadının Feride'yi korumak için nasihatlerde bulunması, Hatice Hoca'nın Feride'ye yeşil bir başörtüsü vererek, köy yerlerinde sınıflara okullara bununla girilmesini tavsiye etmesi toplumsal denetimin birer örneği kabul edilebilir. Bununla birlikte Bursa'da okul müdürü Recep Bey'in Feride'ye hitaben "hoca kısmının yüzü gözü boyalı, makyajlı şekilde sınıfa girmesi caiz değildir, yüzünüzü yıkayıp sonrasında derse girin" (Güntekin, 2016: 247) demesi ve köy muhtarının Feride'yi süslü bulması oldukça düşündürücüdür. Nitekim okul müdürünün tutumu, kamusal alanın denetim ve kontrol görevlerinin erkeklerde olduğu mesajı veren cinsiyetçi ve ataerkil bir bakış açısıdır. Feride'ye yönelik tavrın nedeni, onun kadın olmasından kaynaklanmaktadır. Feride'nin bekâr bir kadın olması, arkasında eşi, erkek kardeşi veya aile bireyleri olmadan bağımsız bir şekilde kendisine yer edinebilmesi erkek iktidarını rahatsız etmiştir.

Feride'nin cinsellikle bütünleştirilen ontolojik varlığı, eğitim, toplumsal rol, statü gibi unsurlarla değiştirilememektedir. Psikanalizci Freud'un kişilik kuramına göre, insan kişiliği üç unsurdan meydana gelmektedir ki bunlar; id, ego ve süperego'dur. İd, insanın ilkel benliğini temsil ederken, ego, bilinçli bir biçimde benlik kavramını temsil etmektedir. Süperego ise, içselleştirilemeyen toplumsal normlar, yasaklamalar, otorite ve toplumsal kurumları ifade etmektedir (Akyıldız, 2006: 18). Dolayısıyla Feride, süperego karşısında kadın kimliğini temsil eden bir konumdadır. Erkek, kendi kimlik ve kişiliğindeki eksikliği kadının suçu olarak mal

etmekte, kadınları giyim, kuşam ve yaşam biçimi üzerinden sorgulamayı ve kontrol etmeyi kendisine vazife bilmektedir.

Feride'ye Bursa'da 'İpekböceği', Çanakkale'de 'Gülbeşekeri' takma isimlerinin takılmış olması oldukça ironiktir. İpekböceği, dut ağacının yaprağı ile beslenen sonra koza yapıp, ipek üreten ve uçan bir kelebeği temsil etmektedir. İpekböceği, saflığın, masumiyetin ve temizliğin sembolüdür. Gülbeşekeri ise gül ve şekerden yapılan, ekmeğin üzerine sürülerek yenen bir reçel türüdür. Feride'ye Gülbeşekeri ve İpekböceği takma isimlerinin takılması, cinsiyetçi ve ataerkil bir yaklaşımın yansımalarıdır. Çünkü Anadolu'da simgelerin ve takma isimlerin her zaman kapsayıcı kültürel özellikleri bulunmaktadır. Evli kadınlara takma isim verilmemektedir. Evli kadın, sahibi olan kadındır; ancak bekâr kadın başıboş ve savrukluğu ifade etmektedir. Bu açıdan bekâr kadınlar, erkeklerin sözlü ve fiziksel tacizlerine maruz kalabilmektedirler. Feride'nin bekâr olması, güzel ve çekici olması bu cinsel kimliğinin öğretmen kimliğinin önüne geçmesine sebep olmuştur. Yapıtta eleştirilen diğer bir unsur ise 'mürebbiyelik' tir. Doğru düzgün eğitim almamış, sadece Batılı olduğu için modern ve çağdaş eğitim vereceğine inanılan kadınların, evlerde Osmanlı ailelerin çocuklarının eğitim vermesidir. Batılılaşmanın yanlış anlaşıldığının en bariz örneklerinden biri mürebbiyelik anlayışıdır (Akyüz, 1982: 142; Sancar, 2004: 206). Aile yapılarının yozlaşmasına sebep olmuş mürebbiyelik, milli bir eğitim politikasının üretilmemesinin doğal sunucudur. Mürebbiyelik anlayışı, II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemi edebiyatına kadar sıkça yer verilen bir unsurdur. 'Matmazel' adı verilen ve çoğunlukla Fransız yabancı kadınların evde çocuğun yetiştirilmesi konusunda yetkilendirilmesi, toplumsal taleplere cevap vermekten uzak kalmıştır (Yılmaz, 2007: 251). Bu durum kültürel farklılıkların getirdiği ayrımların çocuklara aktarılamaması gibi bir sorunu doğurduğu gibi kadınların öğretmenlik rolüyle eğitimin işlev ve pratiklerinin uyumu sorununu doğurabilmektedir. Feride, İzmir'de bir ailenin konağında Fransızca dersleri vererek bir nevi mürebbiyelik yapmıştır. Bu mürebbiyelikten kendisi de memnun olmamış kısa zaman sonra konakta bir erkek tarafından merdivenlerde tacize uğramıştır. Feride, Mürebbiyelik anlayışı üzerinden Türk eğitim sisteminin ve

eğitim bürokrasisinin eleştirisini yapmıştır. Öğretmen atama kadrolarının liyakata göre değil iltimas ve kayırmacılığa göre yapıldığını mesajını veren Feride, milli, kapsayıcı bir eğitim politikasının (kadın ve erkek eşitliği anlayışının) gerekliliğine vurgu yapmıştır (Tonguç, 1947: 5; Uludağ, 2008: 78, 90).

5.3. Evlilik, Namus ve Annelik

Feride, küçük yaşlardayken annesini ve babasını kaybetmiş bir kız çocuğudur. Teyzesi ve kuzenleri dışında kimsesi olmadığından hayatı boyunca yalnız kalmış bir kadındır. Anne sevgisinden mahrum yetişen Feride'nin Bursa'nın Zeyniler Köyü'nde yaşayan, annesi dağa kaldırılmış, orman memuru yaşlı babasından şiddet gören Munise isminde masum ve sevimli bir kız çocuğunu evlatlık edinmesi bir hayli ilginçtir.

Annelik rolüne öykünerek, annelik güdülerini Munise ile bastırmaya çalışan Feride, ahlaki olgunluğa sahip, dürüst bir kadını temsil eder. Nitekim teyzesinin oğlu Kamuran ile birbirlerini sevmelerine rağmen, herhangi bir cinsel birlikteliklerinin olmaması, erkeklerden birçok teklif almasına rağmen evlilik dışı bir ilişkiye sapsamaması bunun göstergesi kabul edilebilir. Feride'nin baskın feminen annelik duyguların yanında erkeksi tutum ve eylemleri de bulunmaktadır Kamuran ile nişanlılık döneminde, onu masum, kız gibi, anne dizi dibinde büyümüş külkedisi gibi görmektedir. Kamuran'ın bu masumane ve utangaç tavırları, Kamuran'ın 25 yaşında dul bir kadın olan Neriman ile konağın bahçesinde öpüşmesi ile son bulmuştur. Nitekim Kamuran'ın erkeksi ve cinsel kimliği ön plana çıkınca masumiyeti arka plana itilmiştir (Güntekin, 2016: 49).

Feride'nin kendisine laf atan köylü gençlere karşı duygusal bir tepki vermemesi, karşılaştığı zorluklar karşısında İstanbul'a geri dönmemesi, duygusallıktan öte rasyonel düşünebilme yetisi ile erkeklere karşı kararlı tutum bir tutumu olduğunu göstermektedir. Özgür bir kadın olarak Anadolu'nun birçok yerine tek başına seyahat etmiş, medeni cesareti, azmi ve kararlılığı ile görev yaptığı okullarda itibar görmüştür. Feride kendisine evlilik teklif eden Hafız Kurban Efendi, Şeyh Yusuf Efendi, İhsan Bey ve Cemil Bey'den uzak durmasını bilmiş, hakkında çıkan dedikodulardan uzak durabilmek için yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Özellikle Hafız Kurban Efendi'nin evli olmasına rağmen Feride'yi ikinci eş olarak almak istemesi, dönemin çok eşli evlilikleri ve cinsiyetçi hegemonik ataerkilliğinin yansımaları olarak kabul edilebilir. Dedikoduların bekâr ve Anadolu'ya İstanbul'dan gelmiş yabancı bir kadına yönelmiş olması ironiktir. Bu yaklaşımın arkasında Feride'yi kontrol etme, evliliğe teşvik ederek sosyal kontrolü sağlama amaçları olduğu düşünülmektedir. Gittiği her şehirde güzelliği başına dert açan Feride, cinsel istismar ve sarkıntılıklara boyun eğmemiştir (Güntekin, 2016: 238). Buna karşın toplumsal baskı sebebiyle son durağı olan Kuşadası'nda yaşlı Doktor Hayrullah Bey ile baba-kız gibi olmalarına rağmen kâğıt üzerinde evlilik yapmak zorunda kalmışlardır. Bu evlilik gönüllü değil toplum ve mahalle baskısı sebebiyle, Feride'yi korumak için yapılmış bir evliliktir. Zira söz konusu olan kadının namusu olduğu için, bir erkek ile bir kadının aynı evde nikâhsız yaşaması toplum tarafından hoş karşılanmamıştır. Tezat olan unsur, bir kadın ile erkeğin aynı evde nikâhsız yaşaması doğru bulunmazken, Kamuran'ın Münevver isminde bir kadınla Feride'yi aldatmasının bu kadar abartılı görülmemiş olmasıdır. Aldatan erkek karakter olunca namus, onur, beden dokunulmazlığı gündeme gelmezken, kadın karakterlerin erkekleri aldatması söz konusu olduğunda namus olgusu gündeme gelmektedir.

İstanbul'dan Bursa, İzmir, Çanakkale ve Kuşadası gibi şehirlere göç eden Feride, ataerkil yaşam biçimi sebebiyle gittiği şehirlerde özgür bir hayat kuramamıştır. Sarkıntılık, evlilik teklifi, ikinci eş olma teklifi, giyim kültürü, yaşam biçimi gibi unsurlar sebebiyle denetim ve gözetim altına alınmak istenmiştir. Evlilik kurumundan uzak duran Feride'nin, aile kurma, doğum yapma, anne olma gibi toplumsal cinsiyet normlarının ürettiği toplumsal rol ve eylem kalıplarını ikinci plana ittiği anlaşılmaktadır. Kendi ayakları üzerinde duran Feride, maddi durumları iyi olan erkeklerin tekliflerini elinin tersiyle geri itmiştir. Feride, Cumhuriyet ideolojisini temsil eden, özgürlükçü, sosyal ve ekonomik bağımsızlığını kazanmış, saygın bir kadın prototipini temsil etmektedir bu bakımdan Feride tipi, kendisinden sonra yetişen genç kızların öğretmenlik mesleğini benimsemesi ve özendirmesi açısından rol modeli olmuştur (Kaplan, 1998: 38; Tanpınar, 2007).

5.4. Kültür Kimlik Bunalımı Modern-Gelenek Çatışmasının Öznesi: Kadın

Yapıtta modern-gelenek çatışması aktörleri kadınlardır. Anadolu'yu romana taşıyan yapıtta, öznelere çoğunlukla kadın olması ve olayların gelişim aşamalarının ana karakter Feride'nin etrafında şekillenmesi, kurgu ve teknik açısından bir yeniliktir (Moran, 2001: 16). Yapıtta yaşam biçimi ve dünya görüşü üzerinden kimlik bunalımlarının kadın kimlikler üzerinden yansımaları görülmektedir. Öğretmenlik yapabilmek için herhangi bir temeli olmayan, türbe bekçiliği yapan, aynı zamanda çocukları döverek eğiten Hatice Hoca'nın karşısında çocukları ikna yöntemiyle eğiten, idealist, modern ve çağdaş bir eğitim almış Feride yer almaktadır. Feride, topluma adanmışlığın, eğitimde şiddete hayır düşüncesinin sembolüdür (Koçak, 2016: 54; Aydın, 2017: 233).

Hatice Hoca'nın teneffüslerde çocuklara ölü yıkama, cenaze taşıma oyunları ve ilahiler okutan eğitim anlayışı Feride'de bulunmaz. Hatice Hoca'nın Feride'ye yeşil başörtüsü vererek başını örtmesini istemesi de dikkat çekicidir. Zira Feride, kamusal alanda resmi siyah elbiseler giyen, makyaj yaptığı için okul müdürü Recep Efendi tarafından derse yüzünü yıkayarak gitmesi için uyarılan bir bireydir. Daha doğrusu, Feride geleneksel, alışagelmış, erkek egemenliğine itaat eden bir tip değildir. Feride, öğretmen kimliğinin yanında edilgen, pasif bir kadın kimliğini reddeden özgürlükçü, idealist ve bağımsız kadın tipinin temsilidir (Kavcar, 1996: 172). Feride, kuzeni Müjgân ile Tekirdağ'da bir plajda otururken balıkçılarla olan konuşmaları manidardır. İsmi Marika olarak ifade eden Feride'nin, balıkçıların "muhafazakâr ve Müslüman bir ülkede kadınlar bu şekilde giyinmez" dememeleri için kimliğini gizlemesi tartışmalıdır. Çünkü giyim kültürü, inancın ve değerler sisteminin bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Dikkate değer nokta, kadınların makyaj, giyim kültürü, başörtüsü, bir erkekle nikâhsız yaşamama, istismara ve takma isimlere maruz kalma gibi durumlarının nerdeyse tamamının okuyucuya dedikodu mekanizmasıyla aktarılmasıdır. Feride'nin balıkçıların açık giyinen bir kadını ayıplayacakları düşüncesiyle ismini Marika olarak tanıtmayı, balıkçıların dedikodu yaparak bu durumu çevrede yaşayan insanlara duyuracakları öngörüsü ataerkillik karşısında savunma refleksi olarak okunabilir. Aynı şekilde Hatice Hoca'nın Feride'ye 12 yaşındaki erkek çocuklarının karşısına peçe ya da başörtüsü ile çıkması

gerektiğini belirtmesi, aksi takdirde dedikodu mekanizmasıyla bu durumun yayılacağını ima etmesi ironiktir. Yapıtta eşkıyalarca dağa kaldırılan, babasından şiddet gören, aldatılan karakterlerin kadın olduğu görülmektedir. Yazar, ‘İpekböceği’ ya da ‘Gülbeşekeri’ olarak anılan Feride’ye ismiyle hitap etmeyi tercih etmiş olmasına rağmen ataerkil düşünce yapısının etkisinden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Feride’nin idealist, kararlı ve yenilikçi düşünce yapısının yanında Fransız Notre Dame de Sion isimli Hristiyan Katolik kültürüne göre eğitim aldığı unutulmamalıdır. Feride’nin Müslüman bir toplumda İslam dinine göre herhangi bir din eğitimi aldığına dair ipucuna yer verilmemiş olması da ilginçtir. Güntekin, klasik köy romanlarında, muhtar ya da din görevlisinin yüklediği misyonu bir kadın özneye vererek, Cumhuriyetçi, yenilikçi bir kadın kimliği üretmiştir (Tanpınar, 2007: 47).

Sonuç

Yapıt, eleştirel feminist yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde, yapıtta modern-gelenek gerilimleri, çok eşlilik, görücü usulü evlilik, namus, başörtüsü gibi unsurların kadın karakterler üzerinden sunulduğu görülmektedir. Türk modernleşme sürecinde, toplumsal kurumlarda ve kamusal alanda kadın öznelerin temsil edilmesi kadınlara bellek, tarih kazandırdığı kadar, sosyal, hukuki ve siyasi kazanımlar da sağlamıştır.

Feride, özgürlükçü, yenilikçi ve ileri görüşlü ideal bir kadın öğretmeni temsil etmektedir. Feride’nin evlilik tekliflerini uzun süre reddetmesi, aile, eş, çocuk sahibi olma gibi toplumun geleneksel beklentilerini ikinci plana itmesi oldukça dikkat çekicidir. Bir yandan Feride’nin dedikodular sebebiyle yaşlı Doktor Hayrullah Bey ile kâğıt üzerinde evlilik yaparak baba gibi kabul ettiği adamın otoritesine sığınması, annesiz büyümesine rağmen anne olmaya öykünerek Munise’yi evlatlık edinmesi ironiktir. Zira dedikodulara sebep olan unsur kadın namusudur. Aynı şekilde Tekirdağ’da balıkçıların ismini sorduğu Feride’nin “Marika” biçiminde cevap vermesi Müslüman ve muhafazakâr bir toplumda kadınların açık elbiseler giymesinin ayıplanmasına bir işaretir. Kadının namusu gündeme gelirken erkeklerin

kadını aldatması, kadının dağa kaldırılması, kız çocuklarına şiddet uygulanması sorun teşkil etmemiştir. Modern kadının özgürlüğünün sınırının toplumsal cinsiyet ve ataerkillik normları tarafından çizilmiş olması, ataerkilliğin o dönem Anadolu'da ne denli baskın olduğunun bir sonucudur. Feride'nin yüzünü yıkayarak derse girmesi yönünde okul müdürü Recep Efendi tarafından uyarılması, Hatice Hoca tarafından başörtüsüz derse girmenin günah olduğu şeklinde Feride'nin uyarılması, bu durumun göstergesi kabul edilebilir. Bu durum eleştirel feminist yaklaşıma göre, bağımsız kadın kimliği ve tutumu ile uyuşmamaktadır. Nitekim toplumsal yaşamda, toplumsal kurumlarda akılcılık ve bilimselliğin egemen olmasından hareketle, dinin rolü ikinci plana itilmiştir. Okuldaki erkek ve kız öğrencilerin aynı sınıfta eğitim görememesi, cinsiyetler arası eşitliğe aykırıdır. Zira eleştirel feminist yaklaşıma göre, cinsiyetler arasında hiyerarşi ve tahakküme dayalı sosyal ilişkiler reddedilmektedir. Sonuç olarak Feride, öğretmen kimliği aidiyeti ve toplumsal sınıfı ile saygın bir kadındır. Mütareke döneminde vatanın kurtarılması için mücadele etmiş, aşk, cinsel haz ve eğlence ile meşgul olmamıştır. Eleştirel feminist yaklaşım temelinde Feride, sosyal ve ekonomik olarak özgür, bağımsız bir kadın kimliğini ve kişiliğini temsil etmektedir. Osmanlı-Türk modernleşme süreci içinde kendisinden sonra gelecek kız çocuklarına ve kadınlara örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Akyıldız, H. (2006). Freud'çu, liberal ve marksist kişilik kuramlarının türevi olarak toplum, iktisat ve siyaset teorileri. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 1-23.
- Akyüz, K. (1982). *Modern Türki Edebiyatının ana çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aydın, H. (2015). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de kadın. *Current Research in Social Sciences*, 1(3), 84-96.
- Aydın, Y. (2017). Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında (Çalığışu, Acımak, Yeşil Gece, Kan Davası) eğitimde şiddet olgusunun ideolojik işlevleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 229-258.
- Bakacak Gelgeç, A. (2009). Cumhuriyet dönemi kadın imgesi üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Yolu Dergisi*, 11(44), 627-638.

- Çaporal, B. (1982). *Kemalizm 'de ve Kemalizm sonrasında Türk kadını (1919- 1970)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*, Konya: Vadi Yayınları.
- Demir, F. (2008). Tarihsel süreç içinde kadın hakları ve kadının çalışma hayatı içindeki yeri. *Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21(4), 8-24.
- Demir, E. (2018). Kadınların siyasal katılımı Antalya'da AK Parti ve CHP Kadın Kolları örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Demir, E. (2020). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadının siyasetteki rolü ve önemi, Y.E. Tansü (Ed.), *Abay Kunanbayev anısına Türkiye ve Türk dünyası araştırmaları-III*, içinde (s.833-863). Gaziantep: İKSAD Publishing House.
- Demir, E. (2021a). Halit Ziya'nın Aşk-ı Memnu romanında kadın temsillerinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi/Examination of Female Representations in Halit Ziya's Novel Aşk-ı Memnu in Terms of Gender. *tarr: Turkish Academic Research Review*, 6(1), 293-307.
- Demir, E. (2021b). Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna'sı ve toplumsal cinsiyet normları gölgesinde bağımsız bir kadın: Maria puder. *Asya Studies*, 5(16), 215-223.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*, Ankara: Pegem Akdemi Yayınları.
- Doğramacı, E (1985). Cumhuriyet döneminde Türk kadını. *Erdem*, 1(1), 111-124.
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edib: Türk modernleşmesi ve feminizm* (Vol. 100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (2008). *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Güntekin, R. N. (2016). *Çalılıkusu*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gülendam, R. (2001). The Development of a Feminist Discourse and Feminist Writing in Turkey, *Journal for Woman Studies*. 2(1), 93-116.
- İçli, T. (1998). Cumhuriyet döneminde kadının konumu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı, Özel Sayısı*, Ankara, 94-97.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (1998). *Yeni bir insan tipi yaratmak, büyük Türkiye rüyası*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Karaca, Ş. (2013). Modernleşme dönemi Türk romanında evden kaçan ve eve sığınan kadınlar. *Electronic Turkish Studies*, 8(1), 1817-1827.

- Karagülle, F. (2016). Çalıkuşu'ndan bir köy hocasına: İdeolojinin edebiyat üzerindeki belirleyiciliği. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 54(54), 87-97.
- Karataş, E. (2009). Türkiye'de kadın hareketleri ve edebiyatımızda kadın sesleri. *Electronic Turkish Studies*, 4(8), 1652-1673.
- Kavcar, C. (1996). Çalıkuşu ve Türk eğitimindeki yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 165-176.
- Kaymaz, İ. Ş. (2010). Çağdaş uygarlığın mihenk taşı: Türkiye'de kadının toplumsal konumu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46, 333- 366.
- Koçak, Ş. (2016). Çalıkuşu romanında Notre Dame De Sion. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-59.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Mardin, Ş. (2014). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış Cilt:2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Oktay Erkoç, G. (2021). Millî / erkek, gayr-ı millî / kadın: Türk romanında yabancı okullar ve cinsiyetler üzerine etkileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 421-460.
- Polat, F. (2016). Türk modernleşmesinin erken dönemlerinde kadının eğitimi meselesi. *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 2(2), 32-42.
- Poyraz, T. & Alpbeğ, M. (1957). Reşat Nuri Güntekin'in hayatı ve eserleri. *Türk Kütüphaneciliği*. 6(3), 1-18.
- Sancar, S. (2004). Otoriter Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimi. *Doğu Batı*, 7(29), 197-211.
- Sancar, S. (2014). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: Erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uludağ, M.E. (2008). Çalıkuşu romanında vurgulanan eğitim problemleri ve günümüze yansımaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 78-90.
- Uygun Aytemiz, B. (2015). Reşat Nuri Güntekin'in duygusal romanlarında Anadolu. *Journal of Turkish Studies*, 10(8), 2115-2151.
- Tavşancıl, E. & Aslan, A. E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları
- Tanpınar, A. H. (2007). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tonguç, İ. H. (1947). *Canlandırılacak köy*, İstanbul: Remzi Yayınları.

- Yaraman, A. (2001). *Resmi tarihten kadın tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2007). Türk edebiyatında kadın öğretmen tiplerleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 240-251.

Extend Abstract

The subject of the research is actualized in terms of carrying traces of social life. The issue of women has been a common area of study in many disciplines from the Tanzimat period to the present day. The construction of an independent female identity, the social status of women and the representation of women in the public sphere are discussed in academic studies. Thanks to the social and legal reforms carried out by the Ottoman bureaucracy, women had some rights, especially the right to education. The female element began to come into the agenda with the Tanzimat period, and with the Land Law of 1858, women were granted the right to receive an equal share of the inheritance with men. After the Declaration of legitimacy on 23 December 1876, the social climate, Union and Progress Administration began to publish women's newspapers and women's magazines thanks to the attitude of supporting women's movements. In general, women's newspapers have published articles about how women should dress in public, marriage, traditional recipes, and family institutions. During the constitutional period, educational institutions such as vocational and art schools and midwifery schools were opened for women, aimed at strengthening women's profession and social and economic status. The opening of educational institutions, the publication of newspapers and women's magazines, Fatma Aliye Hanım, the daughter of Ahmet Cevdet Pasha in Ottoman society views women as literary upbringing reveals the strengthening of the women's social and economic. However, in a society that has long been governed by religious rules, women have acquired many social and legal rights, including inheritance law, which can be interpreted as a very valuable acquisition. During the national struggle, Ottoman women took on important roles, not only in providing supplies and support to the front but also personally participated in the war on the front and made a great contribution by participating in rallies. After the proclamation of the Republic, women became the main subject of Westernization, social change and transformation. In 1924, with the adoption of the law on the teaching union, many titles in education were abolished, women and men were transferred to coeducational education, and all schools were connected to the Ministry of National Education. In 1926, with the adoption of the Turkish Civil Code,

polygamy was banned, monogamy and official marriage obligations were adopted. In the same way, women were granted the right to be elected and elected as a municipality in 1930, as a Mukhtar in 1933, and as a deputy in 1934. Given that women were given the right to choose and be elected in Italy in 1944 in France in 1946, it seems that the rights, freedoms and responsibilities of women in Turkish society are more advanced in some Western countries.

At the beginning of important social areas in which women's identity and freedoms are reflected, the topic of women in literature comes. Reşat Nuri Güntekin's work "Çalıkuşu" is significant in terms of drawing a panorama of the Republican period and reflecting social and cultural habits. The work describes the dilemma of love and pride of a teacher named Feride, who, while carrying an ideological character, represents the basic values of the Republic and the female profile of the period. The work is based on the education system, the Ottoman educational bureaucracy, the educational model, and the conflicts of tradition and innovation that Feride who was deceived by his fiancée and went to Anatolia to teach. Events took place in Bursa, Izmir, Çanakkale and Kusadasi, and teacher Feride had to change places every time, for her beauty caused trouble in the cities she went. Feride, who started teaching in Zeyniler village of Bursa, studied for ten years at the French nun school called Notre Dame de Sion. Feride, who was educated by scientific and rational methods, met Hatice Hoxha, who was teaching in other spare time by working as a day caretaker of the mausoleum in the village school. Hatice Hodja, who trains children by beating them, punishes them, plays dead burial games for children at recess and teaches hymns, warned Feride to enter the lessons in a hijab. He said it was a sin to appear before boys aged twelve without a headscarf. In the same way, the principal of the school told Feride not to enter the lessons with makeup on his face, to wash his face. Feride, who was rumored to be in the village, had to leave. In Bursa" silkworm "Feride, nicknamed" gulbesekeri " in Canakkale, received marriage proposals from many men. In the village school, warning girls to sit on one side, boys to sit on one side, Feride to wear the hijab, a religious and cultural icon, can be read as a conflict of tradition and innovation. In addition, Hatice Hodja did not have pedagogical education, but her teaching taught children by beating them. Feride's visit of her cousin in Tekirdag is quite remarkable. When the fishermen asked Feride's name, she introduced herself as "Marika". Because in a conservative and Muslim country, women should dress conservatively, it is clear that Feride needs to hide her identity due to environmental pressure since people believe it's the honor of women. In the novel, the main subject of the honor

phenomenon, the hijab, the conflict of dressing culture, tradition and innovation is presented through a woman. Although he has a wife, Hafız Kurban Efendi told his first wife about the situation to take Feride to a second wife and so his offering shows that there are polygamous marriages in society. It is important that women have to dress conservatively, wear a hijab, do not wear makeup on their face, while men's polygamy, flirtatiousness, cheating on women with other women is not considered a problem in terms of how dominant male-dominated social rules are. It was not inappropriate for Feride to stay in the same house as Father and daughter with the elderly doctor Hayrullah Bey. Hayrullah Bey and Feride, who were afraid of the reactions of the people living in the neighborhood, married on paper as a formality. The purpose of this marriage is to protect Feride's honor. In the novel, the integrity of the male characters is not mentioned; therefore conflicts, dilemmas are built on the female characters. From a Feminist critical point of view, Feride's economic independence as a single woman, without a husband or father behind her, her idealistic and determined attitude, can be read as a gain in terms of independent and free female identity. It is suggestive that she had to hide her name because she did not want to dress conservatively, so her honor was mentioned due to the mechanism of gossip, and that she had to migrate. The attempt to control and control women through social control mechanisms contradicts the understanding of independent and free female identity. The topic of the research is related to the novel *The Wren* and the main character Feride. In the study, the social position of women in the Ottoman-Turkish society was questioned through the main character Feride, and the libertarian and innovative women's identity was sociologically evaluated and interpreted. In this paper, the studies made on the subject, especially the works, were examined by using the scanning model. In the scanning model, the data, subjects, structures and institutions were examined and evaluated in their own conditions, as well as in the conditions in which the work was written. The data collection technique of the research is the document review method. In the data examined by the document review, key concepts related to hijab, honor, polygamy, family structure, gender and patriarchy norms were identified. Concepts with the same meaning and content have been deconstructed by combining them and sociological analysis of concepts has been carried out in this context. Thus, the content analysis method constitutes the data analysis technique of the study. As a result, it was concluded that Feride created an original profile in the process of building an independent female identity. In addition, it has been determined that Feride represents a character that reflects the ideology of the Republic, but whose boundaries of freedom are drawn by patriarchy and gender norms.

It is understood that the presentation of modern-tradition tensions, lifestyles, education system, polygamy, honor, morality and hijab elements through female characters is made in the work. Considering the period when the work was written, it is important to consider Anatolia as a place and women as a social subject in terms of being a novel that puts women at the center of the event. The study has a crucial function in terms of bringing the female subject to the novel and shining a light on the social and cultural lives of women compared to other novels written in that period. Consequently, the Eastern and Western conflict has been shared through female characters, and their lifestyles indicate that women have problems with representation in the public sphere.

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 341-364

Geliş Tarihi:14.09.2021 Kabul Tarihi:26.11.2021

Yayın: 2021 Yayın Tarihi:30.11.2021

<https://doi.org/10.30561/sinopUSD.995345>

<https://dergipark.org.tr/sinopUSD>

SİR MARK SYKES'İN ORTADOĞU İZLENİMLERİNE KISA BİR BAKIŞ*

Ruziye ÖZSOY**

Cengiz KARTIN***

Öz

Çalışma, 19. yüzyılın *Güneş Batmayan İmparatorluğu*'nun bir temsilcisi olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bir Ortadoğu uzmanı olan Sir Mark Sykes'in yürüttüğü faaliyetlere odaklanmıştır. Sykes, almış olduğu eğitime ilave olarak küçük yaşlarında Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahatlerle Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayacak sürecin önemli aktörleri arasında yer almıştır. Söz konusu süreç içerisinde Sykes'in kimi fikirleri değişime uğramış kimi fikirleri ise sabit bir şekilde devam etmiştir. Bu değişim ya da sabit fikrin odak noktasını ise İngiliz devlet menfaatlerinin temini teşkil etmiştir. Ona göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını gerçekleştirmek için Siyonistler kilit bir role sahipti. Bu bakış açısı ile hareket eden Sykes onların en küçük sorunlarından en büyük problemlerine varıncaya değin çözüm önerilerini Londra'ya tavsiye etmiştir. Mark Sykes, I. Dünya Savaşı sırasında, Şerif Hüseyin liderliğinde gerçekleşen bazı Arapların isyanında önemli roller üstlenmiştir. Özellikle Arap lejyonlarının kurulması için mücadele etmiştir. Çalışma Mark Sykes'in hayatı, kartografya yeteneği, Siyonistlerle münasebeti, Arap lejyonu kurulması için merkezi hükümetine tavsiyelerine odaklanmıştır. Söz konusu odaklanmanın çerçevesi ise İngiliz Ulusal Arşivi belgelerine, Mark Sykes'in hazırladığı raporlara ve mektuplara bağlı kalınarak çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sir Mark Sykes, Siyonizm, Arap Lejyonu, Arap Milliyetçiliği.

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde devam eden "Sir Mark Sykes'in Osmanlı Devletindeki Faaliyetleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar, Öğretim Gör., Adıyaman Üniversitesi Besni Meslek Yüksekokulu, ruziyedurmus@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7834-5370> Adıyaman, Türkiye.

*** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cengizkartin@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3457-6916> Kayseri, Türkiye.

A Brief Overview of Sir Mark Sykes' Middle East Impressions

Abstract

The study focuses on the activities of Sir Mark Sykes, a Middle East expert, in the first quarter of the 20th century as a representative of the 19th century The Empire on which the sun never sets. In addition to his education, Sykes was among the significant actors of the process started with the First World War with his travels to the East at a very young age. During this process, some of Sykes's ideas changed, and some of them continued steadily. The focus point of these changing or fixed ideas was the realization of British state interests. According to him, the Zionists played a key role in achieving Britain's interests in the Middle East. Acting in line with this point of view, Sykes recommended solutions to London for from their smallest problems to the biggest ones. Mark Sykes played important role in the rebellion of some Arabs led by Sherif Hussein during World War I. He fought for the establishment of Arab legions. The study focuses on the life of Mark Sykes, his cartography talent, his relations with the Zionists and his recommendations to the central government for the establishment of the Arab legion. The framework of this focus depends on the English National Archive documents, and the reports and letters prepared by Mark Sykes.

Keywords: Sir Mark Sykes, Zionism, Arab Legion, Arab Nationalism

Giriş

İngiltere 20. yüzyıla doğru gelinen süreçte temel dış politika önceliğini Hindistan'a giden yolları kontrol altına almak ve Rus yayılmasına engel olmak üzerine inşa etmiştir. İngiltere söz konusu bu amacı gerçekleştirmek için Rusya'nın Afganistan ve Türkistan'a ulaşmasını engellemeyi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı hedef alan bir yaklaşımla hareket etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi yenilgisi, Almanya ile yakınlaşması, Gladstone'un İngiltere'de başbakanlık koltuğunu işgal etmesi gibi hususlar temel politikada ciddi bir değişimi de beraberinde getirmiştir.

İngiltere, söz konusu devlet politikasının değişimi sonrasında Ortadoğu’da kendi çıkarlarını korumak ve bölgeyi isteği doğrultuda şekillendirmek için birçok uzman ve istihbaratçıyı bölgeye göndermiştir. Bu uzmanlardan birisi olan Mark Sykes, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa’nın aralarında imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması ile bilinmekle birlikte kendisi Doğu’ya yapmış olduğu seyahatler sırasında, gittiği bölgelerin haritasını da çıkartmıştır. Bu haritalar I. Dünya Savaşı sırasında ve bölgenin şekillendirilme sürecinde İngiltere’nin ilgili birimlerinden kullanılmıştır.

Mark Sykes hakkında çok fazla çalışma yapılmamış yapılan çalışmalarda Sykes-Picot anlaşmasına odaklanılmıştır. Sykes’in faaliyetleri ve düşünceleri ile ilgili çalışmaların son birkaç yıl içerisinde arttığı görülmektedir. Bu çalışmalar arasında Polat’ın (Polat, 2010: 97-132; Polat, 2015: 131-145), Karakaş’ın (Karakaş, 2012: 403-425), Yel ve Kartın’ın, (Yel ve Kartın, 2013:107-175), Kartın’ın (Kartın,2016: 395-418), Şahin’in (Şahin, 2015: 241-262), Yeşilyurt’un (Yeşilyurt, 2018: 357-374), Çiçek’in (Çiçek, 2018: 73-99) Mirza’nın (Arslanmirza, 2021: 173-194) çalışmaları önemli çalışmalar olarak sıralanabilir.

Mark Sykes I. Dünya Savaşı sırasında Winston Churchill ile mektuplaşmış Çanakkale Cephesi’nin açılması için onu ikna etmeye çalışmıştır. Churchill’in doğrudan Mark Sykes’in etkisi altında kalıp kalmadığı netlik kazanmamışsa da söz konusu mektuplar kendisinin Osmanlı Devleti’ne bakış açısını göstermesi bakımından önemli kaynaklar olarak tarihe geçmiştir (Copern, 1998: 108-118).

Sykes 1915 tarihinde De Bunsen Komitesi’ne, Savaş Bakanı Lord Kitchener’in özel temsilcisi olarak katılmıştır. Komitede icra ettiği görev kendisini daha sonra üstleneceği vazifeler için önemli bir noktaya taşımıştır. Bu sürecin en önemli neticesi kendisinin 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalan Sykes-Picot Anlaşması’nda İngiltere’nin temsilcisi olması olarak tarihe geçmiştir.

Sykes-Picot’un masada olduğu süreç içerisinde haftalık olarak yirmi yedi tane “Arabistan Raporu” hazırlayan Sykes, bu raporları oluştururken Arap coğrafyasının bütünü ile ilgili kendisine ulaşan istihbarat raporlarını süzgeçten geçirmiştir.

(Katar Dijital Arşivi, IOR/L/PS/10/586 File 705/1916 pt 1-2 Arab Revolt). Bu değerlendirmeler esnasında kendisinin önem verdikleri hakkında ve neler yapılması gerektiği konusunda raporlar hazırlamıştır. Ona gelen bilgiler çok gizli olduğu için Mark Sykes yardımcısı ile birlikte bu belgeleri inceledikten sonra başucunda bulunan, uyurken bile yanından ayırmadığı bir kasada belgeleri kilitli tutmuştur (Leslie, 1923: 24).

Sykes'in konumu düşünüldüğünde anlaşıldığı kadarıyla sadece Araplarla ilgili meselelerde söz sahibi değildi. Buna ilave olmak üzere Ortadoğu konusunda pek çok alanda uzman sıfatı ile görüşlerine başvuruda bulunulmuştur. Kendisinin gazetelerde yayınlanmış olan görüşleri İngiliz kamuoyunu etkilemiştir. Böylece İngiliz halkı ve entelektüelleri gelişmeleri birinci el kaynaktan almışlardır (Yazıcı-Demir, 2017: 95). Fakat Mark Sykes insanları gelişmelerden haberdar etmek dışında onları yanlış yönlendirmek için de gazeteleri kullanmıştır. 20 Şubat 1917 tarihinde The Times gazetesine bir yazı kaleme alan Sykes söz konusu yazıda "Ermeni Soykırım" iddiasını gündeme getirmiştir. Böylece dünya kamuoyunda sözde soykırım iddiası ilk kez duyurulmuştur (Üstel, 2019).

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Sykes'in Arap Lejyonu kurulması fikrini Londra'ya benimsetmek istemesi aslında Arapların çoğunlukla yaşadığı bölgelerde bir kuvvet oluşturarak Türklere karşı savaştırılmaları fikrine dayanmaktaydı. Böylece bölgedeki denklemini İngilizler lehine çevirecekti. Ayrıca Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için de Siyonistlerle iş birliği yapmak bölgedeki tüm dengelemlerin İngilizler lehine dönmesini sağlayacaktı.

Sykes'in kamuoyunu ve İngiliz devletini etkilemeye çalıştığı bir başka husus ise Mondros Mütarekesi esnasında cereyan etmiştir. Kendisinin vermiş olduğu bilgiye göre anlaşmanın temeli kendisinin görüşleri esas alınarak şekillendirilmiştir. Mark Sykes sonradan '*Mondros Ateşkes Antlaşmasındaki kısıtlamaları hazırlamakla ne kadar haklı olduğunu*' çeşitli zamanlarda dile getirmiştir (Leslie, 1923: 291).

1. Mark Sykes'in Hayatı

Boranet Sir Tatton Sykes 1874 yılında kendisinden otuz yaş küçük Jessica Cavendish Bentinck ile evlenmiştir. Bu evlilikten 16 Mart 1879 tarihinde Londra'da

Sir Mark Sykes dünyaya geldi (Harvey, 1982: 141). Ailesinin varlıklı ve etkili bir konumda olması Mark Sykes'ın iyi bir eğitim almasına; asker, diplomat ve parlamento üyeliği yapmasına katkıda bulunmuştur (Yel ve Kartın, 2013: 113-114).

Küçük yaştan itibaren annesinin ısrarı ile dini eğitim alan Sykes Katolik olarak yetiştirilmiştir (James, 557-560). Kendisi ve annesinin Katolik olmasına rağmen babası Tatton Katolikliği kabul etmemiştir (Çıtak, 1997: 5).

Mark Sykes çocukluğunu Sledmere'de geçirmişse de hazırlık okulu yerine Bay Dowing, Bay Bresford ve Bay Thime isimli öğretmenlerden eğitim almıştır. Sykes çocukken akciğerlerinin tıkanıklığından rahatsızlanmış bu nedenle ailesi kendisini, soğuk ve nemli olan Yorkshire kışlarından korumak için uzun süreli tatillerle yurt dışına göndermiştir. Söz konusu bu sürecin neticesi Sykes'ın devlet okulu sistemini devamlı takip edememesi olmuşsa da özel derslerden sonra, 1890-1895 yılları arasında Windson'daki Roma Katolik Okulu'na ve Beaumont Koleji'ne aralıklarla devam etmiştir. 1895 yılında Monako'daki İtalyan Cizvit Okulu'na, 1896'da Brüksel'de St. Louis Enstitüsü'ne, 1897'den 1899'a kadar ise Cambridge Üniversitesi'ne devam etmiştir.

Eğitimini yukarıdaki okullarda devam ettiren Sykes bir yandan da dünyanın pek çok yerine seyahatler düzenlemiştir. 15 yaşından önce Mısır'da Assuan'a, Hindistan'a seyahatler düzenlemiş ayrıca, Arap çöllerinde keşifler yapmış ve Meksika'ya da gitmiştir (Leslie, 1923: 8). Günün koşulları düşünüldüğünde dünyada birbirinden uzak bölgelerine gerçekleştirilen bu seyahatlerde Sykes'ın elde etmiş olduğu deneyim, kendisinin eğitimine oldukça ciddi katkılar sağlamıştır.

Baba Sir Tatton söz konusu seyahatlerin gerçekleştirilebilmesinin temel koşulu olan istek ve talebi şu şekilde tarif etmiştir:

“Mark'ın gözü Asya'da, Türkiye'deki, İncil'de geçen gizemli topraklara dair hikâyelere dönüktü. O zaman pek çok çocuk eline kalem alıp da harita yapmakla vakit harcamazdı. Ama Mark için gençliğin en büyük tatil ve macerası buydu ...” (Leslie, 1923: 9).

Mark Sykes'ın kuzeni, Leslie tarafından kaleme alınan "Mark Sykes: His Life and Letters" isimli kitabın giriş kısmında Winston Churchill'in Mark Sykes için yazdığı bölümde şu bilgiler yer almaktadır:

"... Victoria döneminin sonlarında herkesi saran maceracı ruh, pek çoğunu Afrika ve Amerika maceralarına atılmaya itti. Ama Mark Sykes bu noktada kendisini Yakındoğu seyahatlerine verdi. Aslında orada herhangi bir şekilde hazine bulma amacı yoktu. Ya da herhangi bir şekilde oradaki insanların dinlerini değiştirme amacı da yoktu. Bir yerleri gezip bir yerlerde toprak edineyim fikrine de sahip değildi. Kendisini bir anda Akdeniz insanlarıyla, Filistinlilerle hatta Arap ve Türklerle aşına hale getirdi. Gittiği yerler daha önce sadece birkaç kişinin gidebildiği yerlerdi. Yolların, ülkelerin haritalarını çizdi ki bu haritalar ne Savaş Ofisi'nde ne de Kraliyetin Coğrafya Toplumu'nda daha önce çizilmemişti. Onların da bilgisini aşan haritalardı. Bu haritaları çizmeye ne onların bilgisi yeterdi ne de pusulaları bu tarz haritalar çizmeye yeterli olurdu ..." (Leslie, 1923: Vi).

Winston Churchill'in da bahsettiği Sykes'ın harita çizimine olan ilgisi, kendisinde küçük yaşta başlamıştır. Harita çizmek onun için büyük bir zevk kaynağı olmuştur. O, daha öğrenciyken babası Sir Tatton okuldaki odasına girdiğinde çivilenmiş haritalar bulmuştur. Bunlar o kadar güzel çizilmiştir ki babası Mark'a kızmamış ve duvardaki delikleri doldurarak bunu görmezden gelmiştir (Leslie, 1923: 12).

Mark Sykes'ın, gittiği yerleri haritalamasındaki becerisini oluşturan ana etken; kullanılacak geçitler, yollar, aşiretler, gördüğü ilginç ve işe yarar bulduğu her şeyi not almasından kaynaklanmıştır. Onun bu kabiliyeti I. Dünya Savaşı'nda İngiltere için çok yararlı olmuştur.

Mark Sykes Kilis'ten Şeyhli'ye giderken yol hakkında:

"...yolculuğu nahoş ve tehlikeli hale getiren birçok dere, dağ kolu, vadi, bataklık ve dağ geçidi olan yere varana kadar yollar mükemmeldi. Ülkenin bu yöresinin haritası kesinlikle güvenilir değil ve sadece kafa karıştırmaya yarıyor. Onlardan birinin insana rehberlik etmesi neredeyse imkânsız ve seyyahlar bu bölgedeyken bunu mutlaka akıllarında bulundurmaları..." (Sykes, 2015: 75)

ifadesine yer vermiştir. Sykes'ın verdiği bu bilgi, harita bilgisinin ne kadar derinlemesine olduğunu anlamak açısından önemlidir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Sykes'ın seyahatlerde elde ettiği tecrübe onun ileriki hayatında çok büyük bir yönlendirici etkiye sahip olmuştur. Ayrıca onun harita yapımındaki başarısı, I. Dünya Savaşı sırasında kilit noktalarda görev almasında da önemli bir etken olmuştur.

28 Ekim 1903'te Edith Gorsth ile evlenen Sykes, 1907'de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde görevlendirilmiştir (Yel ve Kartın, 2013:114). 1904- 1905 yıllarında İrlanda'da, genel sekreterin parlamento sekreterliği görevinde bulunan Sykes (Arslanmirza, 2021: 180), 27 Kasım 1911'de Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilmiştir. Babası da milletvekili olan Sykes'ın dedesi de bu tarihten yüz yıl önce milletvekilliği yapmıştır (Leslie,1923: 216-217).

Mark Sykes, I. Dünya Savaşı başladığında, Yorkshire Alayı'nda görev almıştır. Fakat alayı ile birlikte Fransa'ya gidememiş, İngiliz hükümeti tarafından özel bir görevle Türkiye'ye ve Balkanlar'a görevlendirilmiştir (Sazak,1988: 9). Söz konusu görevlendirmede kendisinin daha önce bu coğrafyaya gerçekleştirdiği seyahatler esas amil olmuştur. Bu görevlendirme sonrasında Sykes, Ortadoğu ve Balkanlarda çeşitli zamanlarda düzenlemiş olduğu seyahatlerinde gördüklerini, en ufak detayları ile not alarak bunları rapor haline getirmiştir. Karşılaştığı insanların kültürlerini en ince detayına kadar analiz etmeye çalışan Sykes; Ermeniler, Kürtler, Yahudiler ve Araplarla ilgili pek çok rapor düzenlemiştir.

İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'ne karşı sürdüreceği politikayı belirlemek, Ortadoğu'yu kendi menfaatine göre yeniden şekillendirmek amacıyla gerçekleştirdiği, Maurice de Bunsen'in başkanlık etmesi sebebiyle "Bunsen Komisyonu" olarak bilinen komisyona Mark Sykes, Savaş Bakanı Lord Kitchener'in özel temsilcisi olarak katılmıştır (Karaca, 2018:194). Komisyonda Osmanlı Devleti için dört seçenek üzerinde durulmuştur. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Osmanlı Devleti'nin bölünmesi ve Anadolu'da küçük bir devlet olarak bırakılması,

- Osmanlı Devleti'nin nüfuz bölgelerine ayrılması,
- Osmanlı Devleti'nin varlığının olduğu gibi korunması,
- Federal bir devlet oluşturulmak suretiyle ülkenin beş vilayete ayrılması.

Bunsen Komisyonunda Ortadoğu'yu yakından tanınması sebebi ile etkili bir konumda bulunan Sykes, daha ziyade kendi adıyla bilinen Küçük Asya Anlaşmasında İngiltere temsilcisi olarak Fransız temsilcisi Georges Picot ile görüşmelere katılmıştır. Görüşmeler neticesinde imzalanan anlaşma günümüzde Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu coğrafyada etkileri açısından hala tartışılmaktadır. Mark Sykes'ın ünü bu anlaşmaya dayanmaktadır (Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının detayı için Bk. Şahin, 2015).

I. Dünya Savaşı sırasında Sir Mark Sykes'ın yürüttüğü yukarıdaki faaliyetlerin aslında esas amacı; İngiltere'nin hâkimiyetini İstanbul'dan, Mısır'a kadar etkili kılmaya dönüktü (James, 2004: 559).

Savaş esnasında yaptığı ziyaretlerle her birimin işleri ayrı ayrı yürütmesinin sakıncalı olduğunu savunan Sykes, Arap işlerinin yürütülmesi için yönetimi ele alacak genel bir büro kurma fikrini araştırarak, Arap Bürosunun kurulmasını teklif etmiştir (Fromkin, 2004:141). 1916-1920 yılları arasında faaliyet gösteren Arap Büro, Mark Sykes'ın önerisi doğrultusunda şekillenmiştir (Çabuk, 2018: 1130-1147).

I. Dünya savaşında aktif bir şekilde görev alan Sir Mark Sykes savaş sonrası oluşacak düzeni hazırlamak için 4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na katılmışsa da konferans devam ederken 16 Şubat 1919'da Hotel Lotti'de, İspanyol Gribinden ölmüştür (James, 2004:560).

2. Siyonizm ve Mark Sykes

Mark Sykes aslında belli bir dönemde Ermeniler ve Yahudilerden nefretle söz etmiştir. Örneğin onun *Beş Türk Eyaletine Doğru* çalışmasında Ermeniler ve Yahudiler için şu ifadelere yer verilmiştir:

“... Zannediyorum ki bu berbat ırkla iletişim kurmuş herkes kendini aynen benim pozisyonunda hissedecektir. Bir Ermeni insanda önyargısız insanın bile hissetmekten kendini alıkoyamayacağı nefret hissini uyandırır. Onun korkaklığı mantıksız düzenbazlığı en küçük meselelere bile burnunu sokuşu insani erdemden

uzaklığı tehlikeli zamanlardaki çaresizliği fitri ve içgüdüsel hainliği bir araya gelip öyle bir karakter yapısı oluşturuyor ki insan ancak çokça acıyabiliyor. Ama yargıların dengesi bozuluyor. Bazılarının ortaya attığı gibi bu tarif edilemez. Ermeni kişiliğinin sadece Türk tiranlığı sonucunda oluştuğuna inanmıyorum... Ermenileri diğer bütün insanlıktan ayıran berbat özellikleri taşıyorlar. Yahudiler bile kendilerince bazı iyi özelliklere sahiptir. Ama Ermenilerde böyle özellikler hiç yoktur...” (Sykes, 2013: 68-69).

Eserinde Ermeniler hakkında iyi düşüncelere sahip olmadığı görülen Sykes, buna rağmen birkaç yıl sonra Ermeni savunucusu olmaktan imtina etmemiştir.

Aslında tıpkı Ermeniler gibi 1900’lerin başlarında Yahudilerden de hazzetmeyen Sykes, kendisi Güney Afrika’da bir askerken Boer Savaşı’nın suçlusunu olarak Yahudileri görmüştür. O dönemde nişanlısı olan Edit’e yazdığı mektuplarda söylediği şey şuydu:

“Hain bir Yahudi cezalandırılmadan önce yapılması gereken ilk şey İngiliz İmparatorluğu’nda sadık bir Yahudi olarak yaşayan tüm Cingolardan (devletin içerisinde barış yanlısı değil de daha çok haklarını savaşla kazanacağını düşünenler) son kuruluşlarına kadar parasının alınmasıdır. Hainleri zaten cezalandırmak gerekli ama sadıkların da son kuruluşuna kadar parasının alınmasıdır”.

Sykes, Güney Afrika’daki yolculuğundan dönerken gemide bir Yahudi ile karşılaşmıştır. Adamın bütün gün madenler üstüne konuşması Sykes’ı sinirlendirmiş. “Biz bu köpekler, bu hayvanlar için mi savaştık, bunlar için mi savaşmamız gerekiyordu?” şeklinde nişanlısına mektup yazmıştır. Tüm bunları kaleme aldıktan 16 yıl sonra ise Sykes, Siyonizm’in savunucularından birisine dönüşmüştür (Berdine, 2018: 82-83). Sonrasında Mark Sykes’ın Siyonizm için yaptığı çalışmalar zamanının önde gelen Siyonistlerinden Nahum Sokolow tarafından övgüyle karşılanmıştır (Bloom, 2011:141).

Mark Sykes’ın Siyonizm’e ilgisi Sykes-Picot Antlaşmasının şekillenmesi sırasında artmıştır. 1914-1918 yılları arasında Donanma İstihbarat Direktörü (DNI) olarak görev yapan Kaptan William Reginald Hall’un kendisine dönük eleştirileri ise bu ilginin artması ile neticelenmiştir.

Mark Sykes, 26 Şubat 1916 tarihinde Herbert Samuel'e "*Siyonistlerin, durumun anahtarı olduklarını zihnime kazdım*" şeklinde bir yazı göndermiştir (Rosen, 1988:56-57). Sykes'ın Siyonistlerle ne kadar içli dışlı olduğunu ve İsrail devletinin kurulması için ne kadar büyük emek harcadığını gösteren birçok rapor bulunmaktadır. Burada çok küçük bir kısmına yer verilse de Sykes, Siyonizm konusunda önemli bir isim olarak tarihteki yerini almıştır.

Yukarıda ifadesini bulan süreç içerisindeki değişimle birlikte Yahudiler için Sykes her konuda yardım istedikleri bir kişi konumuna gelmiştir. Nahom Sokolow tarafından Sykes'a yazılan mektupta Yahudilerin Filistin'de Yahudi Koloni Şirketi'nin hisselerini artırmak adına yardım isteği de bu açıdan oldukça önemlidir. Sokolow, mektupta daha önce Jewish Colonial Trust'ın (Yahudi Koloni Şirketi) hisselerini artırmak için Hazine Bakanlığı'na başvurduklarını ancak Hazine Bakanlığı'nın bu konu ile ilgili bir yetkisinin olmadığı şeklinde cevap alındığını ifade etmiştir. Mektubun devamında Filistin'deki Yahudilerin acil olarak finansal ihtiyaçları olduğunu belirten Sokolow, bölgedeki Rahatlama Komitesi'nin elindeki paraların Filistin'deki Yahudilere kredi şeklinde verilmesini talep ettiğini; fakat İngiltere'den bunun için gerekli iznin verilmediği bilgisini paylaşmıştır. Aslında söz konusu süreç 9 Şubat 1918'de Yahudi Koloni Şirketinin hisse artırımını için Hazine Bakanlığı'na başvurusunun reddine ilave olmak üzere 9 Mayıs 1918 tarihinde Yahudi Şirketinin bu yönlü talebinin İngiliz Dışişleri tarafından uygun bulunmamasını ifade etmekteydi (PRO, FO 371/3396, 77811 Numaralı Mektup).

Söz konusu retlere rağmen Siyonistler Mark Sykes'a mektupla ulaşarak Yahudi Koloni Şirketi'nin hisselerinin artırılmasını talep etmiştir. 10 Mayıs 1918'de Sokolow'un isteğinin Hazine Bakanlığı tarafından bir kez daha düşünülmesi talep edilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak C.19966 numara ve 10 Mayıs 1918 Tarihli mektup Mark Sykes'a gelmiştir. Bu mektupta, şirketin sermayesine dair meseleler bir kez daha görüşüldüğü, Balfour'un Yahudi Koloni Şirketi'nin yapısı, İngiliz-Filistin Şirketi ile kardeş ilişkisi ve Siyonist Organizasyon'un finansal yapısı hakkında bil-

gilendirme yaptığı şeklinde bilgiler paylaşılmıştır. Ayrıca Hazine Bakanlığı'nda bulunan yöneticilerin durumun farkında olduğu ve bu iki şirketin, İngiliz hükümetinin tam güvenini kazanmış şekilde Filistin'de İngiliz himayesinde çalıştığı mektupta bildirilmiştir. Filistin'de organizasyonun problemlerden en önemlisi olarak değerlendirilen Yahudi tarım kolonilerinin İngiliz himayesinde yeniden kurulup geliştirilmesi istenmiştir (PRO, FO, 371/3396-No:77811/W/44).

Balfour tarafından Yahudi Koloni Şirketi ile ilgili olarak 14 Mayıs 1918 tarihinde Sykes'a bir mektup gönderilmiştir. Mektupta paranın gideceği Filistin topraklarının düşman toprağı olduğu bu sebeple de Yahudi Koloni Şirketinin başvurusunun reddedildiği bilgisi yer almıştır. Teklif reddedilmiş olsa bile Balfour, Siyonistlere Savaş Kabinesi'ne bağlı olarak yeni kurulan "Yeni Meseleleri Kabul Etme Komitesi"ne başvuruları tavsiyesinde bulunmuştur (PRO, FO 371/3396 No -83940 /40/ 44).

Mark Sykes, bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı'na 20 Mayıs 1918'de bir mektup yazmıştır. Mektupta Yahudi Koloni Şirketi'nin sermaye artırımına dair isteğin Balfour'un belirttiği şekilde paranın düşman tarafına gönderilmeyeceği, bunun Filistin topraklarına harcanacağına altını çizmiştir. Dışişlerinin söz konusu teklifi kabul etmemesi durumunda ise Balfour'un kendilerini yönlendirdiği gibi Yeni Meseleleri Kabul Komitesi'ne başvuracaklarını da eklemiştir. Mark Sykes'ın bu mektubundan sonra Hazine Bakanlığında gelen cevabi yazıda Yahudi Koloni Şirketi'nin başvurusunun onaylandığı belirtilmiştir. Hazine Bakanlığı'ndan onay yazısı 13 Haziran 1918 tarihinde Mark Sykes'a ulaşmıştır (PRO, FO 371 /3396- No 93722/W/44).

Burada Mark Sykes'ın Yahudilerin Filistin'e yatırım yapmalarını sağlamaya çalıştığı ve orada kendilerine kredi verilmesi için ciddi çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Filistin topraklarının düşman yani Osmanlı Devleti'ne veya başka bir devlete bağlı bir toprak olmadığı ve buranın ileride uluslararası bir yönetimde kalacağını düşünerek Yahudilerin paralarının boşa gitmeyeceği öngörüsünde bulunmuştur.

16 Şubat 1919 tarihinde ölen Sykes'ın bu tarihten çok kısa bir süre önce Filistin'le ilgili hazırlamış olduğu bir rapor da çok dikkat çekicidir. Bu raporda kendisinin yanı sıra General Clayton, P.N. Waggett da rapora imza atmışlardır. Raporlar

Lord Curzon tarafından Dışişleri'ne 5 Şubat 1919'da gönderilmiştir (PRO, FO. 608/98-No-38825/ ME/44).

Birinci Dünya Savaşının hitamında gerçekleşen Kudüs ziyareti sonrasında Sykes'ın buradaki kutsal bölgelerin durumunu, Filistin hükümetinin yapısını General Money ve Albay Storss ile tartıştığı anlaşılmaktadır. Sykes, tartışma neticesinde Filistin meselesinin çözüm yollarını şu şekilde sıralamıştır:

“1. Barış Konferansından çıktığı şekli ile İngiliz hükümeti burada otorite olacak bir ofis kurmalı ve bu ofis sayesinde Filistin hükümetinin kontrolü ele alınmalıdır. Siyonist gelişmenin önü açılmalıdır. Bir tarafta da yerel halk ve Hıristiyan halkın eşitliği sağlanmalıdır.

2. Filistin yönetiminin problemleri: Filistin'de kutsal mabetlerin gözlemciliğinin nasıl olacağı, yerel unsurlarla, Siyonist unsurlar arasında eşitliğin ve huzurun nasıl tesis edileceğine odaklanmıştır. Bu duruma çözüm üretilmelidir.

3. Filistin bağımsızlığa kavuşup geliştirilmelidir. İkinci maddede belirtilen problemlerin çözümü Filistin'in kendi kendini idare edecek güçte olana kadar geçici otoritenin burada hâkim olması ile sağlanabilmelidir.”

Raporda Sykes, kutsal mekânlarda tamamen Yahudi, Müslüman veya Hıristiyan otoritelerinden birisinin söz sahibi olması halinde diğer tarafların bu durumu kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Sykes'a göre böyle bir çözüm olursa problem sonuza kadar çözümsüz kalacaktı. Konuyla ilgili olarak:

“Eğer kalıcı bir çözüm bulamazsak problemleri asla çözemeyiz. Ayrıca Filistin'de Siyonistler yerel halkla hemfikir olduklarında buradaki geçici gücün görevine son verebilirler. Barış Konferansı tarafından sorumlu tutulan gücün Filistin Yönetimi'nde de sorumluluk alması gerekir. Bu sorumluluk iki fonksiyon gerektirir, ilk olarak Filistin Geçici Yönetimi, ikinci olarak da Kutsal Mabetler Gözlemciliğidir” (PRO, FO 608/98-No-38825/ME/44).

Storss ve Sykes, Filistin meselesinin çözümü için Kutsal Yerler Yönetimi ve Filistin Yönetimi oluşturulması konusunda hemfikir olmuştur. Ancak General Money burada şu fikri belirtmiştir:

“Barış Konferansı tarafından sorumlu tutulan vâsi gücün Filistin yönetiminde de sorumluluk alması gerekir. Bu sorumluluk iki fonksiyon gerektirir. İlk olarak Filistin geçici yönetimi, ikinci olarak da kutsal mabetler gözlemciliğidir”.

Paris Barış Konferansı'nda Filistin yönetimi ile ilgili yönetim hangi ülkeye bırakılırsa kutsal yerler gözetiminin de o ülkede kalması noktasında bir mutabakata varılmıştır. Filistin kendini idare edecek duruma geldiğinde ise Geçici Filistin Hükümetin sonlandırılması, Kutsal Yerler Gözlemciliğinin ise kalıcı olarak devam etmesi fikri kabul edilmiştir (PRO, FO 608/98-No-38825/ME/44). Aslında söz konusu mutabakatta gözlemciliğin İngiltere'de kalması hedeflenmiş ancak diğer devletlerin tepkileri gözetilerek bu açık olarak ifade edilmemiştir.

3. Mark Sykes, Arap Lejyonunun Kurulma Fikri ve Arap Büro

Arap birliği fikrinin temelleri 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik fikir akımına kadar gitmektedir. Milliyetçilik, Napolyon'un 1798-1801 yılları arasında Mısır'ı işgal etmesiyle Arap vilayetlerinde yayılmaya başlamıştır (Ay, 2018: 32). Mısır'da yönetimi ele geçiren Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Avrupa ile gelişen ticari ilişkiler doğrultusunda Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Bu öğrenciler Arapların İslamiyet'ten önce de var olduğuna ikna edilmiştir (Özalkan, 2018:1). Kimi milliyetçilik akımının savunucuları, 1882 sonrasında İstanbul'da barınamadıkları için İngiliz idaresindeki Kahire'ye veya Paris gibi dış merkezlere yerleşmişlerdir (Soy, 2004:174-175).

Arap milliyetçiliği, Arapların yaşadığı her yerde aynı şekilde ve tarzda gelişmemiştir. Söz konusu milliyetçilik bölge ve şehirlerarasında farklılık gösterdiği gibi Müslüman ve gayrimüslimler arasında da farklı derecelerde kendini göstermiştir (Soy, 2004:177-178). Arap milliyetçilik hareketi özellikle bugün Lübnan bölgesinde yoğunlaşmaktaydı. Bunun sebebi bölgede faaliyet gösteren misyoner okullarıydı. Başlangıçta Hristiyan Araplar arasında Türk aleyhtarı fikirler gelişirken, Müslüman Araplar Osmanlı idaresinden ayrılmayı düşünmüyordu. (Soy, 2004:179)

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi kademeli olarak ele geçirmiştir. Söz konusu bu süreçte cemiyetin yönetiminin laik ve milliyetçi bir politika takip etmesiyle Arap milliyetçiliği, Müslüman Araplar arasında güçlenmiştir (Gökçe, 2019:55).

Yukarıda kısaca ifadesini bulan süreç içerisinde İngiltere, Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak için Arabistan'ı kontrol etmeye çalışmış, bölgede beyannameler dağıtıp, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana sevk etmeye başlamış, etkili bir şekilde istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürütmüştür (Tolon, 2004:14).

I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan Arap Devleti fikrinin, fikir babasının Lord Kitchener olduğu iddia edilmiştir. İngiltere, Çanakkale Cephesi'nde yenilgi aldıktan sonra Kitchener'in kafasında uzun süre beslenen bir fikir uyanışa geçmiştir. Söz konusu plana göre Arabistan ve Suriye'de müstakil bir Arap Devleti kurulmalıydı (Arthur, 2010:211). Mark Sykes'ın kuzeni Leslie ise fikir babalığı konusuna karşı çıkmıştır. Arap isyanı fikrini Kitchener'a kabul ettiren veya Kitchener'ı bu fikre sevk eden asıl kişinin Mark Sykes olduğunu iddia etmiştir (Leslie, 2023:26).

Mark Sykes'ın mı Kitchener'dan etkilendiği yoksa Kitchener'ın mı Mark Sykes'dan etkilendiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat Sykes'ın Arap bölgesinde çok büyük faaliyetlerde bulunduğu Arap lejyonunun kurulmasında aktif görev aldığını söylemek mümkündür.

Yukarıda bahsi geçen önermelerin hayat bulmasının bir yolu olarak düşünülen bir Arap Bürosu kurma fikrine bakıldığında, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bölgede işleri yönetmede farklı görüş ve yetkilerinden oluşan sekreterliklere sahip olduğu bunun ise İngiliz devletine ciddi yaralar açtığını düşünen Sykes, merkezi bir yapının kurulması halinde işlerin hızlı ve etkili çözüme kavuşacağını öngörmüştür.

Ortadoğu'da faaliyet gösteren İngiliz istihbaratçılar, 1915 yılı başından itibaren bölgesel ofisler arasında koordinasyonun zayıflığından şikâyetçiydi. Mark Sykes, 21 Aralık 1915'te kendi başkanlığında Londra'da İslam Bürosu adıyla bir ofis kurulmasını ve bu ofisin İngiltere'nin Yakındoğu'daki politikasını organize etmesini teklif etti (Çabuk, 2019:1132).

Hindistan Genel Valisi kendi yetki alanında bulunan bölgeleri kapsayan bu büroya karşı çıkmıştır. Başbakan Asquith 1916 Ocak ayı başında, İslam Büro'nun kabul edilmesi için toplantı düzenlenmesi talimatını vermiştir. Söz konusu toplantıda Mark Sykes'ın teklifi kabul olsa da büronun ismi "Arap Büro" olmuştur. Söz konusu büro ayrı olarak teşkil edilmemiş, Kahire İstihbarat Dairesinin bir bölümü olarak

teşkil edilmiştir. Arap Büronun başına ise David G. Hogarth atanmıştır (Fromkin, 2004:141). Mark Sykes bundan sonra Arap Büro içerisinde çalışmalarını yürütmüştür.

Sykes, Mayıs 1916'da Savunma Bakanlığı Komitesinde görevlendirilmiş, böylece bir anda kendisini Savaş Komitesinde sekreter olarak bulmuştur. Sykes'ın komitedeki görevi; Savaş Komitesi'ne bilgi sunmak, savaşın kayıtlarını tutmak, farklı yerden gelen kayıtları birleştirip Savaş Kabinesi'nin görüşüne sunmak, bürodan çıkan kayıtları başka birimlere aktarmak olarak belirlenmiştir. Sykes böylece Savaş Ofisi, Hindistan Ofisi ve Dışişleri Ofisi arasında irtibat subaylığı yapıyordu. Edindiği bilgileri sürekli komiteye sunuyordu. Lloyd George Başbakan olunca Mark Sykes'ı yardımcı sekreter olarak Savaş Kabinesine atamıştır. Bu atama sonrasında Sykes hem Dışişlerinde hem de Savaş Kabinesinde işleri yürütmeye devam etmiştir. En sonunda İstihbarat bölümünde Arap Büro'da da çalışmalarını sürdüren Sykes, bu faaliyetler içerisinde Arabistan Raporlarını da kaleme almıştır. Bahsi geçen raporlarda gizli yazışmalar, telgraflar bulunmaktadır. Bölgeden gelen bütün yazışmalar kendisinin elinden geçmek suretiyle Savaş Komitesine sunulmuştur. Bu belgeler çok gizli olduğu için doğrudan krala, sonra savaş komitesinin üyelerine ve çok az sayıda bazı üst rütbeli subaylara gönderilmiştir.

Bu raporlar sadece Arabistan ile sınırlı olmayıp Yakındoğu politikanın da belirleyicisi olmuştur. Bu sebeple Mark Sykes bu görevi çok ciddiye almıştır. Kendisi yerelden gelen raporları süzgeçten geçirmek suretiyle altı ay boyunca rapor hazırlamıştır. Daha sonra Savaş Kabinesi yetkilileri kendisinden tüm dünya için bir rapor kaleme almasını istemiştir. Söz konusu raporda dünya Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmış ancak Arabistan'a ayrı bir başlık açılmamıştır (Leslie, 1923:21-25).

Sykes Arap Lejyonunun kurulmasında aktif görev almıştır. Savaş Kabinesi'nin GT 1229 numaralı raporunda belirtildiğine göre, Mark Sykes on gün Mısır'da bulunup Kahire'deki durumu inceledikten sonra Arap Lejyonunun kurulması fikrine varmıştır. Mark Sykes:

“Büyük Britanya ve Fransa eğer Arap hareketinin askeri ve politik değerini kavrarlarsa o zaman birlikte hareket yapmanın gerekliliğine hissedecekler. Eğer organizasyon Araplara birliktelik verirse, onların milliyetçi varlıklarına ilham verirse durum istediğimiz gibi sonuçlanacaktır”

ifadesine yer vermiştir. Bunun gerçekleşmesi için gerekli bilgileri çıkartıp, General Lynden-Bell'e ve Sir Reginald Wingate'e iletmiştir.

Sir Mark Sykes, notlarda özetle burada çok büyük askeri ve politik çıkar sağlayacağını düşünmüştür. Eğer Arap askerleri, hapishanelerde bulunanlar, savaş esirleri harekete geçirilirse askeri kıymetin daha da artacağını belirtip lejyonların nasıl oluşturulacağını şu şekilde açıklamıştır:

“1- Organizasyonun bir tek kişinin eline verilmesi ile Suriye ve Arap birlikteliği ilerleyecektir.

2- Osmanlı ordusundan kaçanlar İngiltere-Fransa için destek kuvvet sağlayacak ve onlara bir korkak olmadıkları telkin edilecektir.

3- Büyük Britanya olarak kutsal topraklarda bir kuvvet bırakmış olacağız. Avrupalı güçlerin askerleri bölgeye girmesi (gayrimüslimlerin kutsal topraklara girmesi İslam İnancında hoş karşılanmamaktadır) kurallarını çiğnemeyeceğiz. Çünkü burada bıraktığımız güçler yani lejyonlar olacak (Müslüman askerler) ama bize bağlı olacaklar.”

Bu fikrin hayata geçip geçmemesi noktasında Mark Sykes, Cidde'ye geçip hem Şerif Hüseyin hem de Faysal ile görüşmüştür. Görüşmelerde her iki isim de bu fikre sıcak bakmıştır. Sykes konuyla ilgili “Eğer burada bir güç bırakmazsak kalıcı olarak bölgede kalmamız mümkün değildir. Maddi varlığımız burada yok olur” öngörüsünde bulunmuştur (PRO, CAB 24/18/29 G.T 1299).

Yukarıdaki planlama G. Picot ile de görüşülmüştür. Görüşmede,

“...lejyonun harekete geçmesi ile oluşturulan kuvvet Türkiye'nin Arapça konuşulan herhangi bir bölgesinde operasyon yapar; Araplar, Fransızlar ile İngilizler arasında dağılıp gitmezler. Lejyonlar ortaya çıkarken İngiltere-Fransa gözetiminde olmalı; ama sonrasında bu lejyonlar bölgede bu iki kontrolden bağımsız olmalıdır. Sadece oradaki otoritenin kumandanına karşı sorumlu olmalıdırlar” şeklinde bilgi aktarılmıştır (PRO, CAB 24/18/29 G.T 1299).

Sykes'ın planlamasında, “Arap Lejyonları Sykes-Picot Antlaşması sonrasında kurulacak Fransa denetimindeki A Bölgesi ve İngiltere denetimindeki B Bölgesinde bağımsız çalışmalar yapacaktı ve yalnızca oradaki otoritenin kumandanından emir alacaklardı”. Böylelikle Araplara kendi bölgelerinde kendilerinin sözünün

dinlendiği intibai ile orada maddi veya manevi bir denetim kurmayı planlamış, Müslümanları susturmak için bu lejyonların kendilerine ait olduğunu veya bağımsız hareket ettikleri hissini uyandırmayı hedeflemiştir (PRO, CAB 24/181/29 G.T 1299).

Sykes aynı zamanda konuyu Albay Jacob ve Clayton ile de görüşmüştür. Ona göre kurulacak lejyon için asker kaynağı kamplardaki mahkûmlardan, Kameron Adası'ndakilerden, Arap halkından, Hindistan'daki savaş mahkûmlarından ve Mezopotamya'daki savaş mahkûmlarından temin edilecekti. Konuyla ilgili Sykes'a yardım eden kişi Albay Leiachman oldu. Yapılan görüşmeler neticesinde 27 Haziran 1917'de Leiachman Aden'den 394 numara ile Mark Sykes'a bir telgraf göndermiş ve *"Arap Lejyonu talimatlarınız doğrultusunda ilerlemektedir ve buradaki askerler nasıl nakil edilecek sizden cevap bekliyoruz"* şeklinde talimat beklediğini açıklamıştır (PRO, CAB 24/181/29 G.T 1299). Bu telgraftan da anlaşıldığı üzere lejyonların oluşturulmasında ve hareketleri noktasında belirleyici isim Mark Sykes olmuştur.

Arap lejyonlarının kurulması amacıyla Sykes çok ısrarcı bir politika takip etmiştir. Nihayetinde hükümet yetkililerini de ikna edip bunu hayata geçirmeye çalışmıştır. 1917 Eylül ayında Sykes'ın ilk başta 10.000 kişiden oluşacağını planladığı Arap Lejyonu'na toplamda İsmail Ağa'dan 500 kişi dahil olmuştur. Clayton, bu birlik için hazırlanmış olduğu raporda *"Bu kişiler tamamen işe yaramaz kişilerden oluşmaktadır. Askeri çaba sarf etmekten daha ziyade politik bir entrikanın içinde bulunmaya daha eğilimlidir"* yorumunda bulunmuştur. Bu küçük askeri grup Akabe'ye gönderilmişse de Sykes'ın çok büyük umutlar bağladığı Arap Lejyonunun kocaman bir hiç olduğu kısa zamanda anlaşılmıştır. (Berdine,2018:171) Burada üzerinde durulması gereken en önemli yan, Sykes'ın inandığı bir hususta Londra'da etkili ve yetkili insanları buna ikna etmiş olmasıdır.

Sonuç

Mark Sykes için küçük yaşta başladığı seyahatler ilerleyen yıllarda bir tutku haline gelmiştir. Genç yaşta "Doğu" ile tanışmış ve burada gözlemlerde bulunmuştur. Zamanla biriken bilgisini devleti için kullanmaktan imtina etmemiştir.

Sykes aslında ilk izlenimlerinde kendisini Ermenilerden, Yahudilerden hoşlanmaz, Araplara karşı Türkleri tercih eder bir pozisyonda konumlanmışken, zamanla içinde bulunduğu siyasi konum ve devlet çıkarları gereği fikirleri değişime uğramıştır. Onun fikirlerinde ani değişiklikler görülebilmekteyken inandığı bir konu üzerinde ısrarını sürdürmekten de geri kalmamıştır. Kendisinin ruh halini çağdaşı olan Lawrence ve Sykes hakkında biyografik çalışma yapan James Lawrence şöyle açıklamıştır: “*Mark Sykes ruh haline göre bazen doğru bazen yanlış bilgi veren ve önyargılı fikirlere sahip bir kişiliktir*”.

Sir Mark Sykes I. Dünya Savaşı'nın arifesinde Osmanlı toprak bütünlüğünü savunurken, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer almasıyla bu fikrinden tamamen vazgeçmiştir. Arapların çoğunlukta bulunduğu toprakların Osmanlı Devleti'nden ayrılması gerektiğini savunmuş, Sykes-Picot Anlaşması'nda, Arapların yaşadığı coğrafyada A ve B bölgeleri ile Arap Konfederasyonu veya tek bağımsız bir Arap Devleti düşüncesine yer vermiş ve Siyonistlerin İngilizler için bir güvence olduğunu düşünmüştür. Zamanla da Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulması konusunda en büyük savunucularından biri haline gelmiştir.

Mark Sykes'ın ısrarla üzerinde durduğu bir başka konu ise Şerif Hüseyin'e destek verilerek Arap İsyanının başlatılmasıydı. Bunun için Arap lejyonu fikrine sınıksız sarılmış, hükümetinin de desteğini alarak Arap lejyonunu kurmayı başarmışsa da lejyona, Araplar tarafından yeterli destek sağlanmadığı için kendisi adına tam bir siyasi başarısızlık sergilenmiştir.

Aslında söz konusu bu başarısızlığın ardında kendisinin zihninde tahayyül olarak kurduğu Arap Devleti fikrine tüm Arapların destek vereceğini öngörüsü yatmıştır. Sykes'ın kendisi de Araplarda ırk bilincinin mevcut olmakla birlikte batı tarzında bir milliyetçilik düşüncesinin var olmadığını pek çok defalar Londra'ya bildirmiştir. Yine de görmek istediğine inanmayı tercih ettiği için lejyonlar konusunda ısrarcı davranmış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Fakat burada kendi hayaline Londra'daki karar vericileri de inandırması kendisinin İngiliz Ortadoğu siyasetine etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Sykes'in inandığı başka bir hayal ise Filistin'de Yahudilerin, Müslümanların, Hristiyanların barış içerisinde birlikte yaşayacakları Yahudi Devleti düşüncesi idi. Bu sistemin zorluğunu bilmesine rağmen İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanmasını sağlamak adına Siyonizm'i desteklemiştir. Sykes'in bu desteği Siyonistlerce en küçük problemlerden en büyüğüne kendisinin problem çözücü kişi olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Aslında onun da temellerine katkı sunduğu İsrail Devleti, Filistin'de kuruldu ancak o günden bugüne bölgede huzur ve istikrar hiçbir zaman sağlanamadı.

Kaynakça

PRO, FO371/3396- No77811

PRO, FO371/3396-77811/W/44

PRO, FO371/396-83940/W/44

PRO, PRO, FO371/396-93722/E/44

PRO, FO 608/98-38825/ME//44

PRO, CAB/24/18/29 G.T.1299

Katar Dijital Arşivi, IOR/L/PS/10/586 File 705/1916 pt 1-2 Arab Revolt.

Arthur, G. (2010). *Savaş Lordu Kitchener*. Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, İstanbul: Kurtuba Kitap.

Aslanmirza, Ö. (2021). An Imperial Traveler: Mark Sykes and His Impressions in the Middle East Through His Article and Notes in the Late 19th Century. *Tarih Dergisi*, S.73, İstanbul: İstanbul University Press, 173-194.

Ay, H. U. (2018) Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, C.3, S1, 32-49.

Berdine, M. D. (2018). Redrawing the Middle East: Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot Agreement, *London*.

Bloom, C. (2011). Sir Mark Sykes: British Diplomat And A Convert To Zionism. *Jewish Historical Studies*, Volume 43, 141-157.

Capern, A. L. (1998). Winston Churchill, Mark Sykes And The Dardanelles Campaign Of 1915, *Historical Research*, Volume 71, 108-118.

- Çabuk, M. (2019). İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920). *Belgi*, C1: Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1130-1147.
- Çıtak, C. (1997). Sır Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çiçek, K. (2018). Sir Mark Sykes'ın I. Dünya Savaşı Sonrası Haritalarında Osmanlı Devleti ve Yakın Doğu Sınırları, *Ermeni Araştırmaları*, S. 60, Ankara,73-99.
- Fromkin, D. (2004). Barışa Son Veren Barış, Hazırlayan: Şemsi Yeğin, İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Gökçe, Ö.T. (2019) Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönemleri. *Yeni Fikir*, Yıl: 11, S.22, 55-71.
- Harvey, D. (1982). British Imperialism, In *The Middle East Of World War One: A Psycho-social History Of The Arab Revolt*. The University Of Texas At Austin.
- James, L. (2004). Sykes, Sir Mark, Sixth Bornet (1879-1919). *Oxford Dictionary of National Biography*: İngiltere,Oxford Üniversitesi Yay, 557-560.
- Karaca, T. N. (2018). Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell İstanbul:Kronik Kitap.
- Karakaş, N. (2012). Britanyalıların Gözüyle Sina Filistin Cephesi'nde Türk Askeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXVII, Sayı/Number 2, 403-425.
- Kartın, C. (2016). Mark Sykes'ın Ortadoğu İzlenimleri. *Sykes-Picot Gizli Anlaşması'nın 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Sempozyumu*: Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 395-418.
- Leslie, S. (1923). *Mark Sykes: His Life and Letters*. London, New York, Toronto and Melbourne: Cassell and Copmany, LTD,
- Özalkan, S. (2018). Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği. *İnsamer*, S.56, 1-7.
- Şahin, İ. (2015) Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Anylaşması. *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.38,1130-1147.
- Polat, Ü. G. (2010). Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu. *Atatürk Araştırma. Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 76, 97-132.
- Polat, Ü.G. (2015). Kud Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale. *Akademik ORTADOĞU*, C.9, S2: More Ajans,131-146.
- Rosen,J. (1988). Captain Reginald Hall and the Balfour Declaration. *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No.1,173-202.

- Sazak, S. (1988). *Sir Mark Sykes ve 1900-1920 Arası İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Soy, B. (2004). Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar. *Bilig, Yaz*, S. 30: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 173-202.
- Sykes, M. (2015). Darül İslam-Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat. Çeviren: Hikmet İlhan, İstanbul: Avesta Basım Yayın.
- Sykes, M. (2013). Beş Türk Eyaletine Doğru. Çevirenler: İngilizce: Hilal Sağdıç, Fransızca: Büşra Aycibin, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tolon, A.H. (2004). I Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları, Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi.
- Üstel, A. (27 Kasım 2019). İngilizler Ermeni Soykırımını yalanını Nasıl Tezgahladı? -1, *Star Gazetesi*.
- Yazıcı, S.-Demir, A. (2017). Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 93-118.
- Yel, S. ve Kartın C. (2013) Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına İki İngiliz'in, Sykes ve Noel Anıları. Kuruluşunda 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, Ankara 23-25 Aralık 2013, C1, 107-175.
- Yeşilyurt, Y. (2018). I. Dünya Savaşı'nda Yemen'de Osmanlı İngiliz Mücadelesi ve Mark Sykes'in Yemen'den Gönderdiği Rapor. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 357-374.

Extended Abstract

The only child of the fifth Baronet Sir Tatton Sykes, Sir Mark Sykes got a good education and his wealthy and influential family helped him become a soldier, diplomat and the Member of Parliament.

When Mark Sykes was young, he went to India with his Father, explored the Arabian Deserts and travelled to Mexico. Considering the conditions of those days, these travels must have made a difference in the education of Sykes, who organized trips to distant parts of the world.

Mark Sykes had a passion for map drawing from an early age. The main factor of his skill in mapping the places he went; the passages to be used, roads, tribes, everything that

he thought interesting and useful. This ability of his would be very useful for Britain in terms of intelligence. When World War I began, one of the few people who knew anything about the Middle East was Mark Sykes. With this feature, he was called the Middle East expert in the First World War.

The experience that Mark Sykes gained on his travels had a huge guiding influence on his later life. Moreover, his success in map-making helped him take charge at key points during World War I. Mark Sykes is best known for the Sykes-Picot-Sokolow Agreement signed in 1916. However, Mark Sykes was involved in many important issues related to Britain's Middle East policy. It is also possible to say that Mark Sykes was the first person to use the term the Middle East in England. New research shows that Mark Sykes was a major influence in the Sheriff Hussein Rebellion and laid the foundations of the Jewish State.

In this study, the report prepared by Mark Sykes for the adoption of the idea of the Arab Legion and the establishment of this legion was used. The idea of Sykes to fight against the Turks by forming a force, especially in the regions where the Arabs mostly live, was emphasized. Apart from that, a few examples of the activities of Mark Sykes with the Zionists for the establishment of a Jewish state in Palestine in line with the interests of the state without being a Zionist were given.

Defending the territorial integrity of the Ottoman Empire on the eve of the First World War, Sir Mark Sykes gave up this idea when the Ottomans sided with Germany. He argued that Arab-dominated lands should be separated from the Ottoman Empire. According to the Sykes-Picot Agreement, the ideas of A and B regions and the Arab Confederation or a single independent Arab State took place in the geography where the Arabs lived; thus, Sykes became one of the biggest defenders of the idea of a Jewish State in Palestine realizing that the Zionists were a guarantee for the British with the criticisms of Hall.

The above-mentioned Sykes-Picot-Sokolow Agreement did not contain a statement on the establishment of a Jewish state in Palestine, but Mark gave up on this agreement and his anti-Semitism, with the criticisms he received over time. Meeting with Aaronsohn, he placed Zionism at the centre of Britain's Middle East policy. At the end of Mark, we are now committed to Zionism, the freedom of the Armenians and the Arab independence. Zionism will say this is the key to unlock

With the influence of Marxism, he aimed for England to take a large share from the Middle East. He worked hard in the preparation of the Balfour Declaration. He attended the

Paris Peace Conference and worked for the system to establish in Palestine shortly before he died of the flu. He prepared a report on it. In this report, he proposed that the region is under the auspices of a state until Palestine came to a level that would govern itself. Although he wanted this state to be England, this request was not in the report because he was afraid of the reaction of other states. In addition, Sykes, who advocated the idea of establishing a second government, stated that this administration should be related to the supervision of holy places belonging to all religions in Palestine. He stated that if the protection of the holy places in this region was given to a single religion, those who believed in other religions would feel uncomfortable. Sykes advocated that the Interim Palestinian Government should be terminated when Palestine was able to govern itself, but that the Observatory of the Holy Places should continue in that country permanently.

It is obvious that Mark Sykes became an important authority on Zionism after the Sykes-Picot Agreement. It can be said that in some of the problems between the Zionists and the British government, the Zionists saw Sykes as a solution agent and used him as a mediator for the solution of the problems.

The foundations of the Arab League Idea emerged in the 19th century, but Arab nationalism did not develop in the same way everywhere Arabs lived. In today's Lebanon, Arab nationalism was more intense through missionary schools. Britain would try to control Arabia to ensure the safety of the roads to India and would benefit from Arab nationalism in line with its ambitions England would conduct intelligence activities through the Arab office. and was established to execute with a central policy.

The region where Mark Sykes was the real expert, or the region where he was assigned, became the lands of the Arabs. Mark Sykes carried out great activities in the Arab region and took an active role in the establishment of the Arab Legion.

Sir Mark Sykes stated that the Arab Legions would gain enormous military and political interest. If the Arab soldiers and the Arab legions in the prisons were mobilized, the military value would increase.

Mark Sykes went to Jeddah to meet with Sharif Hussein and Faisal. They were enthusiastic about the planned Arab Legion idea. Mark Sykes ostensibly aimed at silencing Muslims, making these legions feel like their own or acting independently. Non-Muslims, an Islamic faith, would not enter the holy land with the legion. But the power to control them from behind would be England and France.

Mark Sykes pursued a very effective policy to establish Arab legions. Eventually, he tried to persuade the government officials to bring the idea of the Arab Legion to life. The Arab Legion was eventually established and approved, but the idea never truly materialized. In September 1917, 500 people from İsmail Ağa were included in the Arab Legion, which Sykes initially thought would consist of 10000 people. In his report, Clayton stated that these people consisted of completely useless people. These 500 gatherings were interpreted as more inclined to engage in political intrigue than to make a military effort. This small military group was sent to Aqaba. The Arab Legion, which Sykes believed in and thought would be a great support, was a big nothing. Although the Arab Legion could not achieve the efficiency he wanted, he made the government officials accept the idea of establishing the Legion and did the necessary work. This is important because it shows us that Sykes was a very effective figure in convincing government officials on a subject he believed in.

While Mark Sykes initially disliked Armenians and Jews, he preferred Turks over Arabs, so his ideas changed due to his political position and state interests. With these sudden changes in his ideas, it is clear that he was insistent on a subject he believed in.

Mark Sykes also insisted on the establishment of the Arab legion mentioned above. However, they encountered an unexpected result. The legion was not efficiently supported by the Arabs. Here, Mark Sykes' biased gaze was effective. He thought that all Arabs would support the idea of an Arab State, which he had planned in his mind and imagined in his mind. The chamber was expressing that Arabs had racial consciousness, but not Western-style Nationalism. Yet he insisted on the legions and was disappointed because he believed what he wanted to see. However, it is important that he convinced the authorities of his dream to show his influence in British Middle East politics.

Another dream that Sykes believed in was the idea of a Jewish State in which Jews, Muslims and Christians would live together in Palestine. Although he knew the difficulty of this system, he supported Zionism to ensure that the Allies won the war. From the smallest to the biggest problems with the Zionists, Mark Sykes is recognized as the problem solver. Within the steps he took, Israel was established in Palestine. But peace and stability in the region were never achieved.

In this study, only a small part of the documents of Sir Mar Sykes' correspondence and reports could be used. Given the size of the correspondence of all of Sykes' reports, many of them were omitted.

BYZANTINE GLAZED WARE FROM SESTOS-AKBAŞ IN THE THRACIAN CHERSONESOS*

Ayşe ÇAYLAK TÜRKER**

Abstract

The castle of Sestos-Akbaş is located on the Hellespont coast of the Yalova Val-ley within the Thracian Chersonesos. The location of the castle creates natural defense. The ancient city of Sestos is localized in the place where the castle in Akbaş is located Ak-baş Port in the southeast of the castle is an important commercial and military port. The Byzantine glazed pottery items constituting the subject of this study are the sherds that were detected in this area. The finds include sherds with white and red paste. The group with white paste is small in number. Vessels decorated in incised technique are considered among the glazed pottery items with red paste. Specimens of the Aegean and Zeuxippus ware were detected among the vessels with an incised decoration. By evaluating the distributional areas of the Zeuxippus ware, they are considered important indications of the trade among the Mediterranean Sea, the Aegean Sea, and the Black Sea in the late Byzantine period. Constituting the most considered assemblage in the Byzantine settlement areas on the coast of the Hellespont, these pottery items indicate the important position of the Hellespont in the trade between the Mediterranean Sea and the Black Sea. Tripod traces which indicate production are frequently detected in these pottery items. Tripod traces were also determined at the centre on the interior of the vessel in the sherds that we found in the region which was the port of the ancient

* This article was presented at the ‘Glazed Wares in the Black Sea and Mediterranean as a Source for the Studies of Byzantine Civilization, International Research Seminar’ in Sevastopol, 2014 but not published.

** Prof. Dr., Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, ayseturker@comu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8030-2273> Çanakkale, Türkiye.

city of Sestos and that constitute the subject of this study. Besides these sherds, which indicate defective production, semi-finished sherds left unglazed after they had been biscuit fired and slipped or after a composition had been incised on the slip are also available among the finds. Defective and semi-finished sherds are essential in that they indicate a production site of these vessels probably in the Hellespont.

Keywords: Sestos, Akbaş, Byzantine, Glazed ware, Hellespont

Trakya Khersonesos’undaki Sestos- Akbaş’dan Bizans Dönemi Sırlı Seramikleri

Öz

Akbaş- Sestos Kalesi, Trakya Khersonesos’unda, Yalova vadisinin Çanakkale Boğazı kıyısında bulunur. Kale, Boğaz geçişlerinin kontrolü için oldukça stratejik bir noktada yer almaktadır. Antik Sestos şehri de Akbaş’taki kalenin bulunduğu alana lokalize edilir. Kalenin güneydoğusundaki Akbaş Limanı önemli bir ticari ve askeri limandır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Bizans sırlı seramikleri bu alanda tespit edilmiş parçalardır. Buluntular arasında beyaz ve kırmızı hamurlu seramikler yer alır. Beyaz hamurlu grup sayıca azdır. Yoğun grubu ise İstanbul’daki buluntu yerlerine göre “Zeuxippus Ware” olarak adlandırılan seramik grubu oluşturur. Zeuxippus grubundaki seramiklerin dağılım alanları, Akdeniz, Ege ve Karadeniz arasındaki ticaretin geç Bizans dönemindeki önemli göstergeleri olarak değerlendirilir. Çanakkale Boğazı kıyısındaki Bizans yerleşim alanlarında en yoğun buluntu grubunu oluşturan bu seramikler, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki ticarete Çanakkale Boğazının önemli konumuna işaret eder. Boğaz kıyısındaki yerleşimlerde yoğun olarak tespit edilen seramiklerde ise sıklıkla üretime işaret eden uçayak izleri tespit edilmektedir. Sestos antik kentinin limanı olan bölgede tespit ettiğimiz ve bu çalışmanın konusunu oluşturan parçalarda da kabın iç yüzünde, merkezde uçayak izleri tespit edilmiştir. Hatalı üretime işaret bu parçaların yanı sıra bisküvi pişirimi yapıp astarlandıktan sonra ya da astar üzerine kompozisyon kazandıktan sonra sırlanmadan bırakılmış yarı mamul parçalar da buluntular arasında yer alır. Hatalı ve yarı mamul parçalar bu kapların olasılıkla Çanakkale Boğazı’ndaki bir üretim yerine işaret ettiği için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sestos, Akbaş, Bizans, Seramik, Çanakkale

Introduction

The Black Sea and the Mediterranean Sea were important economic areas in the Byzantine period. The Hellespont, a natural maritime line that formed in the north-east – south-west direction, was of profound importance in the production-consumption relationships between these areas. From the historical data, it is understood that the strait preserved this important location throughout the Byzantine Period. According to these data, archaeological surveys were conducted regarding the Byzantine settlements in the Hellespont and on the valleys that reached the Hellespont as well as their patterns. According to the data we obtained in these studies, one of the common characteristics of the Byzantine coastal cities in the Hellespont is their possession of a natural port on the coast of the strait. The locations of these ports are generally the mouths of the valleys generated by the streams which reached the Hellespont. Some of the surveys we carried on in the region in the Byzantine period comprised the studies on the Yalova Valley and in the ancient city of Sestos. In these studies, it was also aimed to evaluate the pottery finds so as to determine the area where the Byzantine settlement in Sestos had spread. Examination of the glazed sherds among the pottery finds will constitute the subject of this study.

Sestos-Akbaş Castle and Finding Places of the Pottery

The castle of Sestos-Akbaş is located on the Hellespont coast of the Yalova Valley within the Thracian Chersonesos. The castle is located at an altitude of around 80 m at the central point of the land with both sides sheltered on the north-east-facing plateau at an altitude of approximately 100 m at the south-western margin of the Yalova Valley. On the sea-facing side of the plateau are very steep rocky areas. Its northern and southern coasts are also quite steep. The location of the castle creates natural defense. The ancient city of Sestos is localized in the place where the castle in Akbaş is located (Isaac 1986: 197).

Some of the surveys we carried on in the region to document the military geography and defensive structures of the Hellespont in the Byzantine period comprised the studies on the Yalova Valley and in the ancient city of Sestos¹. In these studies, it was also aimed to evaluate the pottery finds to determine the area where the Byzantine settlement in Sestos had spread. Examination of the glazed sherds among the pottery finds will constitute the subject of this study.

The castle has a polygonal plan consisting of the walls that follow the high points of the land. It has four towers, with each of them in the south-west, south-east, north-east, and north-west. According to the material and technical properties, it was determined that the castle had undergone four different construction phases. The first one is detected at Tower Nu. 1 in the southwest of the castle, on the wall extending eastwards from Tower Nu. 1, and at Tower Nu. 3. This wall technique is parallel with the material and technique on the long wall constructed by Justinian on the isthmus of the Thracian Chersonesos (Crow 1995: 109-124; Greatrex 1995: 125-129). The historical data also support these findings. Procopius indicated a castle that had been constructed in this area by Emperor Justinian (Dewing 1971: 303). Accordingly, the first construction phase we detected in the castle can be dated to the sixth century.

The material and technical properties viewed on the walls of the castle indicate that three different construction phases were present in the castle after the sixth century. Accordingly, the second construction phase that could be detected in the castle is viewed in the upper part of the walls of Tower Nu.1 in the southwest, at Tower Nu. 2, and on the defensive wall connected with Tower Nu. 3 in the northeast from Tower Nu. 2. This phase is characterized through the use of the hidden brick technique on the brick bands between the rows of stones. Moreover, the cloisonné technique can be detected, although in a limited fashion. The walls constructed with

¹ About the plan characteristics and construction phases of the castle, Türker 2014: 1-11

the alternate technique in the Byzantine architecture are visible as of the fourth century. However, the implementation of the cloisonné technique and the hidden brick technique begin to be seen as of the eleventh century. Accordingly, the second construction phase detected in the castle with the data can be dated to the eleventh to the twelfth centuries. In the castle are two different construction phases belonging to the period after the Byzantine period, probably to the Ottoman period.

Inside the castle is some embankment that reaches about 5 m today, and the traces of the buildings in this area are invisible. However, architectural plastic items conserved in the Yalova Village have been unearthed in Akbaş locality, were documented during our surveys. The works with a liturgical function constitute an important group among the architectural plastic items. They are the most significant archaeological data indicating the existence of a religious institution in or around the castle in Akbaş.

To understand the range of the settlement, systematic surveys were carried out in the areas located in the northeast and southwest of the castle. These studies were conducted at two stages. At the first stage, an area of 150 m in diameter, with the castle being the center, was examined. Mortared wall fragments were detected at a distance of approximately 118 m in its south-west, with the castle being the center. Painted, glazed and unglazed pottery sherds of the early Christian and Byzantine periods were documented at moderate density in this area.

At the second stage, about 540 m in diameter, with the castle being the center, was examined. The studies at this stage were conducted in two areas. The first area consisted of the altitudes between about 80 m to 75 m, where the castle was located, and 35 m. Some three wall fragments were documented in this area. Of them, the first one is found about 310 m to the northeast of the center of the castle at an altitude of about 35 m on the border of the hill. The second wall is 230 m to the northwest of the center of the castle at an altitude of about 40 m. This wall is also located on the border of the hill, and it has identical qualities with the wall in the northeast. The third wall fragment is 260 m to the west of the center of the castle and

at an altitude of 45 m. These wall fragments must have probably belonged to the external defensive line of the castle.

The second area consisted of the fields approximately between the altitudes of 5 m and 15 m at a distance of about 350 m as the crow flew in the eastern and south-eastern directions from the center of the castle. During the studies in this area, considerable construction materials indicating that a building of the Byzantine Period had been dismantled were documented. Among the pottery, rim sherds of red-slipped and painted pottery, dated to the fifth to the seventh centuries, were documented at moderate density. The handle and rim sherds of commercial cargo containers dated to the twelfth century and glazed pottery items are considerable. The data we detected show that the center of the Byzantine settlement in Akbaş was on the hill and that there were workshops for trade by the seaside. The Byzantine glazed pottery items constituting the subject of this study are the sherds that were detected in this area.

Glazed Ware

The finds include sherds with white and red paste. The group with white paste is small in number. All these sherds except for one of them are rim and base sherds of bowl- and plate-type vessels. However, one of the sherds is an edge sherd of a lid. Specimens of the vessels belonging to GWW I-III are detected among the pottery with white paste. The only sherd likely to be evaluated within GWW I is the base sherd of a bowl (fig. 1.1). The paste is in the shade of pinkish white (5YR7/6), hardly fired, moderately firm, and sand- and lime-tempered. The interior of the vessel is slipped, and the slip is in a little darker shade than the paste. No decoration is seen on the sherd, only the interior of which is glazed in light yellow. By evaluating it with the analogues among the finds from Saraçhane, it can be dated to the eighth century (Hayes 1992: 15)².

² About Gülpınar finds of GWW I and II see. Böhlendorf-Arslan 2018:287

Hardly fired, moderately firm, and sand- and lime-tempered white paste is detected in two bowl base sherds which are likely to be evaluated within GWW II (fig. 1.2,3)³. It is understood that brown-green glaze was used in sherd nu. 2 out of them; however, the glaze has been impaired. A white slip layer can be perceived beneath the glaze. On the other hand, the colorless glaze was applied without any slip in sherd nu. 3. The analogues in Saraçhane are dated to the period between the ninth and twelfth centuries (Hayes 1992:18).

In the sherds likely to be evaluated within GWW III (fig. 1.4, fig.7.55, fig. 1.5,6, fig. 7.58), the paste is underfired, porous, and large and densely stone- and chamotte-tempered. In one of the sherds (fig.1.4), the green glaze was used on the interior, whereas it can be detected on the exterior that pink paint was smeared in the form of a wide band on the rim by means of a brush. This is not characteristic of GWW. In two sherds (fig.7.55, fig. 1.5.), it is understood that glazes in different colors were used on the interior and the exterior of the vessels. Sherd nu. 55 (fig. 7.55) contains light yellow glaze on the interior and brown glaze on the exterior. The glaze on the exterior was applied to cover the base of the vessel too. In sherd nu. 5 (fig.1.5), the yellow glaze on the interior and the green glaze on the exterior were applied without any slip. On the other hand, both the interior and the exterior were green glazed in sherd nu. 6 (fig. 1.6). One of the sherds belongs to the brown-painted and green-glazed pottery (fig. 7.58). Analogues of these pottery items in GWW III are dated to the eleventh to the twelfth centuries (Hayes 1992: 30).

Vessels decorated in incised technique are considered among the glazed pottery items with red paste. Specimens of the Aegean and Zeuxippus ware were detected among the vessels with an incised decoration. The sherds of the Aegean ware

³ The production center of white ware is shown as Istanbul. See. Hayes 1992:12; Armstrong 2001:57. Later studies also provide data to support this view see. Megaw-Jones 1983:258; Waksman and Girgin 2008:467; Vroom 2006:163. In addition Results of a recent study on GWW II discuss the Vezneciler workshop and the evidence for production there see. Waksman 2021:73 and fig 13. For some new finds of GWW also see. Çömezoğlu-Uzbek 2019:100 and İnanan and Seçkin 2021:440.

are the rim and base sherds of bowl- and plate-type vessels. In all sherds, the paste is tile red (5YR6/10), moderately firm, and large and densely stone- and limestone-tempered. The slip applied to the interior and, partially, to the exterior of the vessels is cream. The light-yellow glaze was applied to one of the sherds (fig. 1.7), while the green monochrome glaze was applied to the other sherds (fig. 1.8-11, fig 2.12-14). Incised lines and the motif called the spike motif can be detected on the broken sherds (fig.1.10, 11). On the other hand, one of the sherds contains incised lines probably be-longing to a fish figure together with the spike motif (fig.1.10)⁴. The circular incised lines on sherds nu. 8, 9 (fig. 1.8,9), and 12 (fig.2.12) remind of the vessels with a medallion composition (Mercangöz 2013: 25-58; Papanikola-Bakirtzi 1999: 54, fig. 44).

Called Aegean Ware in the findings from Saranda Kolonnes, these vessels are dated to the early thirteenth century by Megaw (1975). However, it is determined that their prototypes in terms of both form and decoration were produced in the second half of the twelfth century. Specimens of the Aegean ware were also detected in the Crimea besides the settlements on the Aegean and Mediterranean coasts⁵. We also found the specimens of the Aegean ware in Kepez, Madytos, Koila, Gallipoli, and Çokal in our surveys in the Hellespont, which qualified as an important water-course in the commercial relations between the Black Sea and the Mediterranean Sea⁶. These items, which are surface finds, can be dated to the late twelfth century depending on their analogues.

Specimens of the vessels classified as Classes I and II by Megaw were detected among the sherds in the Zeuxippus group⁷. The striking features of these pot-

⁴ For similar composition with fish and spike motif see. Doğer 2000: 46-47.

⁵ For the distributional area of the vessels and the specimens in İzmir Archaeology Museum, Doğer 2000: 13

⁶ A base sherd from Arisbe in the Hellespont see. Kontogiannis and Böhlendorf-Arslan 2021: şekil 1C.

⁷ About finding places of Zeuxippus and Zeuxippus family see. İnanan 2014; Böhlendorf-Arslan 2004, Teil III. Karte 4. In addition a new evaluation about the production centers of

tery items are their quality paste and their brilliant and quality glaze, which was applied in the form of a thick layer as in the original Zeuxippus ware. Their paste is in the shade of tile red and densely and small limestone-, mica-, and sand-tempered.

Decoration compositions comprised of a single circle at the center (fig. 2.15) and two (fig. 2, 16, 17) or three (fig.2.18) concentric circles are seen on the light, yellow-glazed base sherds in the Class I group⁸. They are circles that are incised with thin or thick lines (fig. 2.19). A chevron motif is present in the circle at the center in some specimens (fig. 3.20)⁹. In one of the specimens, lines that roughly create an S-form and combed lines are alternately repeated on the wall that remains between the concentric circles at the center and the rim of the plate (fig. 3.21) (Papanikola-Bakirtzi 2007: 73, 95; Türker 2013: 369, fig. 9.62; Doğer 2012: tablo 28.143).

Incised lines consisting of one or two lines to tour the rim on the interior and the exterior were included in the rim sherds (fig. 3.22-26). In two sherds, a composition that comprised vertical incised lines was applied to the exterior, although there were two incised lines that toured the rim on the interior (fig. 3.27-28)¹⁰. A simple composition consisting of incised lines at the rim was placed in the area which was bordered by two incised lines in two sherds. The first one comprises the incised lines which form spirals (Papani-kola-Bakirtzi 2007: 20) (fig. 4.29), whereas the other one consists of the notches placed in parallel with each other (Papanikola-Bakirtzi 2007: 133, nu.146) (fig. 4.30). On the other hand, no incised decoration is available on the exterior. The arrangements consisting of concentric circles at the center on the orange monochrome glazed base sherds (fig.4.31, 32) sometimes start from the center

the ware see. Waksman 2021:67-69. For chemical compositions of paste see. Waksman and François 2004-2005:657-665. A new finding place of this ware in the Marmara Region see. İnanan and Seçkin 2021:440-4. For other samples from Marmara see. François 2003, 306-308; Özkul-Fındık 2014, 99-121.

⁸ For an analogous specimen with three concentric circles, Megaw 1968: 63, pl. 15b.

⁹ For similar applications with a chevron motif see. Megaw 1968: pl. 14.c, 15.a; Papanikola-Bakirtzi 2007: 55, n.131; Doğer 2012: 157, fig. 209; 165, fig. 244.

¹⁰ For similar composition see. Doğer 2012:tablo 40; Böhlendorf-Arslan 2004: tafel 79 (Ilion).

and join the outer circle (fig. 4.33)¹¹. Nevertheless, most of the sherds are broken and the composition order cannot be detected (fig. 4.34-36, fig. 7.59). Besides the arrangement which comprises incised lines on the interior and the exterior at the rim sherds (fig. 4.37, 38), a slip painting decoration is present at the rim on the exterior in a specimen (fig. 5.39). In two green monochrome glazed base sherds, it is understood that an arrangement consisting of incised lines was also included in the section between the concentric circles at the center and the rim of the plate. Analogous specimens can be detected among the finds from Anaia (Mercangöz 2013: 35, fig. I.7.a). Specimens of the green-glazed sherds were found in large numbers in our study area; however, the glazes on most sherds were shed. Nevertheless, analogues in terms of form and glaze color can be detected among the finds from Thrace and Anaia. At the excavations in Thrace, their analogues are evaluated in the thirteenth century (Papanikola-Bakirtzi 2007: 143, nu.160; Mercangöz 2013: 37, fig. I.10.a, b).

The specimens of the group determined as Class II by Megaw are fewer than those of the first group¹². The paintings in the form of brown spots are characteristic of these pottery items. The vessels are covered with transparent glaze or with the glaze in the shade of pale yellow. Their decoration compositions resemble those of the sherds in Class I. An arrangement that comprises concentric circles at the center is seen on the interior of the vessel (fig. 4, 40-41). There are two sherds on which the circle at the center out of these circles contains a chevron motif (fig. 5.42, fig.7.54). Even though decorations consisting of incised lines are detected in the section between the circles at the center and the rim of the vessel, the broken sherds do not considerably give an idea about the composition order (fig.5.43). In two sherds, the center of the vessel contains an arrangement that consists of wavy lines (fig. 5.44, 45). In the second one, the space between the medallions bordering the composition is also filled with vertical lines (fig. 5.45). Sherds with a similar arrangement are

¹¹ For similar decoration see. Köroğlu and İnanan 2018:tablo 1b.

¹² For some other samples of this ware found in the Marmara Region see. Auzepy 2006:384, 393,385.

among the finds from Anaia (Mercangöz 2013: 35, fig. I.7.a). It is understood that a free arrangement was included in one of the base sherds in this group, which was enriched with brown painting; however, only a small part of the composition is visible on the broken sherd. It might be predicted that this sherd had a similar composition to the base sherd among the finds from Gülpınar (Yenişehirlioğlu 1989: fig. 15. G44, fig.18). The rim sherds in this group display richer decoration compositions than those in the first group. Besides the arrangements consisting of incised lines (fig. 5.46, fig. 6.47), the area bordered by incised lines also contains folded branches (fig. 6.48, fig. 7.56) and arrangements that comprise S-forms (fig. 6. 49).

Specimens of closed vessel forms are generally found in a small number in the Zeuxippus ware. Three jug sherds were detected among the finds from Sestos. A sherd among the finds is understood to have been comprised of a hollow handle attached to a narrow rim. Small notches repeated at specific intervals are found on the handle. The orange glaze, which is characteristic of the second group of ZW I, was applied over the white slip. It probably had a similar function to that of the vessels defined as wine-thief (fig. 6.50, fig. 7.50)¹³.

Conclusion

Called Zeuxippus Ware according to their findspots in Istanbul, these pottery items are dated to the transitional period between the Komnenos and Paleologos Families and evaluated as the products of the period when the Latins had a say in the Byzantine trade¹⁴. By evaluating the distributional areas of the pottery, they are considered important indications of the trade among the Mediterranean Sea, the Aegean

¹³ Cottica 1998: 81-90; Cottica 2007: 272 272, fig. 14.6-7; Bass – Doorninck 1982: 181-182, fig. 8; Cottica 2005: fig.5.11. For unglazed example from Dyadovo and Rhodopes (Bulgaria), Monemvasia (Greece), Novgorod and Novogradok (Russia), Marseilles (France) and another function see Mastoropoulos 1988 and Koval (poster). In addition analogous hollow handles can also be detected among the vessels called puzzle cups; however, the rim was also formed to be hollow in these vessels, along with the handle. See, *A Guide to the Classification of Medieval Ceramic Forms* Medieval Pottery Research Group, Oxford 1998: 6.2.8.

¹⁴ About the view that this fashion continued in the Paleologian period see Papanikola – Bakirtzis and Waksman 2015:227-248.

Sea, and the Black Sea in the late Byzantine period. Constituting the most considerable assemblage in the Byzantine settlement areas on the coast of the Hellespont, these pottery items indicate the important position of the Hellespont in the trade between the Mediterranean Sea and the Black Sea. Sherds of the pottery in the Zeuxippus group are documented in Karaağaçtepe Madytos, Koila, Ilgardere-Hisarlık, Gallipoli, Kalanura, Hexamilion, Yülüce, Kalealtı, Kevgirçeşme, and Çokal out of the settlements in the Thracian Chersonese as well as in Troia, Akköy, Çamköy-Asarlıktepe, Intepe, Kepez, Yağcılar, Karacaören, Lampsacus, Şevketiye-Asarlık and Kocayayla-Sapan Hisar out of the settlements on the Anatolian coast of the Strait¹⁵. Tripod traces which indicate production are frequently detected in these pottery items. Tripod traces were also determined at the center on the interior of the vessel in the sherds that we found in the region which was the port of the ancient city of Sestos and that constitute the subject of this study (fig. 2.19, fig. 4.31, 33, fig. 5.44, fig. 7.55). Besides these sherds, which indicate defective production, semi-finished sherds left unglazed after they had been biscuit fired and slipped or after a composition had been incised on the slip (fig. 6.51,52) are also available among the finds. Defective and semi-finished sherds are essential in that they indicate a production site of these vessels probably in the Hellespont.

Bibliography

- Armstrong P. (2001). From Constantinople to Lakedaimon Impressed White Wares, *The Annual of the British School at Athens, Mosaic: Festschrift for A. H. S. Megaw*. BSA 8: 57-67.
- Auzepy M. F. (2006). Campagne de prospection 2005 de lamission monastères Byzantins de la cote sud de la Marmara, *Anatolia Antiqua XIV*, 369-398.
- Bass G. F. and Doorninck F. H. Jr. (1982). *Yassı Ada, Vol. I, A Seventh Century Byzantine Shipwreck*. Texas.
- Böhlendorf-Arslan B. (2004). *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Turkei*. İstanbul.

¹⁵ For Karaağaçtepe, Türker 2009: 74, fig. 48; for Madytos, Türker 2010: 15-29; for Troia see Hayes 1995: 197-210, for Kepez see Türker 2013:361-374, for Sapan Hisar see Türker 2015, fig. 16, 18-19. The findings in the other settlements mentioned were detected by us during our surveys in the region.

- Böhlendorf-Arslan B. (2018). Gülpınar Pottery Again: Towards a Re-Evaluation of Local and Imported Wares, *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean ceramics Proceedings / XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Çanak Çömlek Kongresi Bildirileri 1*, Vekam 52, 19-24 Ekim 2015, İstanbul: 279-290.
- Cottica D. (1998). Ceramiche bizantine dipinte ed unguentari tardo antichi dalla ‘Casa dei Capitelli’ Ionici a Hierapolis, *Rivista di Archeologia*, XXII: 81-90.
- Cottica D. (2007). Micaceous White Painted Ware from insula 104 at Hierapolis/Pamukkale, Turkey, *Çanak - BYZAS 7*. Eds. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal, J. Witte-Orr; İstanbul: 255-272.
- Cottica D. (2005). Perspectives on pottery production and Exchange in Late Roman and Byzantine Anatolia: The common wares from Hierapolis, Phrygia, *LRCWI, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and Archaeometry*. Eds. J. Ma. Gurt i Esparraguera, J. Buxeda i Garrigos, M. A. Cau Ontiveros, Oxford: 655-666.
- Crow, J. G. (1995). The Long Walls of Thrace, *Constantinople and Its Hinterland*. London: 109-124.
- Çömezoğlu Uzbek Ö. (2019). İstanbul Üniversitesi Yüzey Araştırması (İSTYA) Projesi Büyükçekmece Çalışmalarında Elde Edilen Çanak Çömlek Buluntular. *İstanbul İli Yüzey Araştırması 2016-2017 Büyükçekmece*. İstanbul: 91-113.
- Dewing, H. B. (1971). *Procopius, Buildings IV*. Cambridge.
- Doğer L. (2000). *İzmir Arkeoloji Müzesi örnekleriyle kazıma dekorlu Ege-Bizans Seramikleri*. İzmir.
- Doğer, L. (2012). *Daskyleion II. Hisartep / Daskyleion Kazısı Bizans Seramikleri*. İstanbul.
- Fronçois V. (2003). La Céramique Byzantine et Ottomane. *La Bithynie au Moyen Âge*, Paris: 287-308.
- Greatrex, G. (1995). Procopius and Agathias on the defences of the Thracian Chersonese. *Constantinople and Its Hinterland*. London: 125-129.
- Hayes J. W. (1992). *Excavations at Saraçhane in Istanbul*. Princeton.
- Hayes J. H. (1995). A Late Byzantine and Early Ottoman Assemblage From the Lower City in Troia. *Studia Troica*, 5, 197-210.
- İnanan F. (2014). Zeuksippus Tipi Seramiklerin Anadolu’daki Dağılımları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26: 151-168.
- İnanan F. and S. Seçkin (2021). Çobankale Kazısı Sırlı Seramik Buluntuları: İlk Gözlemler, *Cedrus IX*, 2021:437-458.
- Isaac B. (1986). *The Greek Settlements in the Thrace until the Macedonian Conquest*. Leiden.
- Kontogiannis N. D. and B. Böhlendorf-Arslan (2021). Kültürel Üretim Aracı Olarak Sırlı Kaplar: Geçmiş Araştırmalar, Güncel Durum ve Gelecekteki Sorunlar. *Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Topraklarında Kültürel Üretim Aracı Olarak Sırlı Kaplar*, 13. *Uluslararası Anamed Yıllık Sempozyumu*, İstanbul: 3-24.
- Koroğlu G. and F. İnanan (2018). Sinop Balatlar Kilise Kazılarında Ortaya Çıkarılan Seramikler, *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean ceramics Proceedings / XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Çanak Çömlek Kongresi Bildirileri 1*, Vekam 52, 19-24 Ekim 2015, İstanbul: 319-327.
- Koval V. Yu (October 2018), *Byzantine vessel from Northern Russia* (Poster), AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics, Atina.

- Mastropoulos, G. S. (1988). Siphon>S(i)phouni Survival of Ancient (?) Vessel, *Αρχαιολογικά Αναλεκτα εζ Αθηνων*, XXI: 158-162.
- Megaw A. H. S. (1968). Zeuxippus Ware, *The Annual of the British School at Athens*, 63, 67-88.
- Megaw A. H. S. (1975). An Early Thirteenth Century Aegean Glazed Ware, *Studies in Memory of David Talbot Rice*. Ed. G. Robertson, G. Henderson. Edinburg: 34-45.
- Megaw A. H. S. and Jones R. E. (1983). Byzantine and Allied Pottery: A contribution by chemical analysis to problem of the origin and distribution. *The Annual of the British School at Athens* 78: 235-263.
- Mercangöz Z. (2013). Archaeological Finds on Late Byzantine Commercial Productions at Kadikalesi, Kuşadası, *Byzantine Craftsman – Latin Patrons*, Ed. Z. Mercangöz. İstanbul: 25-58.
- Özkul-Fındık N. (2014). *İznik Sırlı Seramikleri, Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)*. Ankara.
- Papanikola-Bakirtzi D. (1999). *Byzantine Glazed Ceramics the Art of Sgraffito*. Athens.
- Papanikola-Bakirtzi D. and S.Y. Waksman, Thessaloniki Ware Reconsidered, Medieval and Post Medieval Ceramics in the Eastern Mediterranean: Fact and Fiction, *Proceedings of the First International Conference on Byzantine and Ottoman Archaeology*, Amsterdam 21-23 October 2011, 227-248.
- Papanikola-Bakirtzi D. – Zikos, N. (2007). *Late Byzantine Glazed Pottery from Thrace*. Thessaloniki.
- Türker A. Ç. (2009). Early Christian and Byzantine Archaeology on the Valleys around Madytos, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 3, 51-74.
- Türker A. Ç. (2010). Glazed Byzantine Pottery in Eceabat – Madytos, *XII. Ortaçağ – Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. İzmir: 15-29.
- Türker A. Ç. (2013). Byzantine Pottery from Dardanos and Kepez in the Hellespontus, *The Deltion of the Christian Archaeological Society*, 34, 361-374.
- Türker A. Ç. (2014). The Byzantine Castle in Akbaş on Thracian Chersonessos, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9, 1-11.
- Türker A. Ç. (2015). The Byzantine Castle on Granicus Valley: Sapan Hisar, *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10, 229-250.
- Vroom J. (2006). Some Byzantine Pottery Finds From Kaman-Kalehöyük: A First Observation. *Kaman Kalehöyük* 15, 163-169.
- Waksman S. Y. and Ç. Girgin (2008) Les Vestiges de Production de Céramiques des Foilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation. *Anatolia Antiqua* XVI: 443-469.
- Waksman S. Y. (2021). Konstantinopolis/İstanbul'da Çömlek Üretimi: Güncel Kazılar ve Modellerin ve Tekniklerin Yayılmasına dair yeni sorunlar, *Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Topraklarında Kültürel Üretim Aracı Olarak Sırlı Kaplar*, 13. Uluslararası Anamed Yıllık Sempozyumu, İstanbul: 65-82.
- Waksman S. Y. and V. François (2004-2005). Vers une redéfinition typologique et analytique des céramiques byzantines du type Zeuxippus Ware, *Bulletin Correspondance Hellnique* 128-129: 629-724.
- Yenişehirlioğlu F. (1989), La céramique glaçurée de Gülpınar, *Recherches sur la Céramique Byzantine*. *BCH Suppl.* Vol. XVIII, Eds. V. Déroche, J. M. Spieser: 303-315.

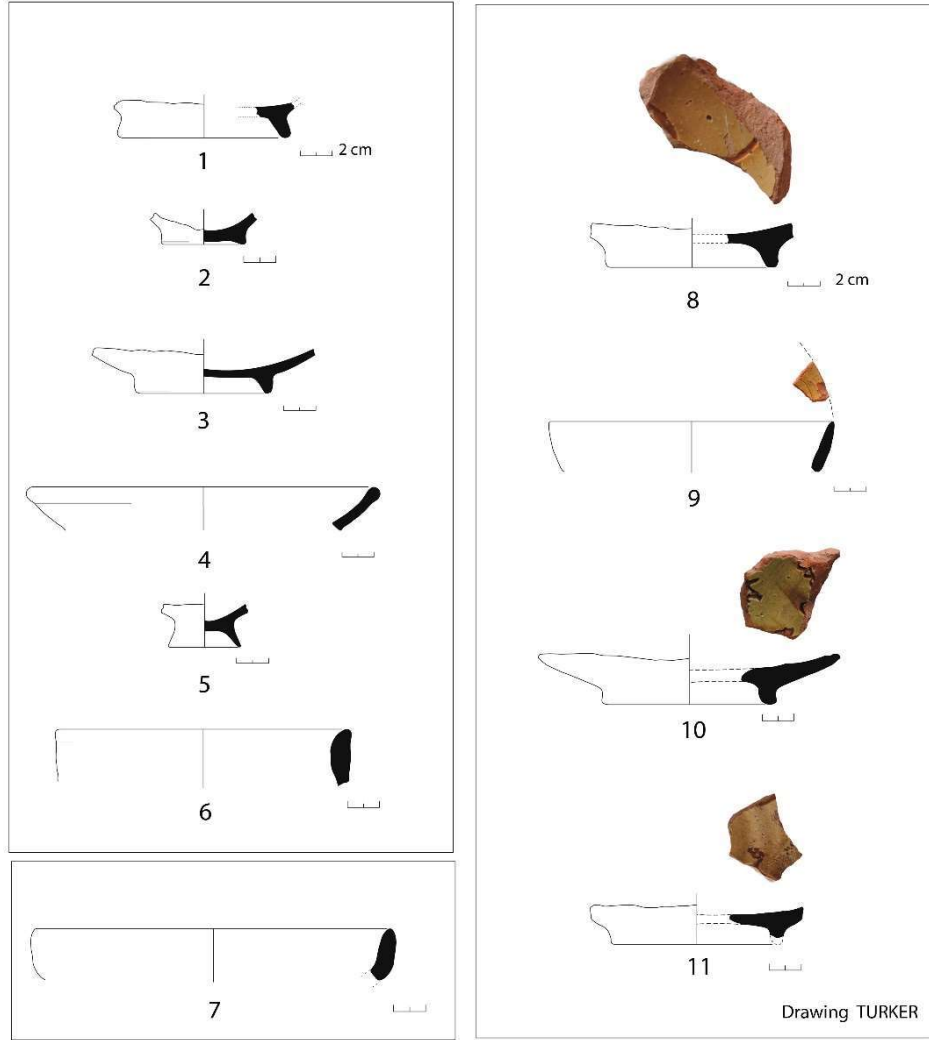

Figure 1

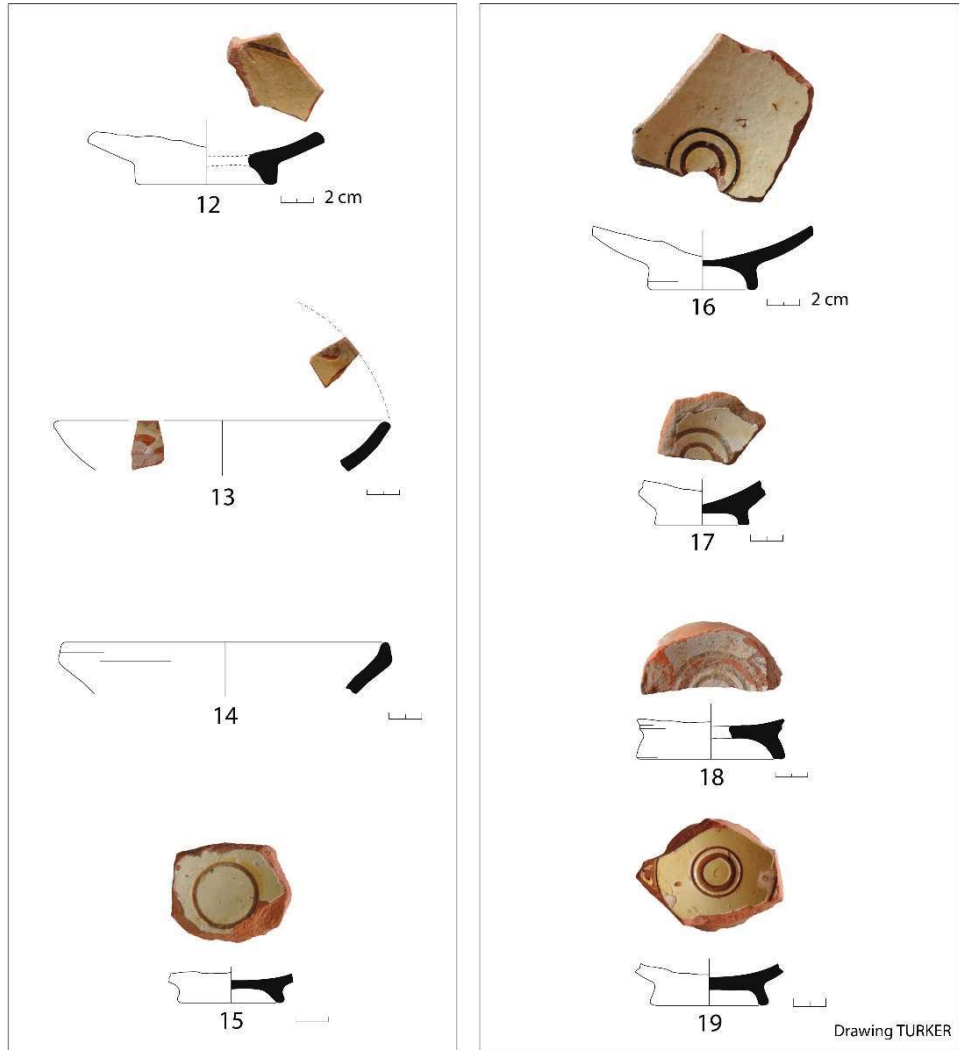

Figure 2

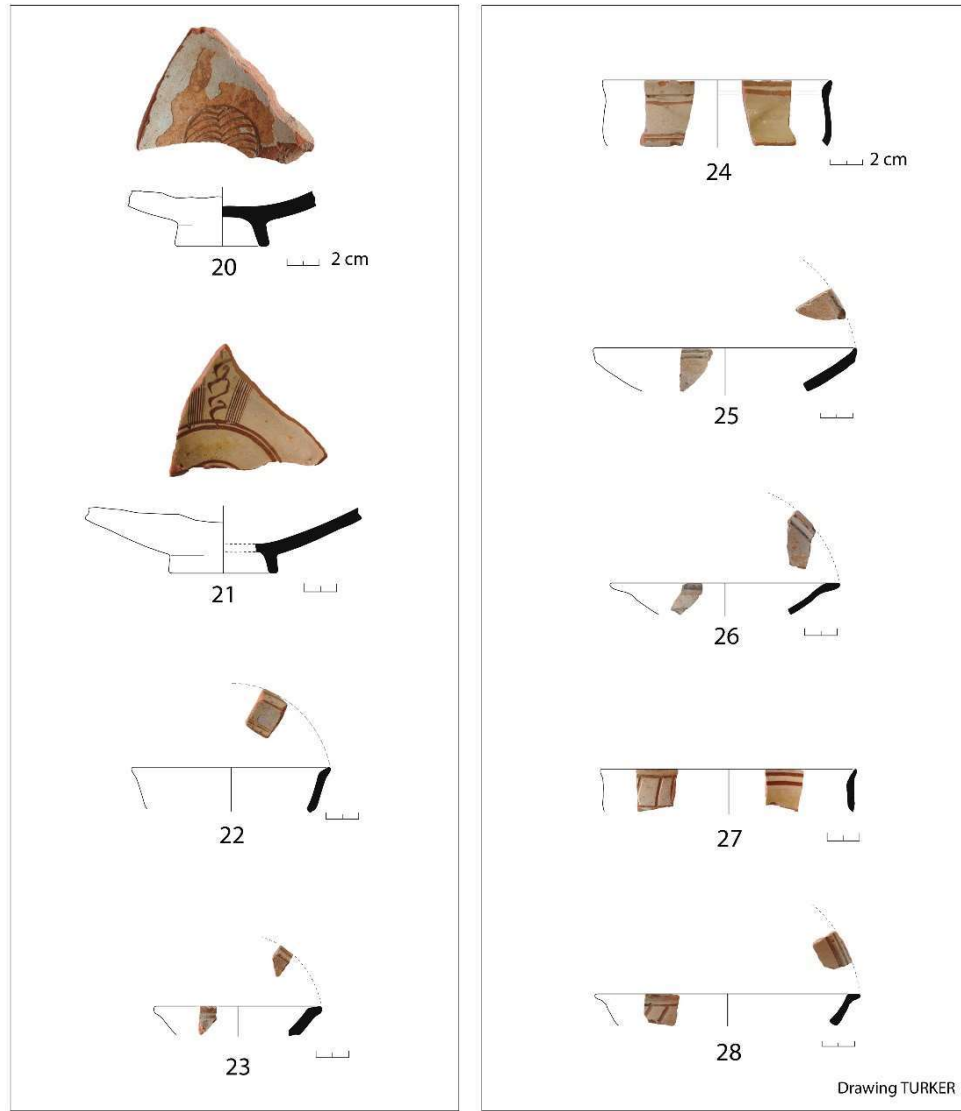

Figure 3

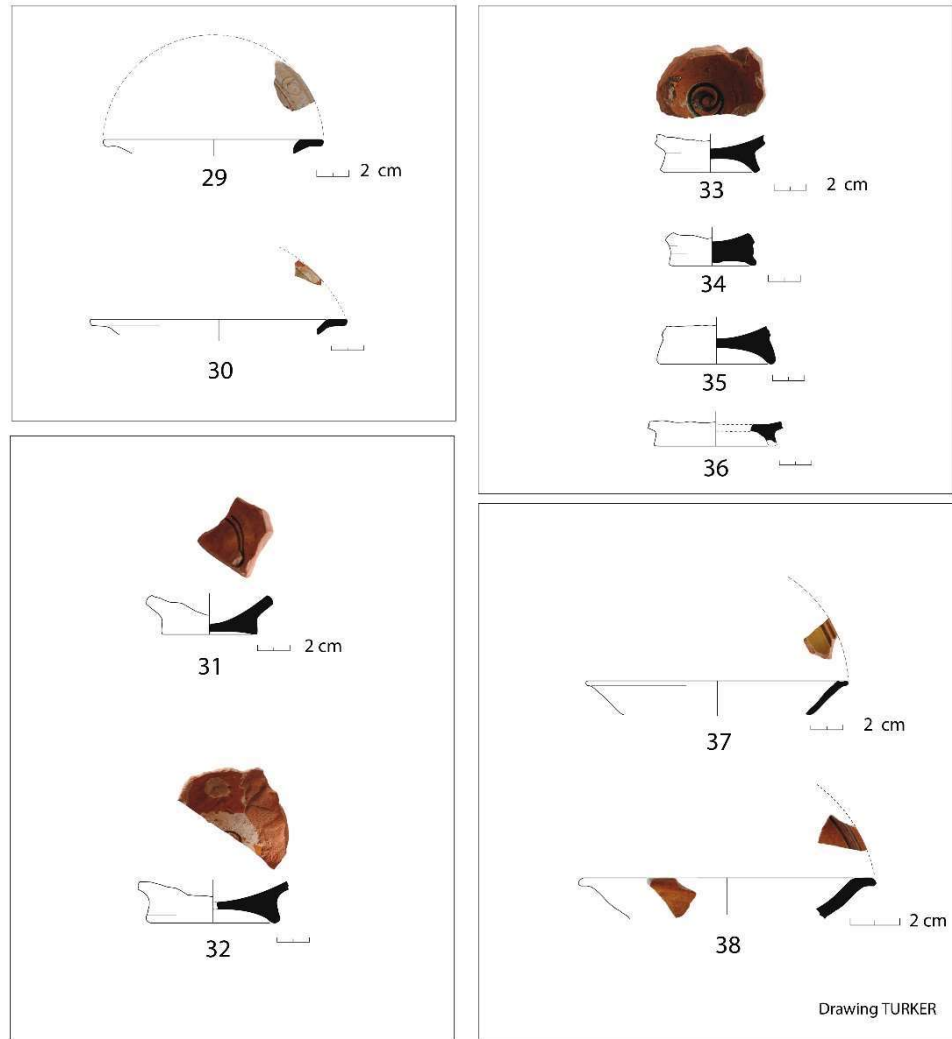

Figure 4

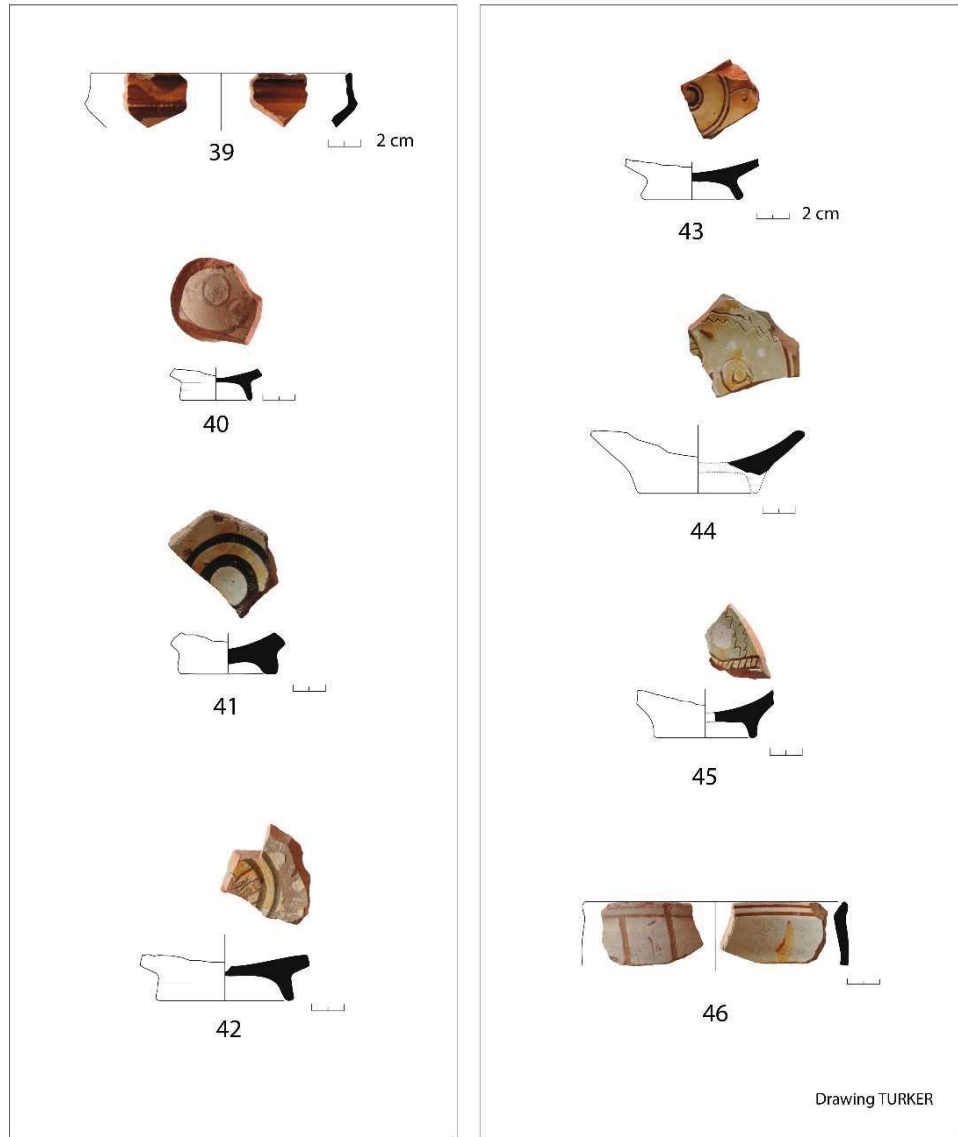

Figure 5

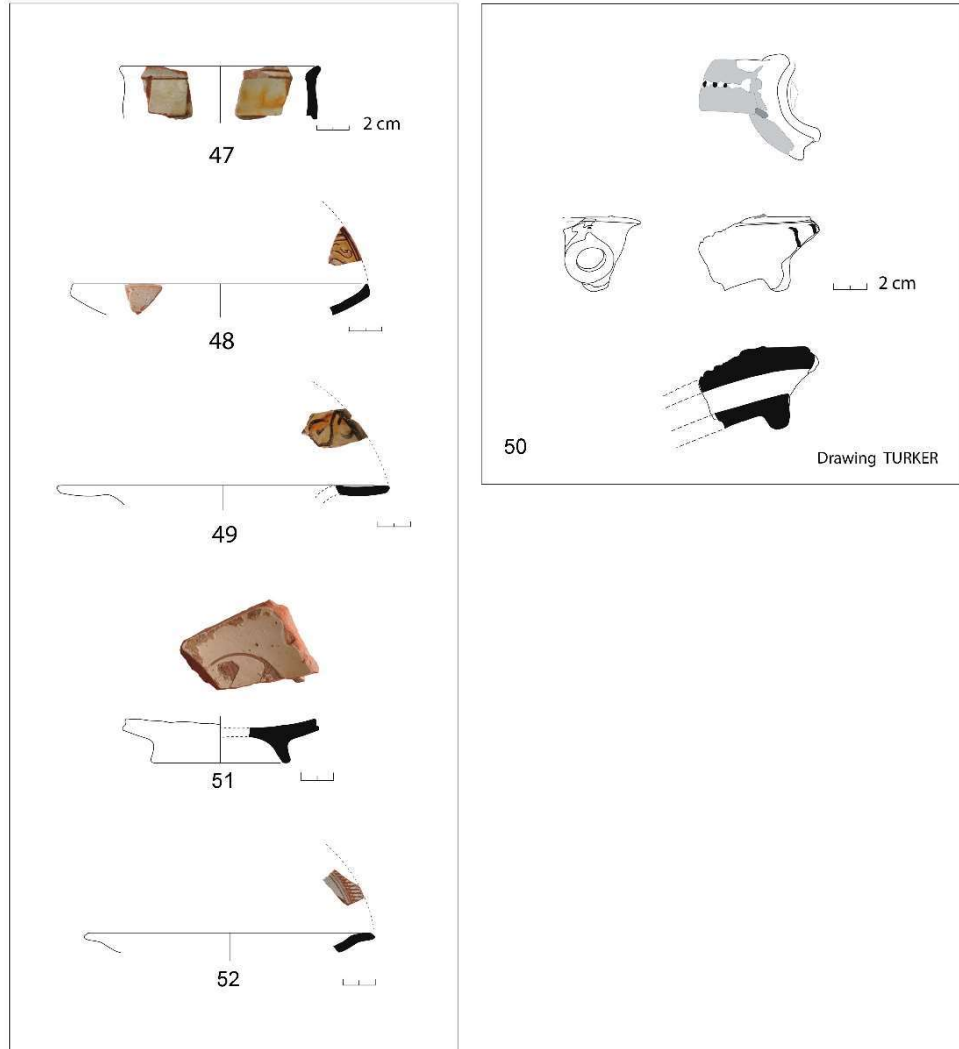

Figure 6

53

56

54

57

55

58

50

Figure 7

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 386-389

Geliş Tarihi:26.11.2021 Kabul Tarihi:26.11.2021

Yayın: 2021 Yayın Tarihi:30.11.2021

ISSN
2547-989X

Kitap Tanıtımı

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

DR. MAHMUT PEHLİVAN, HAYAŞA
(M.Ö. XV-XIII Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)

Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990, 54 S.

Selma PEHLİVAN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, selmap@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3182-2683>, Sakarya, Türkiye.

M.Ö. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun kuzey doğusunda tarih sahnesine çıkan Hayaşa-Azzi Krallığı, Doğu Anadolu tarihi açısından mühim bir yer işgal etmektedir. Siyasi tarihi ve toplumsal yapılarına dair bilgilerimiz Boğazköy'de ortaya çıkarılan çiviyazısı tabletlerden elde edilen verilere yani Hitit belgelerine dayanmaktadır. Hayaşa'dan bahseden bu belgeler Doğu Anadolu ile ilgili en eski kayıtlar olma özelliğini taşır. Bu çevrenin tarihinde ortaya çıktığı varsayılan karanlık çağ, Hayaşa Krallığının siyasi ve kültürel faaliyetleri ile kısmen doldurulabilmiştir. Dr. Mahmut Pehlivan'ın Atatürk Üniversitesi yayınlarından çıkan Hayaşa (M.Ö. XV-XIII Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu) isimli çalışması 20×28 ebatlarında toplam 54 sayfa olup giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Hayaşa'dan bahseden Hitit kaynakları ile Hayaşa ile ilgili eserlerden bahsedilmiştir.

Hayaşa-Hitit ilişkileri konusundaki en eski kayıtlar, Murşili II. zamanında kaleme alınmış olup, daha çok Tuthalya III ve Suppiluliuma I'nın elde ettikleri başarıları dile getirmesi ile öğrendiklerimizden oluşmaktadır. Tuthalya III'nın son yıllarda Hayaşalılar bir lider etrafında toplanarak Hititlerin önemli merkezlerinden bir olan Şamuha'nın kapılarına kadar dayanmışlardı. Hititler Tuthalya III'nın ölümü üzerine Hattuşaş'ta meydana gelen taht kavgalarına bağlı olarak hayati tehlike atlatmış, Suppiluliuma I'nın ilk yıllarında Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunan krallıklar veya beylikler Hitit ülkesini ele geçirmeye koyulmuşlardı. Savaş araları ve piyade birliklerinden oluşan Hayaşa ordusu yaklaşık yüz elli yıl boyunca Hitit krallığının çekindiği, çeşitli önlemler almak zorunda kaldığı bir güç olarak gözükmektedir. Mahmut Pehlivan Şuppiluliuma I ve Murşili II dönemlerindeki gelişmeleri yer aldığı kaynakları izah etmektedir. "Hayaşa'yla İlgili Yeni Eserler" başlığı altında ise E. Forrer, B. Hrozný, A. Geotze, J. Garstang, E. Cavaignac, H. G. Güterbsock ve O. R. Gurney başta olmak üzere bazı bilim adamlarının yayınlarına yer vermiştir.

Hayaşa tarihinin ayrıntılarına geçmeden önce birinci bölüme Hayaşa'nın lokasyonu ile ilgili görüşleri ele alarak başlamıştır. Hitit kayıtlarında onunla adı geçen Azzi'nin tanımını, aralarındaki yakın-uzak ilişkilerini ve daha önemlisi Hayaşa'nın lokalizasyon konusunu belli bir metot dahilinde incelemiştir. Hayaşa'nın siyasi ve sosyo-ekonomik yapısını araştıranların karşılaştıkları problemlerden birini de Azzi'nin teşkil ettiğini belirten Pehlivan, Azzi'nin Hayaşa ülkesinin bir parçası olduğunu

söyleyerek Azzi'yi Kummaha (Kemah) ve Aripşa (Giresun) arasındaki topraklara konumlandırmaktadır. Bu alan aynı zamanda Hayaşa-Kaşka ve Hayaşa-Hitit sınır bölgesini oluşturmaktadır. Hayaşa'nın konumu hakkındaki görüşleri ise üç ana başlık altında toplayarak incelemektedir.

Hayaşa'nın siyasi tarihinin ele alındığı ikinci bölümde Karanni Dönemi, Mariya Dönemi, Hukkana Dönemi ve Anniya Dönemleri izah edilmiştir. M.Ö. II bin yılı ortalarına kadar kendilerini rahatsız edecek, yaşamlarını tehlikeye düşürecek olaylar meydana gelmediği için bu dağınık veya bağımsız gruplar şeklinde belirli bir merkez ve lider etrafında toparlanma ihtiyacı duymadan yaşamışlardır. Ancak gerek insan gerekse araç-gereç ve silah bakımından yeterli potansiyele sahip olduklarına inandıklarında Hitit topraklarına saldırıda bulunmaya başlamışlardır. Zaman zaman Ortu-Karadeniz sahilinde yerleşmiş olan ve tarihleri boyunca Hititlerle mücadeleyi adeta milli politika haline getirmiş bulunan Kaşkalarla birlikte hareket etmişlerdir. Hayaşalılar Karanni adlı bir lider etrafında birleşerek meydana getirdikleri hatırı sayılır ordularıyla güney-batı yönünde Hitit topraklarına girmiş, Şamuha'nın kapılmasına dayanmışlardır. Hititler için büyük önem taşıyan Şamuha şehrinin Hayaşa kuşatmasından kurtarılması için Hayaşa-Hitit tarihindeki ilk büyük hesaplaşma Kummaha Savaşı ile gerçekleşmiştir.

Kummaha Savaşı'nın sonucu ve Karanni ve Hayaşa ordusunun Hititler karşısındaki durumu hakkında kesin bir hüküm verilemediğini belirten Dr. Mahmut Pehlivan, belki de Karanni'nin savaş sırasında hayatını kaybetmiş olabileceğini söylemektedir. Bundan sonraki dönem Mariya Dönemi olarak ifade edilmiştir. Savaştan sonra kralın yerine geçen Mariya ile ilgili tartışmaları izah etmeye çalışmıştır. Pehlivan, bu konuda araştırmacıların görüşlerini değerlendirerek Kummaha Savaşı'ndan sonra Hititlerin istediği ve sözü geçen bir kişi olarak Mariya'nın Hayaşa tahtına oturduğunu söyler. Yıllarca mücadele halinde olan Hayaşa-Hitit ilişkilerini düzeltmek için Hattuşaş'ta bulunduğu sırada kral tarafından Mariya idam edildi. Bu olayın akabinde Hattuşaş'ta meydana gelen anlaşmazlıklar Şuppiluliuma'nın yasal olmayan yolla tahta çıkması anlaşmalarla Hitit devletine bağlı bulunanlar da dahil olmak üzere Anadolu'daki birçok krallık veya prenslik ayaklanarak dört bir yandan Hitit topraklarına saldırmışlardır. Mariya'nın Hitit başkentinde öldürülmesini unutmayan Hayaşalılar

da bu karışık ortamdan istifade ederek harekete geçtiler. Bu dönemdeki Hayaşa-Hitit ilişkileri siyasi bir evlilik ve ona bağlı yapılan dostluk anlaşmasıyla nihayete erecekti. Hukkana Antlaşması'yla karşılıklı güven ve saldırmazlık sağlanmış aynı zamanda Hitit kralı kız kardeşini Hayaşalı Hukkana ile evlendirerek akrabalık bağı kurmuştur. Bu bölümde Mahmut Pehlivan Hukkana Anlaşması'ndan detaylı olarak bahsetmektedir.

“Anlaşmayı birkaç cümle ile özetleyecek olursak: Hayaşa ülkesi ve Hukkana'nın Hitit devletine sadık kalmayı, vergi vermeyi, gerektiğinde askeri yardımda bulunmayı taahhüt ettiğini, buna karşılık Hitit kralının da onları ve ailelerini dış düşmanlara karşı korumayı, egemenliklerinin devamını sağlamayı kabul ettiğini söyleyebiliriz.” (Pehlivan,1990:46).

Hukkana Antlaşması ile Hititler ile Hayaşalılar arasında elli yılı aşkın bir dostluk ve saldırmazlık dönemi de başlamış oldu. Ancak sorun çıkarmayan bu ülke dolayısıyla Hitit kayıtlarına da girmemiş oldu. Hitit prensesi ile evlenip tahta çıkmayı emniyet altına alan Hukkana'nın ne kadar hüküm sürdüğü, kendisinden sonra çocuğunun yönetimi ele alıp almadığı konularını izah etmek güçleşmiştir. Murşili II. tahta çıktığı ilk yıllarda Hukkana'nın soyundan gelmediği anlaşılan Anniya, Hayaşa'da yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır. Murşili II M.Ö. 1337'de başlamak üzere yaptığı Hayaşa seferlerinden ancak M.Ö. 1333'te yaptığı son seferde sonuç almıştır. Art arda yapılan planlı seferlerden sonra Hayaşa, Hititler için problem olmaktan çıkmıştır. M.Ö. III. binde Doğu Anadolu'da egemen olan Hurrilerle Hayaşalıların aynı soydan geldiğine dair herhangi bir tereddüt yoktur. Hurrilerin toplumsal yapısı ve hayat tarzının Hayaşa'da da devam ettiği görülmektedir. Hurriler, yüzyıllar boyu Doğu Anadolu topraklarında sürdürdükleri her türlü mirası ve kültürel geleneği kendilerinden sonra gelen Hayaşalılara devretmişlerdir.

Son yıllarda bazı çevrelerce yürütülmekte olan sübjektif değerlendirme ve yayınların aksine Hayaşalılar, Hurrilerin mirasını M. Ö. XIII. Yüzyıl Doğu Anadolu'suna taşıyan Asya kökenli bir toplum olarak kabul edilebilirler. Hai, Hayastan veya benzeri isimlendirmelerle gerçek dışı bazı tarihi olguların yaratılması çabalarına karşılık, Hayaşa insanıyla Ermenilerin hiçbir etnik, tarihi ve kültürel bağı bulunmamaktadır. Sonuç olarak Ermeni tezlerinin tarihi temellerden yoksun olduğunu Dr. Mahmut Pehlivan'ın detaylı literatür taraması ve arkeolojik verilere dayanarak hazırladığı bu çalışması ile kanıtladığı görülmektedir.

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 390-395

Geliş Tarihi:03.09.2021 Kabul Tarihi:21.10.2021

Yayın: 2021 Yayın Tarihi:30.11.2021

ISSN
2547-989X

Kitap Tanıtımı

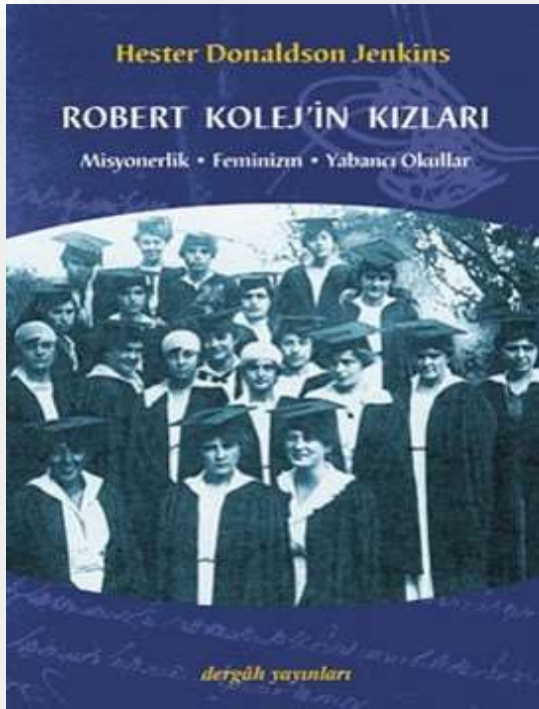
<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

ROBERT KOLEJ'İN KIZLARI, HESTER DONALDSON JENKINS,

Çev. Ayşe Aksu İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008, 259 S.

ISBN: 978-975-995-1221

Handan ACAR*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, hndacar38@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0003-1637-7374>, Kayseri, Türkiye.

Hester Donaldson Jenkins tarafından 1925 yılında kaleme alınan bu eserde Amerikan Kız Kolejinin ilk müdürü olan Mary Mills Patrick'in hatıralarına dayanarak onun ve kolejin hikâyesi anlatılmıştır. Eserin orijinal adı “*An Educational Ambassador to the Near East The Story of Mary Mills Patrick and an American College in the Orient*” olup “*Yakın Doğu'nun Eğitim Elçisi Mary Mills Patrick'in Öyküsü ve Doğu'da Bir Amerikan Koleji*” anlamına gelmektedir. 2008 yılında Dergâh yayınları tarafından “Batının Gözüyle Türkler” dizisinde Robert Koleji'nin kızları Misyonerlik, Feminizm, Yabancı Okullar adıyla yayımlanmıştır. Yayınevi tarafından Mary Mills Patrick'in adının Türkçe çeviriden çıkarılmasının nedeni okuyucu tarafından pek tanınmayan bir tarihi figür olmasından kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra “misyonerlik, feminizm ve yabancı okullar” ifadelerinin kitabından içinden çekilerek başlığa taşınması okuyucunun dikkatini çekmek üzere yapılmış stratejik bir hamle olarak düşünülebilir.

Asıl odak noktası Osmanlı'daki Amerikan Koleji olan ve bunun yanı sıra Osmanlı ve Türk kültürüne dair çeşitli gözlemlerde de bulunan eseri Ayşe Aksu çevirmiştir. Yirmi iki bölümden oluşan, 259 sayfadan müteşekkil eserde yazara, çevirmene ve yayınevine ait olmak üzere toplamda üç önsöz yer almaktadır. Kitapta, dönemin yaşayışını, giyim tarzlarını, Müslüman ve gayrimüslim halkları gösteren birçok fotoğrafa yer verilmiştir. Kitabın sonuna kaynak metinde bulunmayan fotoğraflardan oluşan bir fotoğraflar dizini eklenmiştir.

Misyonerlik faaliyetlerinin kalem alınması misyonerlerin gelecekteki çalışmalarına diplomatik destek ve insan gücü sağladığı gibi aynı zamanda maddi kaynak da sağlamaktadır. Bu yüzden çevirmen Ayşe Aksu önsözde Hester Donaldson Jenkins'in bu eseri kaleme almasını sebebinin misyonerlik faaliyetlerine kaynak sağlamak olduğunu yazmıştır. Kitabın içeriğine baktığımız zaman Robert Koleji'nin Müdürü Mary Mills Patrick'den ve diğer misyonerlerden kahraman gibi bahsedildiğini, zor hayat şartlarına rağmen Tanrı'nın onlara yardım ettiğini belirtmesi eseri yazılma amacını açıkça ortaya koymaktadır.

Eserde çizilen II. Abdülhamit Han yönetimi altındaki Osmanlı portesine baktığımız zaman yazarın haklı olduğu hususlar olmakla beraber özellikle II. Abdülhamid

hakkında tarihi gerçekliğe dayanmayan, yanlış bilgilere de yer verilmiştir. Jenkins'in Abdülhamit hakkındaki ifadeleri şöyledir;

“Onun gözünde tüm kadınlar sadece ve sadece birer oyuncaktı. Annesi ne eşi ne de kızı; daha önce hiçbir kadın onu etkilememiştir. Doğal olarak hep eğitimden korkuyordu. Zaten kendisini eğitmek için de hiçbir istek duymamıştı. Gençliğinde, çalışmaktan nefret etmek suretiyle, son derece zeki olan babasından tiksindiğini göstermişti. Okumaktan hep nefret etti, asla doğru düzgün yazmayı ve hecelemeyi öğrenemedi. Hatta arı Türkçeyi doğru düzgün konuşamıyordu. Buna mukabil el becerilerinde mahirdi.”

Bu ifadeleri inceleyecek olursak, II. Abdülhamit, annesi Müjgan Kadın-Efendi'in ölümü üzerine Perestû Kadın-Efendi tarafından büyütülmüştür. Cevdet Paşa'nın naklettiği üzere “Sultan Hamîd, tahta çıkışının ertesi günü Perestû Kadın-Efendi'nin elini öperek; “Siz annesizliğimi bana bir gün hissettirmediniz; nazarımda öz vâlidemden farkınız yoktur ve mevkiiniz Vâlide Sultan mevkiidir; sarayda da vâlide sultanlığın bütün hak ve selâhiyetlerine sâhip olacaksınız...” demiştir. (Aksun, 2016: 18). Tahta çıktığında üvey annesine karşı saygısını belirten Abdülhamit'in “kadınları bir oyuncak gibi” gördüğünü söylemek doğru değildir. Bununla beraber yukarıda yer verildiği üzere yazar Abdülhamid'in doğru düzgün yazmayı hecelemeyi bilmediğini yazmaktadır. İbnülemin'e göre Abdülhamit'in okuma ve yazmadaki kudreti oldukça azdı. Bununla beraber Sultan Murad'la Türkçe, Farsça ve Arapça dersleri almıştı. Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa hâtıratında “Abdülhamîd Fransızca'yı iyi anlardı; fakat kendisine mahsûs bir kibir ve azamet, daha doğrusu târize veya tenkîde uğramamak için hiçbir vakit konuşmazdı.” demektedir. Kaldı ki 33 yıl devlet yönetmiş bir şahsın anadilini konuşamadığını iddia etmek iftiradan öteye gidemez. İstibdat döneminin getirdiği sınırlamalarda misyoner okulları da etkilenmiştir. Eserde bu anılara yeri geldikçe yer verilmiş olup, yazar; “*Abdülhamid'in paranayaklığı yüzünden öğrencilerin velileri arasında bile casuslar vardı.*” demektedir. Ayrıca Koleje karşı yapılan tüm bu sınırlamalar savaş zamanı değil barış zamanı yapıldığının altını çizmiştir. Bunların dışında sansür uygulamalarından dolayı kolej ders kitapları ve araçları konusunda zorluklar yaşandığına değinilmiştir.

“Müslümanların Peygamber'ine rol veren bir şiir yer aldığından dolayı Dante'nin İlahi Komedya isimli sansüre tabii tutulmuş, fizik dersi için getirilen dinamolar, dinamiyle kelime benzerliği nedeniyle gümrük kapılarından geri çevrilmiş, hatta bir keresinde tenis topları, görevlilerden biri faturadaki tenis topu kelimesini "top güllesi" diye okuduğu için ülkeye sokulması kabul edilmemiştir.”

Diyerek misyoner okullarının karşılaştığı zorluklarını anlatan yazar bununla beraber Amerikan Kız Koleji'nin birçok defa Türk dostluğu ile karşılaştığını yazmıştır. Abdülhamit'in kuşkucu idaresi altında bile kolejin vergiden muaf tutulduğuna değinilmiş ancak sayfa 125'te Abdülhamid'in koleji vergiden muaf tutmasını 1895-1896'daki Hamidiye Katliamları adıyla bilinen olaylar karşısında Hıristiyan düşmanlığı ithamlarına karşı bir savunma amacıyla bahsedildiği yazılmıştır.

1871'de American Board'ın kadınlar kanadı olan Kadın Misyonerler Birliği'nin (Womens Board of Missions) öncülüğünde, sadece 3 Ermeni kız öğrenci ile açılan kolej müdire Mary Mills Patrick ile adeta bütünleşmiştir. Patrick, maddi açıdan bu örgüte bağlı olan okulu daha uluslararası bir statüye ulaştırmak için bu bağlarından koparmaya çalışmıştır. Eserde Patrick'in çabaları sonucu kolejin 1908'de tamamen misyonerlik bağlarında kurtulduğu ifade edilse de Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Amerikan Board Örgütü, William Peet gibi misyoner çevrelerin bilindik isimlerinin adı sık sık geçmektedir. Bunun dışında öğrenciler için misyoner birliği kurulduğu, kızların birçoğunun Genç Hıristiyanlar birliğine üye olduğunu ve bu birlikle yan yana çalıştıkları kitapta geçen ifadeler arasındadır. “Şark koşullarının izin verdiği ölçüde akademik derslere ilaveten, öğrencilerin kaynaşmasına yönelik müfredat dışı faaliyetler” adı altında bahsedilen faaliyetlerden biri öğrencilere yönelik bir misyoner cemiyeti kurulmasıdır. Kitapta bu cemiyetten;

“İspanya'daki Mrs. Gu-lick Okulu'nda okuyan bir kızın eğitimine, Hindistan'daki Pundita Ramabai'nin işine ve İstanbul'daki fakir insanlara para yardımında bulunmaya öğrencilerin coşkulu bir ilgisi vardı. Pazar ayınlarını okuldaki öğretmenler, ziyarete gelen din adamları veya yerel misyonerler yönetirdi.”

İfadeleri ile bahsedilmiştir. Ayrıca Patrick'in eski misyoner maaşı adı altında 400 dolar aldığı söylenmiş, ilerleyen sayfalarda 1924 yılında emekli olan Müdüre

Patrick için düzenlenen törende kendisine American Board tarafından hizmette kırk yılını doldurmuş olanlara verilen bir şeref payesi verildiği yazılmıştır. Eski misyoner olduğu için maaş alan bir müdireye bir misyoner örgütü tarafından meslekte kırkıncı yılını doldurduğu için şeref payesi verilmesi, öğrencilerin misyoner örgütleri ile çalıştırılması okulun misyonerlikle olan bağının koptuğuna dair olan iddialarla çelişmektedir.

Kolejde, Amerika’da iki yıllık bir yüksekokula denk bir müfredat benimsenmiştir. Bu sayede kolej öğrencilerinin diplomaları Londra Üniversitesi hariç tüm Avrupa üniversitelerine imtihansız giriş için kabul edilmiştir. Londra Üniversitesinde kabul edilmeme sebebi ise bu üniversitede Latince ağırlıklı eğitim verilmesidir. 1921-1922 yılları arasında kolejde Arnavut, Amerikan, Ermeni Arap, Çerkez, Bulgar, Kırmırlı, Gürcü, İngiliz, Alman, Rum, Yahudi, Macar, Kürt, İranlı, Romanyalı, Rus, Sırp, Suriyeli, Tatar ve Türk olmak üzere 20 farklı milletten kız öğrenci bulunmuştur. Kitapta 20 farklı millete ve üç büyük dine mensup toplumun her katmanından kızın arasındaki uyumu sürdürmenin zor olduğu, ancak bu uyumun mucizevi bir şekilde gerçekleştiği yazmaktadır. Birbirine düşman milletlerin kızları arasında sevgiye dayalı dostluklar kurulmuş ve genel bir anlayış ruhu sergilendiği ifade edilmiştir. Böyle uluslararası bir okulu yönetmenin zor olduğuna ancak Mary Mills Patrick’in bu görevi başarıyla gerçekleştirdiğine değinilmiştir. Gerçekten de Almanca, Grekçe, Fransızca ve Türkçeye hâkim olan müdire, henüz yirmili yaşların başlarında genç bir misyoner olarak Osmanlı topraklarına geldiği zaman kitaptaki tabirle mücadelecî bir Ermeni köyüne tayin edilmiştir. Kısa süre içerisinde Ermeniceyi de öğrenen Patrick bir ders kitabını Ermeniceye tercüme etmiştir. Daha sonraki yıllarda Müdire Patrick okuluna Rum öğrenci almak istemiştir. Okulda modern Rumca bilen hiç öğretmen olmadığı için yaz mevsimini üçüncü bir Rum köyünde tek kelime İngilizce konuşmadan geçirerek Rumca öğrenen Patrick’in bu azmi takdire şayandır.

Yazar, kolejde öğrenim gören farklı ırklara mensup öğrencileri başlıklar altında ele almış, ırklarını, gelenek-göreneklerini, mizaçlarını, fiziki görünümelerini en ince ayrıntılarına kadar incelemiştir. İngilizce kompozisyon dersinde en zekice ve

mizahi yazıları Rumların, en hareketli hikâyeleri Bulgarların yazdığını, en sürükleyici ve hayal gücü yüksek olan öğrencilerin Ermeniler olduğunu, şarklı kızların genelde matematikten hoşlanmadığını belirtmiştir. Ayrıca Ermenileri dış görünüşlerinin Türk, Slav ve Rumlardan daha fazla doğululara benzediğini, genel tipoloji bakımından Yahudilere de yakın olduklarını yazmıştır. Yahudiler ve Ermeniler arasındaki benzerliklerin sadece dış görünüşleri ile sınırlı kalmadığını, bu iki halkı kaderinin de baskı ve zulüm olduğunu ifade etmektedir.

Hester Donaldson tarafından kaleme alınan bu kitap dönemin sosyal ve siyasal olaylarının Osmanlı topraklarında yaşayan özellikle azınlıkların durumunu anlatması bakımından önemlidir. Eserde sık sık misyonerlik propagandası yapılmakla beraber, II. Abdülhamid Han hakkında gülünç olarak nitelendirilebilecek suçlamalara yer verilmiştir. Kısaca değerlendirmeye ve içerdiği iddialara cevap vermeye çalıştığımız adı geçen eserde, misyonerlerin gözünden bu coğrafyanın insanlarını anlattığından dolayı tarih araştırmacıların mutlaka okuması gereken bir yapıttır.